

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КУСТОВСЬКА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 378.14:37.01

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ
УМІНЬ І НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник
Кадемія Майя Юхимівна,
кандидат педагогічних наук, доцент

Хмельницький – 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів.....	12
1.1. Науково-теоретичне обґрунтування поняття “професійно значущі вміння і навички”	12
1.2. Фактори, що впливають на формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у вищих навчальних закладах	35
1.3. Модель формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів.....	52
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	77
РОЗДІЛ 2. Організаційно-методичні умови ефективного формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів	80
2.1. Комунікативні вміння у структурі професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів	80
2.2. Інноваційні педагогічні технології у процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів	96
2.3. Новітні інформаційні технології як організаційно-методична умова успішного формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів.....	130
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	151
РОЗДІЛ 3. Експериментальна перевірка організаційно-методичних умов формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів	153
3.1. Організація та проведення педагогічного експерименту.....	153
3.2. Аналіз одержаних результатів.....	165
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	182
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	184
ДОДАТКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	276

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВАГ – взаємодія активних груп
- ВНЗ – вищий навчальний заклад
- ВПО – вища професійна освіта
- ДГ – дидактична гра
- ЕГ – експериментальна група
- ЕНМК – електронний навчально-методичний комплекс
- КГ – контрольна група
- КСН – комп’ютерна система навчання
- МСН – модульна система навчання
- НІТ – новітні інформаційні технології
- НЛП – нейролінгвістичне програмування
- НМКД – навчально-методичний комплекс дисципліни
- ОКХ – освітньо-кваліфікаційна характеристика
- ОПП – освітньо-професійна програма
- ПЗУН – професійно значущі уміння і навички
- ПК – персональний комп’ютер
- ПН – проблемне навчання
- СРС – самостійна робота студентів
- СНПДС – самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів
- ТЗН – технічні засоби навчання
- CD – компакт-диск (від англ. Compact Disc)
- DVD – цифровий відеодиск (від англ. Digital Versatile/Video Disc)
- ECTS – європейська система переведення оцінок (від англ. European Credit Transfer System)
- E-mail – електронна пошта (від англ. Electronic Mail)
- FTP – протокол передачі файлів (від англ. File Transfer Protocol)
- HTML – мова гіпертекстового програмування (від англ. HyperText Markup Language)
- MS – майкрософт (від англ. MicroSoft)
- MS DOS – операційна система майкрософт (від англ. MicroSoft Disc Operating System)
- WWW – всесвітня мережа (від англ. World Wide Web)

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні стандарти вищої освіти висувають нові вимоги до якості підготовки фахівців. Згідно з Державною програмою “Освіта: Україна XXI століття”, Законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту” українські вищі навчальні заклади мають готувати таких фахівців, які вміють активно, самостійно, творчо діяти у будь-яких виробничих ситуаціях, мають добре сформовані та розвинені вміння та навички практичної діяльності, вміють використовувати сучасні інформаційні та інноваційні технології і здатні самовдосконалюватись упродовж усього життя.

Процес формування професійно значущих умінь і навичок у підготовці майбутніх економістів сприяє отриманню нових знань, обміну інформацією, здійсненню професійної діяльності. Формування у студентів умінь діяти адекватно у будь-якій професійній ситуації має бути нагальним питанням навчально-виховного процесу у вищій школі. Без таких умінь і навичок неможливе становлення особистості як конкурентоздатного суб’єкта ринку праці.

Проблема визначення умов формування професійних умінь і навичок на загальнопедагогічному рівні вивчається багато років. Проте досліджень, присвячених визначенню та обґрунтуванню умов формування власне професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів, є недостатньо. Недостатньо визначений рівень сформованості професійних якостей майбутніх економістів зумовили необхідність дослідження питань щодо визначення умов та методичних засад формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у вищих навчальних закладах.

К. Альбуханова-Славська, С. Батишев, А. Вербицький, Н. Видишко, Є. Гапон, С. Гончаренко, Р. Гуревич, І. Зязюн, Н. Ничкало, В. Сидоренко, С. Сисоева та інші розглядають в своїх працях основи професійної освіти. В. Баркасі, О. Гура, В. Калінін, В. Радкевич, А. Усова та інші досліджують

аспекти формування професійних умінь і навичок майбутніх фахівців, не виділяючи окремо майбутніх економістів. Проблеми формування професійно значущих якостей у загальному їх аспекті досліджували А. Бодалєв, Ю. Варданян, Е. Ісламгалієв, О. Куліш, О. Романовський, Г. Селевко, Н. Чабан та ін. Питаннями формування професійних здібностей займалися науковці-педагоги Л. Виготський, О. Губенко, І. Зязюн, Т. Ільїна, М. Кадемія, В. Король, Б. Ломов, О. Леонтєв, Є. Мілерян, К. Платонов, Є. Полат, М. Сметанський тощо. Процес формування професійних умінь та навичок майбутніх економістів досліджується науковцями М. Вудкоком, Л. Дибковою, П. Друкером, Г. Дуткою, О. Кареліною, Т. Коваль, М. Месконом, О. Смілянець, Л. Філіповою та ін. Науковцями з'ясовано, що формування професійності майбутніх фахівців є складним процесом, який вимагає постійного вдосконалення, активного застосування новітніх педагогічних та інформаційних досягнень, відповідного рівня педагогічних кадрів тощо.

Під час проведення цього дослідження окремо було визначено **суперечності** між завданнями підготовки фахівців, що висуває сучасне суспільство, і реальним процесом формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів, а саме:

- невідповідність науково-технічного забезпечення навчального процесу сучасному стану науково-технічного прогресу;
- недостатній розвиток творчості та професійної активності майбутніх економістів і зростання попиту на фахівців, у яких ці якості розвинені;
- низький рівень базової підготовки майбутніх економістів та збільшення й ускладнення навчальної інформації.

Визначення джерел цих суперечностей, пошук шляхів їх вирішення та пропозиція оновленого змісту процесу формування ПЗУН майбутніх економістів сформували відмінність даної дисертації від попередніх досліджень.

Недостатній рівень формування професійних якостей майбутніх економістів у сучасних вищих навчальних закладах України зумовили потребу дослідження процесу формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у вищих навчальних закладах і вибір теми дослідження **“Формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у вищих навчальних закладах”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри інноваційних та інформаційних технологій в освіті Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за колективною темою “Підвищення ефективності навчального процесу у вищих навчальних закладах” (номер державної реєстрації РК № 1-2001999U004104) . Тема дослідження затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 9 від 30.03.2005 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 7 від 26.09.2006 р.).

Мета дисертаційного дослідження – визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-методичні умови формування ПЗУН майбутніх економістів.

Мета дослідження зумовила постановку таких **завдань**:

1. Визначити теоретичні засади формування ПЗУН студентів економічних спеціальностей.
2. Обґрунтувати організаційно-методичні умови формування ПЗУН майбутніх економістів.
3. Розробити рівні, критерії, показники сформованості ПЗУН майбутніх економістів.
4. Розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель формування ПЗУН студентів економічних спеціальностей, укласти відповідні методичні рекомендації для викладачів і студентів.

Гіпотеза дослідження: процес формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів буде ефективним за таких організаційно-методичних умов:

- 1) розвиток фахової комунікаційної компетенції майбутніх економістів;
- 2) застосування елементів новітніх інформаційних технологій (SharePoint, PHP-MySQL-Apache, WIZIQ, Flash, database, Moodle тощо);
- 3) використання кейс-навчання, методу проектів, самостійної навчально-пізнавальної діяльності, навчання у малих групах, кооперованого та проблемного навчання, технології активного навчання.

Об’єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх економістів у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – організаційно-методичні умови формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів.

Нормативна база дослідження: Закон України “Про освіту”, Закон України “Про вищу освіту”, Закон України “Про професійно-технічну освіту”, Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, Декларація Болонського Стратегічного Форуму, Національна доктрина розвитку освіти, Концепція розвитку післядипломної освіти, Програма інформатизації освіти, Проект Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010-2020 рр.), Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Освітньо-професійна програма підготовки фахівців напряму “Економіка і підприємництво”.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять досягнення педагогічної та психологічної науки, результати філософських, психологічних, педагогічних, економічних, технічних, інформаційних досліджень, положення сучасної психолого-педагогічної науки про: розвиток професійної освіти (С. Батишев, І. Бех, Ю. Варданян, А. Вербицький, С. Гончаренко, Р. Гуревич, М. Махмутов, Г. Нагорна, Л. Романишина, В. Ягупов та ін.); неперервну професійну освіту (Г. Васянович, Н. Ничкало, С. Сисоєва та ін.); системно-структурний підхід до аналізу вищої економічної

освіти (Г. Дутка, О. Коваленко, Т. Коваль, М. Мескон, Г. Попов, В. Рибак та ін.); розвиток комунікативних умінь та навичок майбутніх фахівців (Є. Ільїн, Г. Китайгородська, Л. Латишев, Є. Пассов та ін.); організацію навчального процесу у ВНЗ (А. Алексюк, Ю. Бабанський, Л. Барановська, Н. Волкова, Л. Виготський, О. Гура, В. Давидов, М. Заброцький, І. Зязюн, М. Кадемія, В. Клочко, І. Козловська, М. Козяр, А. Коломієць, А. Кузьмінський, О. Леонтєв, С. Максименко, С. Максимюк, Н. Мойсеюк, О. Пехота, С. Пальчевський, М. Сметанський, Г. Тарасенко, В. Шахов та ін.); сучасні концепції навчання. Особливе значення для нашого дослідження мали роботи щодо особливостей професійної діяльності економістів П. Друкера, М. Кларка, А. Павленка, а також праці Я. Коменського, Є. Мілеряна, К. Платонова, Г. Селевка, А. Хуторського, Д. Чернілевського, М. Фіцули щодо визначення понятійного апарату.

Методи дослідження: а) теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних і дослідних даних, застосовані для виявлення стану розробки, виокремлення понятійно-категоріального апарату досліджуваної проблеми; б) емпіричні – спостереження (для виявлення особливостей формування ПЗУН студентів економічних спеціальностей); вивчення продуктів діяльності (для вивчення академічної успішності студентів); анкетування (для з'ясування ставлення студентів до майбутньої професії і ставлення викладачів до процесу формування ПЗУН); експертне оцінювання (для оцінювання якості виконання навчальних завдань та виявлення в студентів здатності до активного і вмотивованого навчання й рівня залишкових умінь здійснення навчально-пізнавальної діяльності); констатувальний, формувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту (для дослідження ефективності формування ПЗУН студентів засобами інноваційних технологій навчання); статистичні методи обробки експериментальних даних (для доведення вірогідності одержаних результатів).

Експериментальна база. Дослідження проводилося у вищих навчальних закладах України. В експерименті брали участь студенти Хмельницького національного університету, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Подільського державного аграрно-технічного університету, Хмельницького університету економіки та підприємництва, Вінницького кооперативного інституту. На різних етапах експерименту було залучено 417 студентів та 52 викладача.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів:

1) *вперше: визначено* організаційно-методичні умови формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів (розвиток фахової комунікативної компетенції, застосування новітніх інформаційних технологій (SharePoint, PHP-MySQL-Apache, WIZIQ, Flash, database, Moodle тощо), використання кейс-навчання, методу проєктів, самостійної навчально-пізнавальної діяльності, навчання у малих групах, кооперованого та проблемного навчання, технології активного навчання); *теоретично обґрунтовано та розроблено* модель формування ПЗУН майбутніх економістів з використанням сучасних педагогічних технологій і методів навчання;

2) *уточнено* сутність поняття “професійно значущі вміння і навички”, фактори, критерії, показники та рівні сформованості ПЗУН майбутніх економістів;

3) *дістали подальшого розвитку* зміст, методи та форми процесу формування професійно значущих умінь і навичок студентів економічних спеціальностей.

Практичне значення дослідження полягає

1) *у експериментальному доведенні* ефективності використання визначених організаційно-методичних умов формування ПЗУН у фаховій підготовці майбутніх економістів;

2) у розробленні методичних рекомендацій для вищих навчальних закладів, кафедр, науково-педагогічних працівників щодо формування ПЗУН у процесі професійної підготовки майбутніх економістів;

3) у використанні матеріалів дослідження в практиці роботи ВНЗ, що готують економістів.

Результати **впроваджено** у процес підготовки студентів економічних спеціальностей Подільського державного аграрно-технічного університету (довідка №62-14-299 від 04.06.2009 р.), Вінницького кооперативного інституту (довідка № 145 від 21.04.2009 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка №21 від 27.04.2009 р.), Хмельницького університету економіки і підприємництва (довідка №341 від 03.04.2009 р.), Хмельницького національного університету (довідка №131/329 від 11.03.2009 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлювалися на наукових міжнародних конференціях: “Динаміка наукових досліджень ‘2003” (Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ – Київ, 2003 р.), “Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми” (Вінниця – 2008 - 2009 р.), Інтернет-конференціях “Національні культури: місце у світовій інтеграції” (Хмельницький – 2010 р.); всеукраїнських конференціях: “Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих територій: наука, освіта, практика” (Хмельницький – 2003 р.), “Шляхи підвищення ефективності навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі” (Хмельницький – 2005 р.), “Актуальні проблеми філології та перекладознавства” (Хмельницький – 2005 р.), “Наука, освіта, суспільство очима молодих” (Рівне – 2008 р.), “К.Д. Ушинський: актуальні проблеми української освіти і педагогічної науки” (Чернігів – 2008 р.); а також обговорювалися на щорічних наукових конференціях Хмельницького національного університету (2004-2010 рр.); доповідалися на проблемних семінарах

викладачів вищих навчальних закладів Хмельницької та Вінницької областей (2004-2010 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 18 одноосібних публікаціях, з яких: 8 статей надруковано у провідних фахових виданнях, затверджених ВАК України, 3 – в інших наукових виданнях, 6 – у збірниках матеріалів конференцій, 1 – методичні рекомендації.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел. У тексті міститься 15 додатків (на 89-х сторінках). Загальний обсяг дисертації 299 сторінок. Основний текст дисертації викладено на 188 сторінках, рисунки на 9 сторінках, таблиці на 8 сторінках, список використаних джерел містить 246 найменувань (із них 12 – електронні джерела, 10 – література іноземними мовами).

РОЗДІЛ 1

Теоретичні засади формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

1.1. Науково-теоретичне обґрунтування поняття “професійно значущі вміння і навички”

Удосконалення умов праці, впровадження нових технологій, створення нових форм організації виробництва, постійні зміни у структурі та діяльності підприємств, поява нових сфер зайнятості – усе це визначає сутність сучасної вищої професійної освіти. Комп’ютери, електронні засоби спілкування, Інтернет змінюють шляхи ведення господарчої діяльності та міжнародного бізнесу, впливають на взаємодію суб’єктів у процесі трудових відносин [213]. Ці зміни підсилюються значними соціально-економічними перетвореннями, що мають великий вплив на ринок праці і на особливості професійної підготовки майбутніх фахівців.

Відповідність вимогам, що висуваються роботодавцями стосовно якості підготовки молодих фахівців, є нині важливим чинником у реформуванні вищої професійної освіти та подальшого навчання працюючих робітників в Україні. Технологічні нововведення стають причиною швидкого відставання професійної кваліфікації від вимог економіки, ринку. Це відбувається завдяки автоматизації виробництва і необхідності виконувати більш складні та відповідальні завдання у виробничому процесі. Через ці причини організація професійного навчання майбутніх фахівців потребує серйозної уваги [213]. Такі зміни повинні відобразитися в навчальних програмах, навчальних планах та стандартах професійного навчання.

Нині професійна освіта розуміється як організація та проведення навчання та виховання у навчальних закладах відповідного типу кваліфікованих фахівців з метою їх подальшої трудової діяльності в

економіці держави. Зміст такої підготовки полягає в ознайомленні з науковим підґрунтям та технологічною складовою певного виду праці; формування та розвиток професійних практичних вмінь та навичок; формування позитивної психологічної та етичної характеристики особистості, важливих для роботи в обраній галузі людської діяльності. Термін “професійна освіта” формулюють і як єднання теоретичних знань, практичних професійних умінь та навичок, формування яких надає можливості працювати фахово [43, с. 245]. Професійність у цьому випадку означає гармонійний розвиток як фахових вмінь та навичок, так і розвиток загальнолюдських якостей, творчості та індивідуальних здібностей.

Педагогічна енциклопедія визначає професійну освіту, як “підготовку у навчальних закладах спеціалістів вищої, середньої та нижчої кваліфікації для різних галузей науки, техніки і культури; термін “професійна освіта” розуміється також як сукупність знань, практичних вмінь і навичок, необхідних для виконання роботи у певній галузі трудової діяльності” [169, с. 549]. Такий підхід розглядає гностичну складову професійності. Професійна компетентність, фахові компетенції, знання, вміння, навички, особистісні якості, здібності в сукупності з досвідом складають основу професійної діяльності. Дане визначення трактує професійну освіту, як процес формування професійної компетентності, що складається з багатьох фахових компетенцій.

Оскільки вища професійна освіта виконує функцію формування професійно компетентної особистості, надання їй знань, формування вмінь та навичок для виконання у подальшому професійних завдань, то цей процес вимагає визначення відповідних професійних кваліфікацій. Згідно з Міжнародною Стандартною Класифікацією Знань [147] та Державним класифікатором України професійні кваліфікації визначаються як здатність працівника виконувати завдання та обов’язки конкретної роботи, тобто набору завдань та обов’язків, що виконуються або повинні виконуватися однією людиною. Останній документ [54, с. 53] визначає, що виконання певної професійної діяльності є неможливим без оволодіння необхідним

рівнем професійної освіти. Цей рівень вимагає сукупності знань, умінь та навичок у одній із сфер діяльності людини, наприклад, економіці, і відповідності рівню професійної діяльності. У сфері праці виділяються наступні рівні професійної діяльності:

1) стереотипний рівень (рівень використання) – уміння використовувати налагоджену систему (об'єкт діяльності) під час виконання конкретних задач діяльності, та знання призначення об'єкта і його основних (характерних) властивостей;

2) операторський рівень – уміння готувати (налагоджувати) систему і керувати нею під час виконання конкретних задач діяльності та знання принципу (основних особливостей) побудови і принципу дії системи на структурно-функціональному рівні;

3) експлуатаційний рівень – уміння під час виконання конкретних задач діяльності тестувати та аналізувати роботу системи з метою виявлення та усунення пошкоджень і знання методів аналізу функціонування системи та методів аналізу, пошуку та усунення пошкоджень;

4) технологічний рівень – уміння під час виконання конкретних задач діяльності здійснювати розробку систем, що відповідають заданим характеристикам (властивостям), і знання методів синтезу та технологій розробки систем та способів їх моделювання;

5) дослідницький рівень – уміння проводити дослідження систем з метою перевірки їх відповідності заданим властивостям, уміння вибирати з множини систему, що дозволяє найбільш ефективно вирішувати задачі діяльності, знання методики дослідження систем та методів оцінки ефективності їх застосування під час вирішення конкретних задач діяльності.

Ці рівні відповідають певним освітньо-кваліфікаційним рівням, які здобувають студенти у навчальних закладах. Так, стереотипний рівень відповідає рівню кваліфікованого робітника, операторський та експлуатаційний – рівню бакалавра, технологічний та дослідницький – рівню магістра.

В цілому кожний рівень, маючи певні відмінності, органічно входить у систему ВПО як її складова. Всі рівні об'єднуються спільною метою та відповідають певному змісту. У загальному розумінні зміст професійного навчання визначається такими вимогами: вихованням і розвитком особистості, підготовкою висококваліфікованого фахівця. Розвиток особистості полягає не лише у накопиченні необхідних знань, умінь та навичок, він також містить формування та розвиток якісно підготовленої особистості майбутнього фахівця. Важливо, щоб майбутня професійна діяльність була ціннісно спрямована й усвідомлена щодо мети цієї діяльності, наявності доступних засобів досягнення визначеної мети [22, с. 331-350; 33, с. 203-207; 50, с. 27].

Виходячи із загального трактування змісту професійної освіти, сформулюємо мету та зміст професійної підготовки майбутніх економістів. Зокрема, метою навчання майбутніх маркетологів та фінансистів є підготовка фахівців, компетентних у галузі маркетингу та фінансів і кредиту, відповідно, здатних до належного виконання професійних завдань, які володіють необхідною теоретичною інформаційною базою, мають сформовані професійні вміння та навички, що входять до відповідних професійних компетенцій. Зміст професійної підготовки майбутніх маркетологів та фінансистів полягає в організації навчального процесу, який спрямований на формування необхідних професійних компетенцій. Згідно з освітньо-професійною програмою відповідного напрямку підготовки, такі компетенції формуються під час вивчення таких дисциплін, як: філософія, культурологія, психологія і педагогіка, фізичне виховання, українська мова, іноземна мова, правознавство, політологія, історія України, соціологія, безпека життєдіяльності, університетська освіта (цикл гуманітарної підготовки, загальний для всіх спеціальностей); політична економія, мікро- та макроекономіка, історія економіки та економічної думки, математика, економіко-математичне моделювання, економічна кібернетика, статистика, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, гроші та кредит, фінанси,

бухгалтерський облік, економіка праці і соціально-трудова відносина, міжнародна економіка, національна економіка, регіональна економіка (цикл природничо-наукової та загальноекономічної підготовки, єдиний для всіх спеціальностей); бюджетна система, місцеві фінанси, соціальне страхування, фінансовий аналіз, податкова система, страхові послуги, фінансова діяльність суб'єктів підприємництва (цикл професійної підготовки для спеціальності “Фінанси”); інфраструктура товарного ринку, логістика, маркетингова товарна політика, промисловий маркетинг, маркетингова цінова політика, маркетингові дослідження, маркетингова політика комунікацій (цикл професійної підготовки для спеціальності “Маркетинг”) [159, с. 15-21]. Для підготовки майбутніх фінансистів та маркетологів виділяється 240 кредитів (8640 годин), з яких 60 кредитів (2160 год.) – це дисципліни гуманітарної підготовки, 120 кредитів (4320 год.) – цикл природничо-наукової та загально-економічної підготовки, 60 кредитів (2160) – дисципліни професійної підготовки.

Важливим у процесі підготовки майбутніх економістів та фінансистів є наслідування принципу систематичності знань. Він передбачає логічну послідовність у засвоєнні знань студентами. Разом із принципом послідовності цей принцип допомагає формувати сучасного фахівця.

На сучасному етапі основними завданнями процесу підготовки майбутніх економістів є: 1) формування інформаційної культури майбутнього фахівця; 2) формування вмінь та навичок застосовувати засоби і методи обробки й аналізу інформації під час професійної діяльності; 3) формування вмінь використовувати новітні інформаційні технології; 4) формування розуміння навколишнього світу як відкритої інформаційної системи [33, с. 203-207]; 5) формування вмінь та навичок швидко орієнтуватися у професійному просторі та адаптуватися до змін в останньому; 6) формування вмінь та навичок самостійно навчатися і розвиватися протягом усього періоду трудової діяльності.

Академік Н. Ничкало також вважає, що професійна освіта повинна стати безперервним процесом розвитку особистості, формуванням готовності до прийняття рішень щодо подальших дій” [154]. Виконання цих завдань передбачає перегляд головної мети освіти, яка повинна стати метою розвитку людини, як творчої, інтелектуальної, духовної та гуманної особистості, її здібностей та формування професійних умінь і навичок, тобто формування її професійної компетентності.

Компетентність тлумачиться нині як практична обізнаність тобто професіоналізм, як знання відповідної галузі діяльності, як практичні та соціальні навички [213]. Тобто, у нашому розумінні, компетентність – це здатність фахівця виконати робоче завдання та досягти певної мети.

Сучасна педагогічна наука розуміє компетентність у загальному сенсі та у більш вузькому її розумінні. У першому випадку, компетентність визначається як певний рівень соціальної зрілості людини, її готовності до певного виду діяльності, яка забезпечує людині існування в суспільстві, здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби і виконувати поставлені завдання. У другому випадку, компетентність – це міра інтегрованості людини у діяльність, наявність розвинутого світогляду, ціннісного ставлення до діяльності та предметів. Компетентність є поєднання певного пізнавального потенціалу та практичних навичок з метою активної участі особистості у соціальних та економічних процесах суспільства [45; 54; 90; 246].

Загальна компетентність є показником готовності людини до виконання певних соціальних дій. Але в сучасній педагогіці окремо визначається поняття “професійна компетентність”, що допомагає усвідомити основні вимоги до майбутнього фахівця з конкретної спеціальності.

Загальним у всіх наукових підходах щодо визначення професійної компетенції є те, що остання розуміється як здатність відповідально виконувати обов’язки і досягати очікуваних результатів, застосовуючи на практиці отримані професійні вміння та навички, використовуючи професійні знання [45; 52; 54; 74; 135; 212]. Але визначаються й окремі специфічні риси професійної компетенції,

як то: 1) здатність застосовувати знання і вміння у нових умовах виробничої діяльності [54]; 2) певний обсяг одержуваної фахівцем службової інформації для реалізації своїх професійних функцій та певний рівень самостійності співробітника в економічній сфері діяльності [45]; 3) професійна мобільність, планування кар'єрного росту, професійна самоактуалізація [74]; 4) глибока обізнаність фахівця про умови та технології вирішення виникаючих проблем [52]; 5) володіння методами, технологіями, способами взаємодії та особистісні риси, етичні й соціальні позиції (установки) фахівця [212, с. 312]; 6) володіння кооперативною професійною діяльністю, прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування, соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці, володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку та самореалізації і розвитку індивідуальності у межах професії, вміння раціонально організувати свою працю без перевантажень [135, с. 123-125].

Звідси, професійна компетентність майбутніх економістів буде визначатися як певний рівень володіння визначеними вміннями та прийомами виконання своїх професійних обов'язків (професійними компетенціями), що допомагають фахівцю вирішувати виробничі завдання, успішно діяти в мінливих умовах ринку, легко адаптуватися у різних соціальних обставинах та розвивати власні професійні здібності.

Професійні компетенції, таким чином, будуть виступати складовими професійної компетентності фахівця, оскільки власне компетенції охоплюють лише окремі якості особистості або здатності розв'язувати професійні задачі. Професійна компетентність буде формуватися шляхом цілісного формування професійних компетенцій майбутнього фахівця.

Поняття “професійні компетенції” досліджується багатьма науковцями. Воно визначено на загальнодержавному рівні. І формування останніх є обов'язковим компонентом вищої професійної освіти. Всі погоджуються, що професійна компетенція – це професійна готовність до конкретного виду діяльності [60]; практичне й оперативне застосування знань у конкретних

ситуаціях [45]; опис вимог до особистісних, професійних, когнітивних якостей, яким повинен відповідати фахівець певної сфери діяльності [246]; активне оволодіння найкращими досягненнями цієї галузі, вміння обирати засоби й способи дії, адекватні конкретним обставинам місця та часу [45].

Професійні компетенції майбутніх економістів у нашому дослідженні – це здатність використовувати і поєднувати знання, вміння та навички з певних галузей діяльності залежно від змінних вимог конкретної ситуації або проблеми. Отже, рівень компетенції визначатиметься вмінням справлятися із складними непередбачуваними ситуаціями і змінами.

Згідно із наведеним вище, під компетенціями розуміють лише часткові професійні функції, здатності чи якості фахівця. Володіння однією компетенцією не формує компетентного працівника. Тому професійна компетенція є поняттям вужчим за професійну компетентність і є складовою останньої.

Нормативні документи Ради Європи [136] орієнтують нас на формування наступних видів професійних компетенцій: політичних і соціальних (здатність брати на себе відповідальність, бути активними учасниками спільного прийняття рішень); полікультурних (підготовленість до життя у полікультурному суспільстві, толерантність та повага до інших культур); комунікативних (вміння усного і письмового спілкування, у тому числі й іноземними мовами); інформаційних (володіння новими технологіями, здатність аналізу і відбору різної інформації); самоосвіти (неперервне здобуття освіти впродовж усього життя) [136, с. 23-24].

Документами, в яких зібрано інформацію про усі необхідні професійні компетенції майбутніх економістів, є освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ), освітньо-професійна програма (ОПП) та навчальний план спеціальності. ОКХ майбутніх економістів визначає рівень підготовки, гарантований вищим навчальним закладом, регіонально-галузеву компоненту, функціональну спеціалізацію, шляхи задоволення певних регіональних потреб та реалізації досвіду місцевих педагогічних і

виробничих шкіл. ОПП майбутніх економістів є основним засобом реалізації ОКХ і містить перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням кількості годин, відведених для їх вивчення тощо. Навчальний план спеціальності визначає перелік дисциплін, що входять у програму підготовки фахівця, поділ навчальних годин дисципліни на аудиторні (лекційні, практичні тощо) та самостійну роботу студентів, встановлює форми поточного та підсумкового контролю тощо.

ОПП підготовки бакалавра за спеціальностями напряму 0501 – “Економіка і підприємництво” у своїй нормативній частині визначає цикли нормативних дисциплін і виділяє групи фахових компетенцій відповідно до кожного циклу. Зокрема, дисципліни гуманітарної підготовки спрямовані на формування світоглядних, психолого-педагогічних та соціально-комунікативних компетенцій майбутніх економістів; дисципліни природничо-наукової та загальноекономічної підготовки забезпечують фундаменталізацію теоретичних знань та формують загальноекономічні компетенції; дисципліни професійної підготовки забезпечують теоретичну підготовку та здобуття практичних умінь і навичок за вибраною спеціальністю і формують професійні компетенції [159, с.12].

ОПП дає нам узагальнене трактування професійних компетенцій. У випадку підготовки майбутніх економістів ми пропонуємо розширити ці поняття і більш конкретизувати систему професійних компетенцій, що входять до складу професійної компетентності фахівців досліджуваних професій (рис.1.1). Таким чином, професійна компетентність майбутнього економіста буде поділятися на:

Рис. 1.1. Професійна компетентність майбутнього економіста

1) фахову компетенцію, що містить знання, уміння, навички, досвід, які необхідні економістам для виконання певних завдань, пов'язаних з їх професійною діяльністю (сюди відносяться так звані професійні компетенції, що формуються під час вивчення студентами-економістами дисциплін професійного циклу підготовки);

2) ділову компетенцію, яка містить певні ділові якості економістів: організованість, ініціативність, ефективність, працьовитість, – які сприяють реалізації професійних завдань;

3) морально-психологічну компетенцію, що містить такі психолого-особистісні якості, як: самооцінку, справедливість, об'єктивність, культуру

поведінки тощо – і виступає як необхідний фактор самоорганізації та самореалізації економіста;

4) інтелектуально-інформаційну компетенцію, тобто загальну ерудицію, вміння аналізувати явища в різних сферах суспільного життя, володіння методологією та навичками прийняття оптимального рішення;

5) соціально-комунікаційну компетенцію, а саме: вміння і навички роботи та спілкування з людьми, відстоювання інтересів людей і компанії, як одна із головних умов ефективної діяльності економістів, мовний етикет, іншомовні знання, вміння та навички.

Компетенції, як складові загальнопрофесійної компетентності, формуються під час одержання нових знань, з одного боку, і під час набуття практичних умінь та навичок майбутньої фахової діяльності. Кожна компетенція має певні вміння та навички, які її утворюють, і володіння якими допомагає її сформувати. Отже, професійно значущі вміння майбутніх економістів будуть поняттям вужчим за професійні компетенції. Це доводить, що професійні компетенції будуть складатися з професійно значущих умінь та навичок (як це показано на рис. 1.1).

Професійно значущими вміннями та навичками майбутнього економіста на основі фахової ОПП будуть: вміння чітко і зрозуміло висловлюватися, володіння іноземними мовами, діловий етикет та здатність уникати конфліктів, толерантність до інших поглядів, ефективна групова взаємодія, позитивні соціальні установки, вміння економічно мислити, володіння методами економічного аналізу та проектування економічної діяльності, наявність системного уявлення про структури і тенденції розвитку української і світової економіки, вміння приймати економічні та управлінські рішення на мікро- і макrorівнях, створення і розвиток власної економічної позиції, вміння фінансової, маркетингової діяльності, проведення аудиту, вміння ефективного застосування інформаційних технологій та відповідних програм, загальнорозвиваючі вміння та навички.

Точного визначення поняття “професійно значущі уміння та навички” не знайдено, тому спробуємо синтезувати визначення з існуючих визначень складових термінів досліджуваної проблеми.

У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови”, за редакцію В. Бусела, визначається, що: “уміння (вміння) – здобута на основі досвіду, знання здатність належно робити що-небудь”; “навичка – схильність чи потреба діяти, вести себе певним чином; звичка; уміння, набуте вправами, досвідом; навик. Навики – практичні знання, досвід у якій-небудь галузі” [30, с. 562, 1295]. Ці визначення допомагають зрозуміти необхідні нам поняття лише в загальному сенсі.

Одне з перших науково-педагогічних визначень поняття “вміння” знаходимо у Я. Коменського. Він розглядає вміння як категорію, що залежить від теорії, передбачуваності, практики. Передбачуваністю він називає вміння правильно чинити за важких обставин, тобто вміння вибирати корисні речі й уникати шкідливих. Кожній практиці повинна передувати теорія, передбачуваність. Кожна практика повинна вдосконалюватися наступною практикою [89, с. 569-571]. Педагог заклав підґрунтя для подальших досліджень визначення “професійно значущі вміння і навички” і означив найважливіші поняття цього визначення.

Поняття “вміння і навички” трактуються переважно як загальнопедагогічні поняття. Жоден з дослідників не виділяє таку особливість умінь та навичок, як їх професійну значущість. Системний аналіз сучасних підходів до визначення поняття “вміння” українських та зарубіжних науковців показано у таблиці 1.1.

Сутність поняття “вміння”

№ з/п	Зміст підходу	Автор	Джерело
1.	Здатність людини свідомо виконати певну дію на основі знань та навичок; інтелектуальна діяльність.	А. Алексюк	[4, с. 97]
2.	Практичні дії, що здійснюються на основі одержаних знань і можуть у подальшому сприяти одержанню нових знань.	Т. Андрушина, Г. Залесов, В. Ніколаєнко	[190, с. 136]
3.	Здатність (підготовленість) до виконання певної діяльності.	С. Батишев	[161, с. 166]
4.	Спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. Види вмінь: загальнонавчальні (які стосуються всіх навчальних предметів) і спеціальні (характерні для конкретної дисципліни). Перші включають: навчально-організаційні вміння (формулювання мети і визначення завдання діяльності; раціональне планування діяльності; створення сприятливих умов для діяльності тощо); навчально-інформаційні (здійснення бібліографічного пошуку; робота з технічними джерелами інформації; здійснення спостереження); навчально-інтелектуальні вміння (мотивація своєї діяльності; уважне сприйняття інформації; логічне осмислення навчального матеріалу, виділення в ньому головного; раціональне запам'ятовування; розв'язання проблемних пізнавальних задач; самостійне виконання вправ; здійснення самоконтролю навчально-пізнавальної діяльності).	С. Гончаренко	[44, с. 58]
5.	Психічні утворення, які полягають у засвоєнні людиною способів і навиків діяльності.	О. Гура	[47, с.59]

6.	а) Результат оволодіння дією, що заснований на будь-якому правилі та використанні його у процесі вирішення певних задач; виконання розумових прийомів на практиці. Для уміння необхідне знання умов, що вимагаються для досягнення мети. б) Система пізнавальних дій, спрямованих на вирішення навчально-виховних завдань, у процесі яких набувається певна система знань, оволодіння уміннями та навичками, досвідом творчої діяльності.	Р. Гуревич	[50, с. 386]
7.	Практичні дії, що можна здійснювати на основі отриманих знань	Т. Ільїна	[72, с. 220]
8.	Засвоєний суб'єктом спосіб виконання практичних і теоретичних дій на основі знань і життєвого досвіду.	Д. Мазоха Н. Опанасенко	[132, с. 229]
9.	Свідома дія, спрямована на застосування знань; знання в дії. Переростає в навичку.	С. Максимюк	[134, с. 73]
10.	Діяльність, що сприяє творчості та визначає специфіку формування особистості, адекватність способів досягнення цілей по відношенню до мінливих умов діяльності. Уміння є утвореннями вищими за навички.	Є. Мілерян	[143, с. 37]
11.	Оволодіння способами (прийомами, діями) діяльності; здатність застосовувати знання. Спеціальні (притаманні певним видам навчально-пізнавальної діяльності), загальні (загальнодидактичного характеру).	Н. Мойсеюк	[148, с. 167]
12.	Творча здатність до виконання складних комплексних дій на основі засвоєних знань, досвіду, навичок. Формуються шляхом виконання різноманітних вправ.	С. Пальчевський	[171, с. 255]
13.	Оволодіння способами дій і застосування засвоєних знань на практиці.	О. Пермяков, В. Морозов	[173, с. 43]
14.	Оволодіння способами (прийомами, діями), застосування засвоєних знань на практиці.	І. Підласий	[181, с. 130]

15.	Здатність до оволодіння складною системою психічних та практичних дій, необхідних для свідомої регуляції діяльності з досягнення необхідної якості, що характеризується виконанням дій у відповідний час у переноситися в нові умови на основі отриманих суб'єктом знань та навичок. Професійні вміння – готовність особистості до виконання трудової дії свідомо, підбирати і правильно використовувати доцільні за цих умов способи їхнього виконання і досягати завдяки цьому високих якісних і кількісних результатів праці. Чим вище рівень уміння, тим більше в ньому проявляється творчість, а дія (навичка) є шаблонною.	К. Платонов	[179, с. 64-65]
16.	Здатність на належному рівні виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною знань і навичок. Теоретичні (в їх основі – правила оперування поняттями, є результатом аналізу – синтезу), практичні (дії, що регулюються за допомогою формул, моделей, зразків); первинні (неавтоматизовані дії, підпорядковані певному правилу) і вторинні (дії, які принципово не можуть бути автоматизовані, оскільки не мають однозначного правила в своїй основі й передбачають елементи творчості).	М. Фіцула	[210, с. 86]
17.	Здатність творчо використовувати знання і навички в практичній діяльності.	Ю. Шадських	[216, с. 203]

Більшість науковців визначають вміння як здатність або дії індивіда.

Узагальнюючи наведений вище матеріал, визначимо, що професійні вміння – це здатність до виконання системи пізнавальних та практичних дій у подальшій професійній діяльності.

У таблиці 1.2 розкривається сутність сучасних педагогічних та психологічних наукових підходів до визначення поняття “навички”.

Сутність поняття “навички”

№ з/п	Зміст підходу	Автор	Джерело
1.	Діяльність, що виконується безпомилково, через багаторазове повторення автоматизується, здійснюючись значною мірою без участі свідомості. Діє стереотипно, в стабільних умовах.	А. Алексюк	[4, с. 97]
2.	Автоматизовані дії.	Т. Андрюшина, Г. Залесов, В. Ніколаєнко	[190, с. 136]
3.	Способи дій, сформовані у процесі навчання і тренування; входять у структуру більш складних дій діяльності; виконуються автоматизовано, але під контролем свідомості. Фактори формування: зацікавленість у досягненні успіху, відношення до навчальних завдань; наявність необхідних знань; ефективність інструктажу; своєчасний самоконтроль (оцінка результатів дій, ступеню їх правильності); активний характер навчальної діяльності, застосування методів навчання, що стимулюють активність; кількість вправ; своєчасність та об'єктивність оцінок; вимоги до рівня розвитку навичок з боку точності, темпу тощо; особливості різноманітних видів навичок; вікові та індивідуальні особливості студента.	С. Батишев	[161, с. 190-191]
4.	Дії, складові яких у процесі формування стають автоматичними. Рухові, мисленнєві, мовні, інтелектуальні, сенсорні (дії за сприйманням), перцептивні. Формуються на основі застосування знань про відповідний спосіб дії, шляхом цілеспрямованих планомірних вправлянь.	С. Гончаренко	[44, с. 221]
5.	Дії, сформовані в процесі повторення і доведені до автоматизму.	О. Гура	[47, с.59]
6.	Окремі елементи дії, які в результаті вправ стають автоматичними (неусвідомленими).	Р. Гуревич	[50, с. 381]
7.	Автоматизовані дії, що можна здійснювати на основі знань і оперативних умінь.	Т. Ільїна	[72, с. 221]

Продовж. табл. 1.2

8.	Усталений спосіб виконання дій, сформований у результаті багаторазових повторень; характеризуються великим ступенем засвоєння і відсутністю поелементної свідомої регуляції, контролю.	Д. Мазо- ха Н. Опана- сенко	[132, с. 229]
9.	Автоматична практична дія.	С. Мак- симюк	[134, с. 73]
10.	Дія, що піддається автоматизації.	Є. Міле- рян	[143, с. 38]
11.	Дії, сформовані шляхом частого повторення; властивий високий ступінь освоєння, відсутність поелементної свідомої регуляції. Чинники формування: мотивація, здатність до навчання, вправи; прогрес у засвоєнні, підкріплення, формування вцілому чи по частинах; рівень розвитку студента, його знання, уміння, зворотній зв'язок; повнота вияснення змісту дії, поступовість переходу від одного рівня оволодіння до другого.	С. Паль- чевський	[162, с. 255]
12.	Уміння, доведені до автоматизму, високого ступеню досконалості.	О. Пер- мяков, В. Моро- зов	[173, с. 43]
13.	Доведені до автоматизму, високого ступеню досконалості вміння.	І. Підла- сий	[181, с. 130]
14.	Шаблонна, автоматизована дія.	К. Пла- тонов	[179, с. 64-65]
15.	Психічне новоутворення, завдяки йому індивід спроможний виконувати дію раціонально, без зайвих затрат енергії. Формуються методом цілеспрямованих вправлянь з використанням знань про певний спосіб дії. Існують теоретичні (правила оперування поняттями, є результатом аналізу – синтезу) і практичні (дії, що регулюються за допомогою формул, моделей, зразків).	М. Фіцу- ла	[210, с. 87]
16.	Доведені до досконалості і автоматизму рушійні, сенсорні і розумові дії.	Ю. Шадсь- ких	[216, с. 204]

Всі науковці розглядають навички як практичні навчальні або виробничі дії. Наш підхід до визначення навичок базується на загальноприйнятих положеннях. Професійні навички майбутніх економістів – це спрямовані на виконання професійних завдань, доведені до автоматизму практичні дії, що

відбуваються свідомо і формуються на основі набутих раніше теоретичних знань та умінь.

Професійні вміння педагогами розуміються як внутрішня модель майбутньої діяльності, які базуються на отриманих знаннях і розвинутих здібностях і забезпечують її ефективність. Такі вміння, формуючись у сфері економічної діяльності, є результатом діяльності у сукупності із розвитком особистісних здібностей (їхньої основи та передумов успішного формування). Під час формування умінь важливого значення набуває взаємозв'язок умінь і навичок. Хоча поняття “вміння та навички” як правило живляються поруч, проте вони не є рівними. Тут спостерігається певна ієрархія, в якій вміння виступають утворенням вищим за навички. Формування й розвиток умінь ґрунтується знаннями та відпрацюванням відповідних навичок. Сучасна педагогіка трактує вміння як незавершені навички, етап їх створення (навички у цьому випадку виступають як стереотипні автоматизовані операції, необхідні під час виконання тих елементів предметних дій, де потрібна точність, закріпленість зв'язків, однакових типових дій); вміння також розуміються як знання в дії, тобто як спосіб та якість професійної діяльності; це можуть бути і здатності до цілеспрямованої діяльності задля досягнення свідомо визначеної мети [4; 47; 50; 72; 134; 143; 162; 173; 181; 216].

Згідно з К. Платоновим, навички виникають раніше за вміння, тобто є, як говорилося, основою останніх [179, с. 64-65]. Науковець виділяє у своїх дослідженнях п'ять етапів формування професійних умінь, які доводять пріоритетність вмінь порівняно з навичками:

1) початкові вміння (усвідомлення мети дії і пошук способів її виконання на основі раніше набутих знань і навичок);

2) недостатньо вміла діяльність (наявні знання про способи виконання діяльності поєднуються з використанням раніше отриманих, неспецифічних для даної діяльності навичок);

3) окремі загальні вміння (високорозвинені, але вузькі вміння, використовуються в різних видах діяльності);

4) високорозвинені вміння (творче використання знань і навичок щодо даної діяльності, усвідомлення мети, мотивів вибору і способів її досягнення);

5) майстерність (творче використання різних умінь) [179, с. 69-71].

Основними методами формування професійних умінь науковець називає проблемне навчання (коли людина отримує необхідну інформацію і повинна самостійно розв'язати певну проблему із застосуванням знань); алгоритмічне навчання (за певними ознаками людина визначає тип завдання і необхідні для його вирішення операції); поетапне навчання (коли формуються прийоми розумової діяльності із застосуванням знань для виконання розумової праці); системно-структурне навчання (поєднання всіх методів навчання, включаючи моделювання, рольові і ділові ігри, а також врахування специфічних особливостей професійної діяльності людини) [179, с. 76-80].

Згідно з Є. Мілеряном, спочатку людина отримує знання, потім формує вміння застосовувати знання на практиці (первинні дії), далі вона виконує вправи, розв'язує задачі, доводячи ці дії до автоматизму (тобто формує навички). Таким чином, без умінь не можуть формуватися навички. Тобто вміння є ширшим та важливішим поняттям. Науковець пропонує розрізняти такі групи професійних умінь: когнітивні, загальнопрофесійні (політехнічні) та операційно-контрольні [143, с. 46-48].

Є. Мілерян стверджує, що власне навички у своєму формуванні проходять чотири етапи, жоден з яких не може відбуватися без необхідних для цього умінь. На першому етапі (попередньому) формується програма професійних навичок, виділення із умінь окремих компонентів, вибір лише необхідної для цих дій інформації. На другому етапі (аналітичному) дії виконуються роздільно, кожний компонент аналізується, формуються зв'язки між компонентами дій. На третьому етапі (синтетичному) окремі елементи дій об'єднуються в одну послідовність із чітким взаємозв'язком та ієрархією. На четвертому етапі (автоматизаційному) видаляються зайві рухи, увага переміщується з процесу на результат, відбувається мимовільна регуляція темпу дій, що виконуються [143, с. 49].

У випадку тривалої перерви в діяльності може відбутися деавтоматизація навичок. Але ні в якому разі не відбувається деавтоматизація чи втрата вмінь. Це ще раз доводить, що вміння є утворенням вищим за навички.

Ці положення є надзвичайно важливими у процесі формування ПЗУН майбутніх економістів. Власне саме поняття професійної значущості вимагає від умінь і навичок чіткої спрямованості на специфіку майбутньої діяльності студентів.

Нині професійна значущість умінь та навичок майбутніх фахівців визначається не так чітко як професійні компетенції, але саме поняття не є новим для сучасної педагогіки.

Так, згідно з підходом З. Курлянд, А. Семенової та Р. Хмелюк, професійна значущість практичних умінь і навичок визначається наступним чином: “Реалізація профспрямованості навчання потребує певної організації як усього навчального матеріалу, так і навчального процесу в цілому. Напрямок такої організації має на меті сформувати в системі загальних знань студентів підсистему знань, умінь та навичок, які можна охарактеризувати як професійно значущі. Серед безлічі умов реалізації профспрямованості навчання вказано на необхідність добору професійно значущих галузей знання зі змісту курсу дисциплін професійного спрямування. Навчальний матеріал, поданий у них, умовно можна поділити на загально професійний і вузько професійний. Відповідно, перший спрямований на розвиток професійного кругозору студентів, сприяючи формуванню однієї з основних якостей сучасного фахівця – професійної мобільності та стійкості. Засвоєння цієї частини навчального матеріалу можливе на рівні знань. Інша складова здобуття професійної освіти спрямована на розвиток професійного кругозору студентів з урахуванням формування у них професійно значущих конкретних знань та вмінь майбутнього фахівця. Оволодіння прийомами і способами адаптування вузько професійних знань до умов практичної діяльності стає основним завданням у навчанні дисциплін професійного циклу. Тому, добираючи зміст навчального матеріалу з дисциплін професійного циклу, слід насамперед виходити з його професійної необхідності, тобто вивчення

конкретного професійного матеріалу, що набуває розвитку в суто професійних дисциплінах і з урахуванням формування конкретних професійно кваліфікованих умінь” [167, с. 96-98]. Цей підхід є чи не єдиним у сучасній педагогіці, що досліджує саме професійно значущі вміння та навички майбутніх фахівців. Ми враховуємо його у подальшому дослідженні.

Згідно з підходом науковця В. Калініна щодо визначення професійно значущих умінь і навичок, для майбутніх економістів важливими виступають загальні для різних предметних галузей уміння і навички: демонстрація знання основ та історії дисципліни; логічне й послідовне представлення освоєних знань; контекстуалізація нової інформації та її тлумачення; демонстрація розуміння загальної структури дисципліни й зв'язку між складовими дисципліни; розуміння та використання методів критичного аналізу й розвитку теорій; правильне використання методів і техніки дисципліни; оцінка якості досліджень у цій предметній галузі; розуміння результатів експериментальних і спостережних способів перевірки наукових теорій. Стосовно конкретних професійних умінь і навичок, то майбутні економісти повинні: володіти предметною галуззю на належному кваліфікаційному рівні; знати новітні теорії та їхні інтерпретації; критично відслідковувати й осмислювати розвиток теорії й практики; володіти методами незалежного дослідження й уміти пояснювати його результати на належному рівні; демонструвати оригінальність і творчий підхід [77]. Ці вміння і навички складають цілісний портрет майбутнього економіста, як фахівця своєї справи.

Чітке визначення низки професійно значущих умінь і навичок студентів-економістів надає можливість покращити їхню навчально-пізнавальну діяльність. Професійно значущими для майбутніх економістів виступають вміння і навички естетичного, етичного та загальнокультурного аналізу, правильного економічного мислення; толерантності у соціальних взаємодіях; аналізу конкретних життєвих ситуацій; використання психодіагностичних методик; самоконтролю в процесі фізичного та

гностичного самовдосконалення; правильного і логічного висловлювання власних думок; мовної компетенції; практичного володіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, зумовленої професійними потребами; користування нормативно-правовими актами; мікроекономічного та макроекономічного аналізу; розв'язання економічних задач; використання прикладних систем оброблення економічних даних та систем програмування для персональних комп'ютерів і локальних комп'ютерних мереж; використання методів економічної кібернетики у прикладних дослідженнях, проектуванні та експлуатації інформаційних систем і технологій в економіці; управління підприємствами в різних умовах господарювання; управління організаціями; творчого пошуку удосконалення маркетингової діяльності; опрацювання та використання облікової інформації в управлінні; управління працею та регулювання відносин у соціально-трудовій сфері; створення відповідних моделей і проведення аналітичних досліджень макро- і мікрорівня; виконання техніко-економічних розрахунків, пов'язаних з аналізом та обґрунтуванням рішень у сфері виробництва; проектування, створення й застосування системи підтримки прийняття рішень на базі новітніх інформаційних технологій та обчислювальної техніки; аналізу, моделювання і прогнозування розвитку економічних об'єктів на різних економічних рівнях; організації бізнесу у різноманітних сферах людської діяльності; застосування сучасних кейс-засобів для автоматизації проектування і створення алгоритмів економічних задач; використання досягнень, у тому числі й закордонних, у галузі організації обліку, аналізу та контролю господарської діяльності; розраховувати матеріальне забезпечення та фінансування соціальних послуг; аналізу майна та оборотних активів, формування капіталу, ліквідності і платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості та рентабельності підприємства; аналізу банківської діяльності; обліку витрат і калькулювання з метою прийняття ефективних управлінських рішень; визначення та обґрунтування резервів підвищення ефективності виробництва; стратегічного

мислення та практичного застосування кейс-аналізу стратегічних проблем; інноваційної діяльності та оцінювання ефективності інноваційних проектів; самостійного визначення і застосування методів раціональної організації та планування діяльності інфраструктурного комплексу; визначення конкурентноспроможності та місця товару на ринку; самостійної розробки та обґрунтування заходів щодо вдосконалення організації праці; аналізу стану мотивації персоналу та визначення механізмів її посилення; оформлювати комерційні договірні відносини та здійснювати комерційну діяльність на ринках.

Відповідно до наведених вище підходів, робимо висновок, що професійно значущі вміння і навички – це сукупний базовий компонент ключових професійних компетенцій, що формує майбутнього економіста як суб'єкта професійної діяльності і дозволяє йому активно і свідомо керувати власною діяльністю та позитивно впливати на результати корпоративної діяльності.

На основі визначених вище ключових понять цього дослідження ми стверджуємо, що професійно значущі вміння і навички майбутніх економістів базуються на здатності до виконання системи пізнавальних та практичних дій у професійній діяльності, що спрямовуються на виконання професійних завдань. Вони доведені до автоматизму, відбуваються свідомо, є найсуттєвішою складовою професійної компетентності майбутнього економіста. Основою ПЗУН майбутніх економістів є комунікативні вміння та навички, володіння іноземними мовами, діловий етикет, толерантність, групова взаємодія, позитивні соціальні установки, економічне мислення, володіння методами економічного аналізу та проектування економічної діяльності, системного уявлення про структури і тенденції розвитку української і світової економіки, сформовані уміння та навички з циклу професійної підготовки, прийняття й реалізації економічних та управлінських рішень на мікро- і макрорівнях, створення власної економічної позиції, ефективного застосування інформаційних технологій та відповідних програм, загальнорозвиваючих

вмінь та навичок, адекватної самооцінки, впевненості у собі, самоконтролю, самоефективності, високого рівня мотивації до досягнень, визнання необхідності неперервної освіти протягом життя. ПЗУН формуються у процесі викладання дисциплін гуманітарного, професійного, природничо-наукового та загальноекономічного циклів професійної підготовки під впливом новітніх розвиваючих технологій і методів навчання.

Результатом формування ПЗУН майбутніх економістів є особистість фахівця, що має такі характеристики, як самоосвіта та саморозвиток, компетентність у професійній галузі.

Процес формування професійно значущих практичних умінь і навичок залежить від ряду факторів, серед яких важливими є професійна компетентність викладацького складу, наявність відповідної навчально-методичної та матеріально-технічної бази, застосування активних форм, методів та технологій навчання, використання особистісного підходу, гуманізація навчально-пізнавального процесу, його диференціація та індивідуалізація. Особливості процесу формування професійно значущих умінь і навичок є питаннями наступного параграфу даного розділу.

1.2. Фактори, що впливають на формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у вищих навчальних закладах

Формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів є невід'ємною складовою загального процесу формування особистості, оскільки лише про фахівця, який володіє такими вміннями та навичками, ми можемо сказати, що це сформована особистість. Сучасна педагогіка розглядає процес формування особистості як органічне поєднання виховного та дидактичного впливів під час здобуття людиною освіти.

Українські та зарубіжні науковці та педагоги приділяють процесу формування особистості багато уваги. Серед найбільш відомих та знаних

науковців, підходи яких заслуговують на увагу, можна назвати О. Алексюка, Ю. Бабанського, Л. Барановську, І. Беха, В. Галузяка, С. Гончаренка, Р. Гуревича, І. Зязюна, О. Коберника, Н. Мойсеюк, Н. Ничкало, О. Романовського, М. Сметанського, Г. Тарасенко, М. Фіцулу, В. Шахова та ін. Вчені погоджуються з тим, що формування як процес повинно містити елементи виховання та навчання. Проте, конкретно визначають поняття “формування” не всі. Серед існуючих визначень зупинимося на визначенні науковця Н. Мойсеюк, як на такому, що характеризує більшість аспектів досліджуваного процесу.

“Формування – це надання певної форми, завершеності процесу становлення людської особистості, воно здійснюється під впливом усіх без винятку умов суспільства: екологічних, соціальних, економічних, ідеологічних тощо” [148, с. 60].

Деякі науковці формування особистості розуміють як її розвиток (В. Галузяк, М. Сметанський, В. Шахов та ін.) і надають йому більш ширшого значення. Згідно з їхньою думкою, розвиток – це процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці людини [168, с. 16].

М. Фіцула розуміє формування як всебічний розвиток особистості, що охоплює всі сфери діяльності людини [210, с. 56].

Процес формування особистості детермінується впливом таких факторів: спадковості, навколишнього середовища та активності самої людини (В. Галузяк, М. Сметанський, В. Шахов); свідомості, комунікації, здатності виконувати певну діяльність, мотивування, цілепокладання, орієнтування, самоактуалізації, самореалізації, самоконтролю, самооцінки, корекції (Н. Мойсеюк). На формування особистості впливають географічне, соціальне, близьке середовище, які визначають основні пріоритети, стилі та особливості людини.

Виходячи з цього, визначаємо особливості процесу формування майбутнього економіста. Сформованість особистості майбутнього фахівця визначається розвитком його особистісних якостей (психічних,

фізіологічних, педагогічних, соціальних тощо), цілісністю набутої професійної компетентності (сформованість практичних професійно значущих умінь та навичок, завершеність теоретичної бази знань, розвиток професійних компетенцій), відповідність існуючим вимогам суспільства (етичним, моральним, професійним, комунікаційним тощо).

Таке визначення допомагає цілісно сформувати особистість майбутнього економіста, органічно поєднуючи в цьому процесі як виховання, так і навчання.

Основними компонентами даного процесу є такі види навчання і виховання:

- екологічне, яке допомагає сформувати вміння та навички, що стосуються бережливого ставлення до навколишнього середовища і будуть входити до загальних компетенцій майбутнього економіста;

- економічне, яке формує вміння та навички, що входять до фахової і ділової компетенцій і визначені нами як професійно значущі;

- соціальне, яке спрямоване на формування вмінь та навичок соціалізації особистості, що також є складовими професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів;

- ідеологічне, що орієнтується на формування громадської позиції, патріотизму та інтернаціоналізму особистості. Такі вміння та навички входять до складу загальних компетенцій майбутніх економістів;

- комунікаційне, яке формує професійно значущі вміння та навички, що складають соціально-комунікаційну компетенцію;

- інформаційне, що допомагає формувати професійно значущі вміння та навички отримання, аналізу, синтезу та зберігання інформації, зорієнтоване на використання сучасних інформаційних технологій і входить до складу інформаційно-комунікаційних компетенцій;

- психолого-педагогічне, яке спрямоване на формування особистісних якостей майбутнього економіста, вмінь та навичок співпраці в колективі, що входять до професійно значущої ділової компетенції;

– фізичне, яке формує гармонійно розвинену особистість, що веде здоровий спосіб життя, здатна переносити будь-які фізичні труднощі.

Як зазначалося вище, професійно значущі вміння та навички майбутніх економістів є складовими професійних компетенцій, тобто професійної компетентності майбутнього економіста, яка формується під час навчання, тому необхідним вважаємо аналіз існуючих підходів щодо його організації у вищій школі. Сучасна педагогіка пропонує декілька варіантів організації навчального процесу майбутніх економістів, зокрема фінансистів або маркетингологів. Серед них виділяємо блочно-модульну організацію навчання майбутніх фахівців.

Блочно-модульна організація навчання майбутніх фахівців представляє процес формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів як систему навчальних блоків, що відображують зміст фахової підготовки студентів. Така система передбачає галузеву та міжгалузеву інтеграцію професій. Теоретично вона ділиться на три етапи (рис. 1.2.)

Процес формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів містить загальноосвітню і професійну підготовку. Загальноосвітня підготовка формує гуманітарні та природничо-наукові вміння та навички. Професійна підготовка складається із загальноекономічного та професійного блоків.

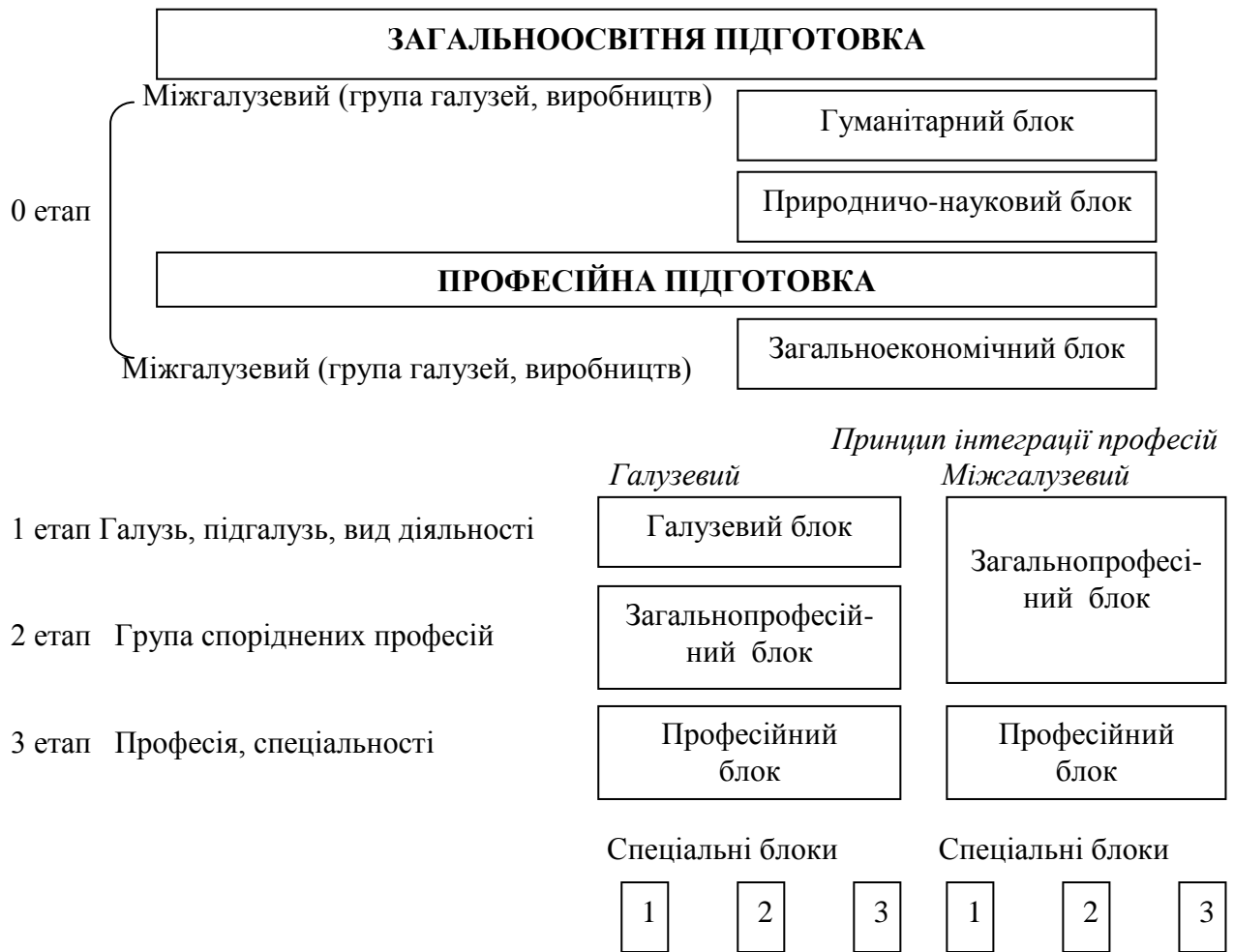

Рис. 1.2. Блоки формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів (за Ю. Варданяном)

Загальноекономічний блок формує основні економічні вміння та навички (економічного аналізу, економічного моделювання, використання інформаційних систем в економіці тощо). Професійний блок формує професійно значущі вміння та навички, які складають основу майбутньої професійної діяльності майбутніх економістів. Відповідно до кожної спеціальності будуть варіюватися вміння та навички, характерні для неї. Наприклад, для майбутніх економістів, які готуються за спеціальністю “Фінанси”, на першому етапі будуть формуватися вміння та навички з політичної економії, мікро та макроекономіки, історії економіки та економічної думки, на другому – з економічної інформатики, статистики, економіки підприємства, менеджменту, маркетингу, грошей та кредиту, бухгалтерського обліку, економіки праці і соціальних відносин, міжнародної, національної, регіональної економіки, на третьому – з фінансів, бюджетної

системи, місцевих фінансів, соціального страхування, фінансового аналізу, податкової системи, страхових послуг, фінансової діяльності суб'єктів підприємництва. Такий підхід дозволяє забезпечити принцип наступності, що є важливим у контексті неперервної освіти, оскільки під час перепідготовки можна врахувати ті блоки, що були задіяні раніше.

Оскільки економіст – це фахівець, який займається питаннями економічної політики, велика увага приділяється формуванню соціально-комунікаційних компетенцій, тобто вмінь та навичок з етики і культури поведінки та спілкування. Економіст має бути дипломатичним, коректним, толерантним, досконало знати етикет ділового спілкування і бути зорієнтованим на процеси глобалізації [193, с. 12-20].

Інший варіант організації процесу формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх фахівців пропонується педагогом В. Безпальком, який для визначення рівня компетентності використовує чотирирівневу модель засвоєння знань, умінь і навичок і має такий вигляд [19, с. 23]:

а) 1-й рівень засвоєння (розпізнання, розрізнення, ідентифікація об'єктів і явищ). Діяльність з розпізнання, репродуктивна алгоритмічна, діяльність з підказкою. Людина здатна зробити висновок про відповідність явища, об'єкта, якщо у завданні визначені мета, ситуація і дії, спрямовані на його розв'язання.

б) 2-й рівень засвоєння (знання-копії по пам'яті). Застосування інформації про раніше засвоєну орієнтовну основу виконання типової дії, проекту за методикою, правилом чи алгоритмом, відтвореному по пам'яті. Репродуктивна, алгоритмічна діяльність. Визначено мету і ситуацію (умови), і для вирішення завдання потрібно застосувати раніше засвоєні дії.

в) 3-й рівень засвоєння – продуктивна дія евристичного типу. Визначено мету, але незрозуміла ситуація, в якій вона може бути досягнута. Разом із студентами потрібно її уточнити і застосувати раніше засвоєні дії для розв'язання даного нетипового завдання, оволодіваючи суб'єктивно новою інформацією у ході самостійної трансформації відомої орієнтовної

основи дій. Це евристична діяльність, тобто діяльність не за готовим алгоритмом чи правилами, а за створеним чи перетвореним у ході самої дії.

г) 4-й рівень засвоєння – продуктивна дія творчого (дослідницького) типу. Внаслідок такої дії створюється об’єктивно нова орієнтовна основа діяльності. При цьому здобувається об’єктивно нова інформація. Людина діє “без правил”, але у відомій їй галузі, створюючи нові правила.

Відповідно чотирирівнева модель засвоєння професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів має такий зміст [19, с. 27]:

а) 1-й рівень діяльності – репродуктивна, несамостійна діяльність. Діяльність виконується під безпосереднім спостереженням і керівництвом більш досвідченого фахівця;

б) 2-й рівень діяльності – відтворювальна, самостійна діяльність. Діяльність виконується самостійно на основі типових алгоритмів (відповідної послідовності, чергування операцій тощо), відтворених по пам’яті;

в) 3-й рівень діяльності – продуктивна самостійна діяльність. Діяльність виконується на основі самостійно створеної послідовності дій чи операцій. Рішення є самостійними у нестандартних ситуаціях;

г) 4-й рівень діяльності – самостійна, творча діяльність. Під час діяльності засвоєні знання й уміння використовуються з елементами творчого підходу. Студент самостійно опрацьовує інформацію, оцінює ситуацію та знаходить оригінальні рішення з метою виконання поставленого завдання.

Однією з умов формування професійно значущих умінь і навичок є розвиток аналітичного мислення в економістів. Комплекс основних складових, які впливають на цей процес, містить поєднання філософії та економіки, інтуїції, математики й інформаційних технологій, екології та економічного простору [193, с. 12-20]. Цю думку розвивають педагоги З. Курлянд, А. Семенова та Р. Хмелюк, які, формулюючи особливості процесу підготовки майбутніх фахівців, зокрема, економістів, звертають увагу на формування змісту навчального матеріалу, на

основі якого викладач поступово створює умови для розвитку в студентів професійно значущих умінь і навичок. Зміст навчального матеріалу приводиться у відповідність до вимог, що висуваються конкретною спеціальністю, виділяються низки професійних знань, умінь і навичок, які необхідно формувати в процесі вивчення професійних дисциплін [167, с. 96-98]. Реалізація профспрямованості у навчанні професійних дисциплін забезпечується вирішенням таких завдань: виявлення та систематизація, розроблення завдань і питань з реалізації та розроблення методики формування професійно значущих умінь і навичок [167, с. 96-98]. Визначення завдань реалізації професійної спрямованості навчального процесу дозволяє чіткіше сформулювати систему професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів.

Побудова змісту навчання з урахуванням зазначених завдань дає можливість визначити структуру фахової підготовки майбутнього економіста.

Особливості професійної діяльності майбутніх економістів та програма підготовки останніх дозволяють виділити професійно значущі вміння та навички останніх на основі поділу дисциплін по циклах. В освітньо-професійній програмі підготовки бакалавра за спеціальностями напряму 0501 – “Економіка і підприємництво” зазначаються цикли дисциплін, що допомагають сформувати та розвивати професійно значущі вміння і навички майбутніх економістів. Це – дисципліни циклу гуманітарної підготовки, дисципліни циклу природничо-наукової та загальноекономічної підготовки, дисципліни циклу професійної підготовки за спеціальностями. Перші, як зазначається у програмі, допомагають формувати світоглядні, психолого-педагогічні та соціально-комунікаційні компетенції майбутніх економістів (під час вивчення іноземної мови, української мови, історії, політології, соціології, тощо); другі забезпечують фундаменталізацію теоретичних знань, формують загальноекономічні або ділові компетенції (під час вивчення макро та мікроекономіки, історії економіки, економічної інформатики тощо); треті забезпечують теоретичну підготовку та здобуття практично значущих умінь і навичок за вибраною спеціальністю і формують фахові компетенції

(під час поглибленого вивчення маркетингу, фінансів, логістики, фінансового аналізу тощо) [159, с. 11].

Успішне формування професійної компетентності майбутніх фахівців залежить від низки критеріїв, що дозволяють оптимізувати навчальний процес. Головними критеріями набуття професійно значущих умінь і навичок майбутніми економістами є успішність у навчальній діяльності та особистісний розвиток кожного студента. Ці критерії досягаються під час правильної організації та структурування навчального матеріалу, завдяки якому майбутній економіст набуває нових знань, формує професійно значущі вміння і навички, необхідні у майбутній діяльності. У навчальному матеріалі виділяються основні професійні поняття, визначається їхня ієрархія за дидактичною значущістю: загальнонаукові, загальнопрофесійні, професійні [167, с. 96-98], що підкреслюється у сучасних педагогічних дослідженнях і є важливим для характеристики професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів у нашому дослідженні.

Структуровані професійні поняття є базовим змістом навчального матеріалу і узгоджують відповідні лекційні, семінарські та практичні заняття. Теоретичні знання у такому випадку містять пояснення основних ідей та професійних категорій. На основі цього формується професійне мислення майбутнього економіста. Формування понять – тривалий і різнобічний процес [167, с. 96-98]. Професіоналізація змісту навчання відбувається на основі принципів взаємодії різних видів навчальної діяльності студентів; узгодженості та інтеграції змісту та мотивації навчання [167, с. 96-98]. Ці принципи також використовувалися під час створення авторської моделі формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів.

Навчально-пізнавальна діяльність здійснюється під впливом певних спонукань, які є рушієм активності її суб'єкта. Сукупність таких спонукань утворює мотиваційну сферу діяльності. До її мотиваційної сфери входять потреби студента, його інтереси, переконання, ідеали, уявлення про себе, ціннісні орієнтації. Сформованість мотиваційної сфери є необхідною

передумовою успішності навчальної діяльності студентів-економістів, тому її розвиток потребує цілеспрямованого педагогічного впливу. Питання формування позитивних мотивів навчання нині є дуже актуальним, адже сучасні майбутні економісти втрачають стимул до діяльності.

Для правильної мотивації навчально-пізнавальної діяльності викладач повинен розуміти сутність цих процесів і понять. Психолог С. Максименко поняття “мотив” пояснює як “внутрішній рушій, що спонукає людину до діяльності” [63, с. 402]. М. Заброцький вважає, що “мотив – внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до діяльності. У ролі мотивів можуть виступати потреби, інтереси, потяги, емоції, установки, ідеали тощо” [62, с. 28, 94]. У В. Богословського, А. Степанова, А. Виноградової мотиви визначаються як певні потреби, думки, почуття, що спонукають особистість до активної діяльності [171, с. 28, 94]. На думку М. Савчина та Л. Василенко, мотиви – рушійні сили розвитку студента. Це – “розходження між новими потребами, цілями, прагненнями особистості і досягненим нею рівнем оволодіння засобами, необхідними для задоволення цих потреб” [196, с. 62]. Психологи однозначно погоджуються, що протиріччя між потребами та особистісними досягненнями виступають як основа позитивної мотивації навчання, а отже й формування професійно значущих умінь та навичок студентів. Ми також вважаємо, що прагнення до оволодіння професією буде виступати як мотиваційний фактор поліпшення якості фахової підготовки майбутніх економістів.

Педагог М. Фіцула зауважує, що “мотив навчання є внутрішньою причиною, яка спонукає учня вчитися. Він безпосередньо впливає на його ставлення до навчальної діяльності й позначається на якості набутих ним знань” [210, с. 89]. Мотиви навчально-пізнавальної діяльності він поділяє на пізнавальні та соціальні. Пізнавальні мотиви закладені, на його думку, у самому процесі навчання: допитливість, інтерес до знань (пізнавальний інтерес), потреба в розумовій діяльності, у пізнанні, у розширенні знань про навколишню діяльність, різноманітні інтелектуальні почуття (здивування, сумнів), прагнення здобути нові знання й навички, застосовувати, вдосконалювати свої пізнавальні

можливості, інтелектуальні здібності [210, с. 89]. З ним погоджується інший науковець В. Ягупов: “Мотив навчально-пізнавальної діяльності – це намагання учня досягти певного рівня розвитку в учінні та професійній діяльності, в основі якої лежать глибокі, міцні й різноманітні загальнонаукові та професійні знання, навички й уміння” [222, с. 230]. Науковці В. Галузьяк, М. Сметанський, В. Шахов розуміють мотиви як чинники, що спонукають та спрямовують пізнавальну діяльність студента, значною мірою визначають її успішність [168, с. 53-54]. Педагоги дещо розширюють поняття мотиву і вкладають у його зміст дидактичний аспект, тобто успішність та неуспішність у навчанні.

Щодо мотивації, то Л. Василенко та М. Савчин вважають, що це – суперечності, що виникають у житті студента і спонукають її до активної діяльності, спрямованої на їх розв'язання [196, с. 64]. М. Фіцула трактує мотивацію як рівень готовності учнів до навчання, усвідомлення ними мети навчання, бажання вчитися, належний рівень розвитку [209]. Ю. Бабанський та В. Оконь розглядають мотивацію навчання як окремий компонент навчального процесу і формулюють відповідний принцип навчання: “До нього можна було б внести принцип мотивації, оскільки мотивація присутня у всіх процесах освіти” [11, с. 230; 220]. М. Заброцький пояснює мотивацію як “сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку людини, її спрямованість та активність” [62, с. 28]. Відповідно до цього підходу виділяють мотивації диспозиційну та ситуативну. Перша – це психологічні фактори, що визначають поведінку людини і називаються особистісними диспозиціями. А друга – зовнішні умови та обставини діяльності суб'єкта, тобто стимули, що від наявної ситуації визначають поведінку людини [57, с. 28]. С. Максименко розрізняє мотивацію близьку (здійснити бажане в найближчий час) та віддалену (здійснення бажаного планується на тривалий час) [63, с. 28]. У своїх дослідженнях Є. Ільїн, А. Маркова, Т. Матись, М. Мільман, А. Орлов та інші дослідники обґрунтували внутрішню та зовнішню мотивації навчальної діяльності та умови їх формування. “Адже саме позитивна мотивація до

навчання та особистісного поступу, яку створює й підтримує насамперед учитель, є наріжною умовою конструктивної соціалізації школярів. Відсутність або ж хибність такої мотивації призводять до загрози суспільної ізоляції та виникнення девіацій соціальної поведінки молоді” [71; 135, с. 230; 142].

У результаті аналізу наведеного вище матеріалу визначаємо, що навчальна мотивація є системою пізнавальних та соціальних мотивів, що допомагають формувати професійно значущі вміння та навички майбутніх економістів.

Для мотивування навчальної діяльності майбутніх економістів необхідно враховувати особливості освітньої системи, освітнього закладу, організації навчального процесу, суб'єктивні особливості студентів (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінку тощо), суб'єктивні особливості педагога (ставлення до студентів, до власної справи), специфіку навчальної дисципліни.

Розгляд мотивації навчання як системи передбачає виділення основного, домінуючого її компонента, що організовує структуру мотивації. Таким компонентом В. Ільїн вважав пізнавальну потребу, інші науковці (Ю. Бабанський, М. Савін, Г. Щукіна) до домінуючих елементів мотивації відносять також і пізнавальний інтерес. Ці компоненти пов'язані з процесом навчального пізнання. З іншого боку, вони ніяк не взаємодіють з такими факторами, як особистості педагогів та інші спонукальні механізми навчального процесу. У будь-якому акті суспільно-трудової взаємодії з подібними до себе майбутній економіст є одночасно суб'єктом і об'єктом предметно-практичної діяльності, пізнання, міжособистісного спілкування і ділової взаємодії. Студент-економіст є як суб'єктом, так і об'єктом навчальної діяльності, праці, спілкування і взаємодії. У педагогічному процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів виділяється декілька факторів, що впливають на формування позитивної мотивації до навчання. Це – інтелектуальні і трудові взаємовідносини, спілкування, досягнення успіху, самопізнання, взаємодія

студента і викладача [71; 219; 220]. До мотивації навчання студентів разом з пізнавальними входять і такі потреби, як: інтелектуальна, самоактуалізація, самопізнання, досягнення, афіліації, потреба у праці, у розвитку своєї індивідуальності та конфліктогенна.

Під мотивацією афіліації розуміється система цілей, потреб (прагнення до спілкування чи уникнення спілкування) і мотивів (прагнення до пізнання, потреба у самоствердженні, прагнення до співпраці, спілкування заради спілкування), що спонукають студентів здійснювати пізнавальне спілкування під час навчальної діяльності. Мотивація афіліації, перебуваючи складовою структури мотивації навчання, виконує наступні функції: пізнавальну функцію (відображає набуття студентами знань у процесі навчання), емоціональну функцію (відображає переживання студентом своїх відносин з іншими), інтегративну функцію (відображає збагачення мотиваційної сфери студента) [71; 219; 220].

Під мотивацією досягнення розуміється система цілей, потреб (потреба у досягненні цілі і страх невдачі) і мотивів (прагнення до пізнання під час досягнення навчальних цілей, потребу у самоствердженні, прагнення до винагороди під час досягнення цілей), що спонукають студента прагнути досягнення цілей під час навчальної діяльності і бути активним у їх досягненні. Мотивація досягнення виконує певні функції по відношенню до мотивації навчання: пізнавальну (відображає прагнення студента до набуття необхідних знань), емоційну (відображає вплив емоцій на навчальну діяльність), інтегративну (відображає систему самооцінок діяльності і досягнутого результату) [71; 219; 220].

Під час дослідження встановлено, що названі вище мотиви є невід'ємними і домінуючими в структурі мотивації навчання. Розвиток мотивації досягнення і мотивації афіліації активізує формування пізнавальної потреби, пізнавального інтересу та інших потреб і мотивів мотиваційної сфери студента. Встановлено взаємозв'язок розвитку досліджуваних мотивацій і мотивації навчання.

Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів-економістів цілком залежить від ініціативності викладача, яка проявляється у високому рівні педагогічного мислення, критичності, здатності і наміру застосовувати проблемне навчання, діалог із студентом, обґрунтування власних поглядів, самооцінювати свою педагогічну діяльність. Змістовним аспектом активізації навчального процесу підготовки майбутніх економістів є підбір професійно спрямованого навчального матеріалу, складання завдань, конструювання навчальних і педагогічних завдань на основі проблемного навчання із врахуванням індивідуальних здібностей кожного студента [71; 219; 220].

У дослідженнях обґрунтовується необхідність створення спеціальних умов виникнення і розвитку в студента, зокрема майбутнього економіста, інтересу до учіння, до викладача. Важливою передумовою виникнення інтересу до навчання є така його організація, що дає змогу студентам-економістам проявити інтелектуальну самостійність та ініціативність. Основним засобом при цьому є використання завдань, розв'язання яких потребує від студентів активної пошукової діяльності [71; 219; 220]. Для позитивної мотивації навчання важливим є емоційне відношення студента до учіння. Виокремлюють три типи такого ставлення: негативне, нейтральне та позитивне [171].

Мотиваційна сфера співвідноситься з навчальною діяльністю і з цілями, що висуваються процесом навчання, а цілі відповідають окремим навчальним діям, забезпечують їх реальне виконання. Процес постановки цілей потребує певних умінь, рівень сформованості яких характеризує зрілість мотиваційної сфери учіння. До таких умінь належать: чіткий вибір навчальних можливостей; самостійна постановка мети у навчанні; коригування перспективних цілей із врахуванням ситуації; вибір адекватних засобів реалізації мети [62].

Зазначені уміння забезпечують реальне виконання дії, установку до якої створює мотив. Дієвість мотивації краще формується при орієнтуванні

студента на способи, а не на результат діяльності, а також залежить від особливостей вікових груп та характеру навчальних ситуацій.

О. Савонько та З. Хізроєва [195] встановили такі психологічні детермінанти стійкості навчальної мотивації, як: залежність від вихідного типу мотиваційної структури (переважає процесуальна мотивація) надає структурі більшої стійкості; найбільш стійкою є структура, в якій результативна мотиваційна орієнтація залежить від процесуальної; особистісна значущість предметного змісту діяльності; вид навчального завдання.

В. Давидов, Д. Ельконін, А. Маркова [51] вважають, що для формування теоретичного пізнавального інтересу велике значення має характер навчальної діяльності. Навчальна діяльність, на думку В. Давидова, повинна відповідати наступним вимогам: об'єктом засвоєння повинні бути теоретичні поняття; процес засвоєння має протікати так, щоб перед студентами розкривалися умови походження понять; результатом засвоєння повинно бути формування спеціальної навчальної діяльності, що має свою особливу структуру і складається з таких компонентів як навчальна ситуація, навчальна задача, навчальні дії, дії контролю та оцінювання. Дотримання всіх цих умов сприяє формуванню внутрішньої мотивації, пізнавальних інтересів студентів економічних спеціальностей.

Для формування позитивної стійкої мотивації навчальної діяльності важливо, щоб головним в оцінюванні роботи майбутнього економіста був якісний аналіз цієї роботи, підкреслення всіх позитивних моментів, досягнень в освоєнні навчального матеріалу і виявлення причин наявних недоліків, а не тільки їхня констатація.

Мотивація навчання майбутніх економістів визначається загальнодидактичними цілями, потребами і мотивами, а індивідуальні особливості полягають у тому, які цілі ставляться, наскільки усвідомлюються ті чи інші потреби, у кого і на що спрямовані мотиви. Важливим є те, наскільки стабільні в студентів основні компоненти мотивації. Сформованість

мотивації навчання є завершеною, коли розвинуті її основні компоненти і ознаки.

Сама мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів економічних спеціальностей залежить від професійного зорієнтування всього процесу підготовки майбутнього фахівця. Ця проблема повинна вирішуватися з перших днів навчання майбутнього економіста у вищому навчальному закладі. Одним із засобів вирішення цієї проблеми є краща організація пропедевтичних курсів, що мають на меті ввести студента у майбутню спеціальність, визначити основні, а отже й професійно значущі, вміння і навички, якими майбутній економіст повинен володіти.

Процес формування професійно значущих умінь і навичок студента-економіста є успішним у разі повного засвоєння ним навчального матеріалу, виконання всіх завдань, обсягу самостійної роботи та позитивних результатів під час проходження контрольного етапу. Не завжди всі студенти показують такі результати. Нині зустрічається все більше середніх або негативних результатів. Неуспішність проявляється як педагогічний фактор, тобто як неякісне засвоєння знань, формування вмінь і навичок, що призводить до невміння застосовувати останні під час практичної діяльності.

Н. Волкова вважає, що причинами такої неуспішності або відставання студентів є “педагогічна занедбаність” останніх, відсутність диференціації під час навчання, вплив неформальних груп, некомпетентність викладача, неоптимальна організація заняття. Неуспішність, за Н. Волковою [35], – це невідповідність підготовки студентів вимогам змісту освіти і виявляється за результатами великих контрольних зрізів. Неуспішність виявляється в загальному і глибокому відставанні з багатьох дисциплін, частковому або стійкому відставанні з кількох складних дисциплін чи епізодичному відставанні з однієї або кількох дисциплін.

На противагу їй, М. Заброцький вважає, що поняття неуспішності не існує, а тому говорить лише про ступеневість чи якість засвоєння [60]. У М. Савчина та Л. Василенко мова йде про недостатній розвиток інтелекту

студентів як реальну причину невстигання [196]. У працях Л. Виготського [38] зазначається, що неуспішність є наслідком недостатньої самооцінки. Остання опосередковує ставлення студентів до самих себе, інтегрує досвід їхньої діяльності та спілкування з іншими.

В. Давидов та Б. Ельконін [51], автори концепції розвиваючого навчання, висловлювали думку, що неуспішність є поняттям абстрактним, яке вигадують викладачі, щоб приховати власну нездатність роботи з яскравими індивідуальностями. Кваліфікаційна “бідність” спричиняє одноманітність, а отже, й нецікавість процесу навчання, яке, таким чином стає не розвиваючим, а гальмуючим розвиток студента. І навпаки, там, де навчання відбувається виважено, цікаво і ненав’язливо, відсутні відстаючі студенти, які за результатами контрольних зрізів підпадають під категорію “невстигаючі”.

Ніхто не має права розподіляти студентів на талановитих і неталановитих. Кожний студент володіє певним творчим потенціалом, і завданням педагогів є вчасно розкрити цей потенціал, дати йому можливість проявитися, з повагою ставитися до інтересів студента. Необхідно відшукати спосіб поєднати навчальний матеріал з колом інтересів того, кого ми навчаємо. Тоді не потрібно буде вирішувати проблему неуспішності в своєму колективі.

Ефективне формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів буде залежати від створення позитивної мотивації, виокремлення професійно необхідних потреб студентів, подолання неуспішності як педагогічної проблеми та розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців. Вирішити проблеми позитивної мотивації та успішного формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів допомагає створення моделі навчального процесу, що базується на застосуванні новітніх педагогічних технологій, які розвивають активну та творчу життєву позицію студентів-економістів, покращують їх професіоналізацію.

1.3. Модель формування та розвитку професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

Потреба у моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів зумовлена багатоаспектністю життєдіяльності студента і педагога. Наповнення такої моделі функціональними можливостями полягає у поясненні основних правил роботи на рівні теоретичного моделювання та застосуванні цих моделей під час розв'язання практичних завдань.

У процесі створення моделей постає проблема правильного та дидактично обгрунтованого вибору складових (окремих структурних елементів). Першим кроком стає розробка структури та визначення складових моделі на теоретичному рівні.

Структурні елементи моделі формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів за межами останньої можуть існувати самостійно, тому вони входять до змісту обраної моделі не всіма своїми проявами, а лише тими, що мають значення під час професійної підготовки майбутніх економістів в системі, яка створюється або реалізується в певних умовах навчального процесу (наприклад, під час викладання іноземної мови чи спеціальних дисциплін). Це зумовлює завдання відбору необхідного та достатнього складу показників, що враховуються для характеристики кожного структурного елементу у процесі роботи з моделлю.

Новостворена модель відповідає вимогам відносної незалежності своїх структурних елементів. Зміст моделі формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів має забезпечувати можливість варіювання для того, щоб урахувати специфіку сфери професійної діяльності останніх.

З огляду на специфіку процесу підготовки майбутніх економістів, а також на сформульовані вимоги, вважаємо за доцільне обмежити теоретичну

модель такими складовими: педагогічні та особистісні цілі, мотивація ефективного навчання, суб'єкт-суб'єктні відносини у системі “викладач-студент”, умови формування професійно значущих умінь і навичок, засоби ефективного виконання визначених умов, отримані результати, корекція процесу формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів.

Професійно значущі вміння та навички майбутніх економістів створюють можливості для успішного виконання практичних завдань під час фахової діяльності. Згідно з освітньо-професійною програмою підготовки бакалаврів спеціальностей “Фінанси” та “Маркетинг”, визначено, що їхня професійна компетентність складається з компетенцій циклів гуманітарної, природничо-наукової, загальноекономічної та професійної підготовки

Найважливішими, на нашу думку, є компетенції циклу гуманітарної підготовки (соціально-комунікаційні та інформаційно-інтелектуальні компетенції (див. рис. 1.1), які формують і розвивають професійно значущі комунікативні вміння і навички. Поділ навчальних годин за дисциплінами першого і другого циклів підготовки майбутніх економістів свідчить про те, що комунікативні вміння і навички є базовими серед професійно значущих умінь і навичок фахівців досліджуваного напрямку, оскільки вони допомагають формуватися і розвиватися всім іншим професійно значущим умінням і навичкам. Найбільша увага у процесі формування комунікативних умінь і навичок приділяється вивченню іноземної мови як засобу міжкультурної професійної комунікації, отримання новітньої інформації, поліпшення ефективності використання інформаційних технологій, у тому числі й всесвітньої інформаційної мережі, програмних продуктів, проектного навчання тощо.

Кожен цикл містить відповідні нормативні дисципліни. Так, наприклад, у Хмельницькому національному університеті цикл гуманітарної підготовки майбутніх фінансистів або маркетологів складається з таких дисциплін: філософія (216 год.), культурологія (144 год.), психологія і педагогіка (108 год.),

фізичне виховання (216 год), українська мова (144 год.), іноземна мова (від 360 до 684 год.), правознавство (108 год.), політологія (108 год.), історія України (144 год.), соціологія (108 год.), безпека життєдіяльності (144 год.), університетська освіта (36 год.). Дисципліни циклу природничо-наукової та загальноекономічної підготовки включають навчальний матеріал таких наук, як: політична економія (180 год.), мікроекономіка (180 год.), макроекономіка (180 год.), історія економіки та економічної науки (180 год.), математика для економістів (360 год.), економіко-математичне моделювання (180 год.), економічна інформатика (180 год.), статистика (180 год.), економіка підприємства (180 год.), менеджмент (180 год.), маркетинг (180 год. – для фінансистів і 360 год. – для маркетологів), гроші та кредит (180 год.), фінанси (180 год. – для маркетологів і 360 год. – для фінансистів), бухгалтерський облік (180 год.), економіка праці і соціально-трудова відносини (180 год.), міжнародна економіка (180 год.), національна економіка (180 год.), регіональна економіка (180 год.). Що стосується циклу професійної підготовки, то він різниться відповідно до обраної спеціальності. Студенти спеціальності 6.050100 – “Фінанси” вивчають такі дисципліни, як: бюджетна система, місцеві фінанси, соціальне страхування, фінансовий аналіз, податкова система, страхові послуги, фінансова діяльність суб’єктів. Всі дисципліни мають по 180 годин, лише податкова система – 216 годин. Дисципліни підготовки майбутніх маркетологів включають: інфраструктуру товарного ринку, логістику, маркетингову товарну політику, промисловий маркетинг, маркетингову цінову політику, маркетингові дослідження, маркетингову політику комунікацій. Всі дисципліни мають по 180 год., а інфраструктура товарного ринку – 216 годин. За обсягом навчальних годин та кредитів виявляється, що іноземна мова є найоб’ємнішою (360 год. / 10 кредитів) [159, с. 18-22].

Модель відповідає основним принципам педагогіки (гуманістичній зорієнтованості навчання, інформатизації навчання, цілісності навчального процесу, врахуванню вікових особливостей та індивідуального підходу,

науковості, зв'язку теорії та практики, інтеграції наукових знань, наочності викладання, організації навчання від простого до складного тощо).

Аналізуючи різноманітні підходи щодо методичного наповнення авторської моделі, вивчено досвід створення таких моделей іншими педагогами. Визначено, що для активізації розвитку професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у різні часи пропонувалися морфологічний аналіз, синектика, методи контрольних питань, дидактичні ігри (рольові та ділові), матриці відкриття, мозковий штурм, творче проектування, психоевристичне програмування, гірлянди випадковостей та асоціацій, стратегія семикратного пошуку і багато інших.

Майбутній економіст-професіонал, здатний до діяльності у середовищі, що постійно змінює та варіює умови роботи, формується шляхом створення творчої атмосфери як постійної компоненти навчально-виховного процесу. Тому новостворена авторська модель враховує наступні принципи:

1) принцип творчої активності учасників педагогічного процесу, метою якого є формування потреби самореалізуватися у творчій діяльності. Для цього студент стає суб'єктом діяльності, що спочатку виступає засобом задоволення певної потреби (наприклад, потреби у самоповазі чи потреби у визнанні). Творча активність має самомотивуючу тенденцію, вона сама себе стимулює і стає самодостатньою цінністю;

2) принцип внутрішньої свободи особистості, який, на думку О. Губенко, є умовою активізації творчого потенціалу – виховання внутрішньо вільної та самостійної особистості. Внутрішня свобода дозволяє особистості бути більш рішучою, толерантною, активнішою у пошуково-пізнавальній діяльності, передбачає здатність до компромісів, вміння брати на себе відповідальність за свої дії [46, с. 1];

3) принцип довіри та віри у можливість особистості полягає у плідній взаємодії учасників педагогічного процесу після встановлення між ними контакту. Це вимагає від викладача вміння сприймати кожного студента без негативних оцінок. Дослідження С. Занюка наголошують на тому, що

суттєвим мотиваційним фактором є саме суб'єктивна оцінка власних можливостей та впевненість у ефективності діяльності. Суб'єктивне сприйняття власних здібностей, оцінка своєї компетентності першими визначають мотивацію та наполегливість у діяльності [68, с. 76-77];

4) принцип зворотнього зв'язку, завдяки якому, як стверджує С. Занюк, педагогічний вплив сприймається студентом як зворотній зв'язок, як інформація про успіхи, про сильні та слабкі сторони студента, як вплив, що підсилював почуття автономності та компетентності останнього. Студент розуміє, що його власні зусилля допомагають йому досягти успіху, і він у подальшому докладає більших зусиль для досягнення успіху. У випадку, коли педагогічний вплив сприймається як контроль за діяльністю, це знижує мотивацію особистості і впевненість у своїх силах. Однозначні, директивні та негативні оцінки сприяють зникненню почуття відповідальності за власні дії та рішення [68];

5) принцип позитивного емоційного фону, що проявляється у переживанні майбутніми економістами позитивних емоцій під час навчально-професійної діяльності. Емоційну реакцію викликає прагнення до творчості, що призводить до виникнення настанови особистості на творчу діяльність та самореалізацію. У людини виникає готовність до задоволення потреби [202];

6) принцип співтворчості, співробітництва проявляється тоді, коли найбільший навчальний ефект досягається у ситуаціях, де викладач і студент разом вирішують завдання, відповіді на які не знає жоден з них. Реалізація цього принципу передбачає спільну діяльність студентів. Для подальшої трудової діяльності майбутнього економіста характерною є колективна праця та спільна творчість. Студенти часто самі об'єднуються у групи для виконання певних складних робіт. Це об'єднання відбувається стихійно, але допомагає студентам знайти правильні рішення шляхом обговорення проблем. Формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів відбувається

успішно, якщо поєднувати індивідуальну творчість студентів і роботу у малих творчих групах, склад яких формується із урахуванням побажань студентів [202].

На основі прогнозування та вивчення основних видів навчально-пізнавальної діяльності майбутніх економістів та з урахуванням означених вище принципів до змісту моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів входять наступні компоненти: *аксіологічний* (введення студентів у світ цінностей майбутньої професії), *когнітивний* (забезпечення студентів необхідними знаннями про сутність і засоби професійної діяльності, її змістовні й процесуальні характеристики, критерії результативності, про засоби самостійного навчання тощо), *особистісний* (розвиток у студентів рефлексивних здібностей, пізнання власного професійного потенціалу, опанування засобами самонавчання, самоорганізації, самовдосконалення, актуалізація потреби в гуманістично спрямованій професійній самореалізації), *діяльнісно-творчий* (розвиток професійно значущих умінь та навичок, що визначають операційно-процесуальний план механізму професійної самореалізації майбутнього економіста) [207].

Беручи до уваги згадані вище компоненти змісту моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів, виділяємо такі умови ефективного використання моделі під час навчального процесу: створення відносин між викладачем і студентом із врахуванням індивідуально-суб'єктного досвіду останнього; розвиток у студентів потреби реалізації свого потенціалу в економічній професійній діяльності; застосування низки педагогічних стимулів (стимули-повідомлення, стимули-комунікації, стимули-події, стимули зворотного зв'язку); забезпечення інтеграції змісту дисциплін гуманітарного, загальноекономічного та вузько професійного циклів.

Аналіз різних варіантів існуючих моделей формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів [192, 207, 208, 229,232] дозволяє виділити *три рівні активізації процесу навчання*.

Перший рівень – нецілеспрямоване або ситуативне керівництво. Він утворюється під час взаємодії у ланці “викладач – студент”, без чіткого посилення на активізацію навчального процесу з боку педагога і є фронтальним, неперсоніфікованим. Значна роль у цьому належить особистості педагога, стилю його спілкування зі студентами, змісту і методиці викладання навчальної дисципліни. У свідомості студентів починає формуватися певне уявлення про структуру професійної діяльності та про вимоги, що висуваються до особистості, з’являються нові зразки для репродукції. На жаль, такі уявлення є недостатньо повними.

Другий рівень – цілеспрямована, опосередкована і фронтальна активізація навчального процесу. Тут характерною рисою виступає цільова психологічна установка педагога на пробудження активності студентів у процесі формування професійно значущих умінь та навичок. У цьому випадку педагог діє цілеспрямовано. Він свідомо інформує студентів про реальні вимоги щодо професійної компетентності, формує професійний ідеал, спонукає і стимулює останніх до професійної самореалізації. Педагог для цього використовує різні засоби (можливості своєї дисципліни, соціально-психологічні чинники навчального колективу тощо). Для цього рівня характерний слабкий зворотній зв’язок, що має формальний характер.

Третій рівень – цілеспрямована активність у навчальному процесі. Для цього рівня характерні: високорозвинена педагогічна майстерність і особистісні якості педагога; чітке цілепокладання на фронтальному і персоніфікованому рівнях; використання як прямих, так і опосередкованих засобів впливу; зворотній зв’язок щодо реалізації професійних цілей студентами і надання їм педагогічної допомоги.

Відповідно до цих рівнів відбувався вибір технологій, методів та прийомів формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів, під час якого ефективно реалізувалися професійні потенціали останніх. Акценти робилися на формування нестандартного мислення у студентів, розвиток критичного ставлення до отриманої інформації, вміння

знаходити проблему і вирішувати її, використання неформальних підходів під час навчально-пошукової та аналітичної діяльності тощо.

Модель формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів створена за принципом збільшення ступеню самостійності студентів на основі вивчення німецької мови під час інтеграції наукових понять та знань з вузько професійних та загальноекономічних дисциплін (макроекономіки, мікроекономіки, бухгалтерського обліку, статистики, міжнародної економіки, фінансів та оподаткування, економіки праці і соціально-трудова відносин, мотивації персоналу, маркетингу).

Для реалізації моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у процесі навчання застосовуються елементи таких педагогічних технологій та методів, як: самостійної навчально-пізнавальної діяльності, проблемно-евристичного навчання, кейс-методу, методу проектів, навчання у малих групах (спільно з методом проектів), кооперованого навчання, дидактичних сюжетно-рольових ігор, новітніх інформаційних технологій (Інтернет-навчання, віртуального навчання, комп'ютерного програмування (HTML, Flash, PowerPoint, Excel, 1С: Бухгалтерія), FTP-навчання, підкастингу, он-лайн та офф-лайн навчання та деяких інших), активно-творчого навчання (утворена автором шляхом об'єднання у досягненні визначених вище дидактичних цілей таких методів, як: софістика, параметричний аналіз, створення асоціативних зв'язків, вільних асоціацій, методу Гордона, брейнстормінгу, методу матриць тощо).

Виділення софістики, параметричного аналізу, створення асоціативних зв'язків, вільних асоціацій, методу Гордона, брейнстормінгу, методу матриць в окрему педагогічну технологію було зроблено на основі схожості цих методів за якісною та сутнісною складовою участі студентів у навчальному процесі. Підґрунтям для створення окремої педагогічної технології є сучасне трактування цього поняття науковцями-педагогами. Так, В. Безпалько, М. Кларин, М. Кларк, Т. Назарова, О. Пехота, Є. Полат, І. Прокопенко, Г. Селевко, В. Юдін та інші, а також фахівці з Асоціації з педагогічних

комунікацій і технологій США, ЮНЕСКО вважають, що педагогічною технологією може бути поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, які слід виконувати для оптимальної реалізації навчального процесу. Це може бути змістова техніка реалізації навчально-виховного процесу, що охоплює основні аспекти засвоєння знань, формування вмінь та навичок. Тобто під педагогічною технологією розуміється сукупність відтворювальних способів організації навчального процесу, чітко зорієнтованих на досягнення діагностично заданої мети [19; 85; 86; 152; 156; 160; 185; 198; 221].

У нашому випадку, педагогічна технологія відповідає основним критеріям та вимогам створення. Вона є доцільною (містить опис цілей і завдань, на рішення яких спрямовані заплановані способи і дії), результативною (передбачаються позитивні результати), алгоритмічною (фіксує послідовності дій викладачів та студентів), відтворюваною (передбачає систематичне використання алгоритму дій і засобів в організації педагогічного процесу), керованою (існує можливість планування, організації, контролю і коректування дій), проектною (технологія створюється і реалізується штучним способом, підлягає модернізації і коректуванню з урахуванням конкретних умов). Розроблена технологія містить а) теоретично обґрунтовану сукупність педагогічних засобів і дій, які відповідають певній теоретичній концепції (забезпечують її безпосереднє впровадження у педагогічну практику); б) сукупність вимог до педагогічної системи, необхідної для формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх фінансистів та маркетологів; в) чітко визначений кінцевий результат (той продукт функціонування педагогічної системи, який у прогностичному вигляді закладений у вихідну концепцію); г) економічність (виражає якість, яка забезпечує резерв навчального часу, оптимізацію праці педагога і досягнення запланованих результатів у короткий термін); д) координованість і поетапність дій, спрямованих на досягнення запланованого результату (послідовність і порядок виконання дій базуються на внутрішній

логіці процесу). Педагогічна технологія відрізняється від методу навчання, оскільки метод – це спосіб, що містить у собі модельний опис організації педагогічного процесу, де вказує на тип діяльності викладачів і студентів, а технологія конкретизує цей модельний опис у контексті умов реалізації методу. Крім цього, педагогікою доведено, що технологія може існувати не лише на загально педагогічному, а й на предметно-методичному чи локальному (модульному) рівнях.

Розробка окремої педагогічної технології є процесом обґрунтованим та доцільним, оскільки це допомагає підходити до процесу формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх фінансистів та маркетологів диференційовано та послідовно.

Сутність такого підходу полягає в тому, що під час формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів спочатку використовуються пояснювально-ілюстративні або інформаційно-рецептивні методи навчання, яке відбувається у малих групах (викладач повідомляє інформацію, а студенти її сприймають та аналізують на елементарному рівні). Розвиток процесу формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх фінансистів та маркетологів полягає у використанні методів кооперованого та проблемного навчання (викладач ставить проблему і показує шляхи її вирішення, а студенти слідкують за логікою, алгоритмом і отримують зразок розгортання пізнання). Потім застосовуються активно-творче, евристичне та кейс- навчання (викладач ділить проблему на складові, а студенти здійснюють поетапне її вирішення). Кінцевим результатом використання моделі є застосування самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів, дослідницько-проектних та ігрових методів навчання, які вимагають нестандартності професійного мислення студентів з вирішення нових для них проблем. Всі ці методи та прийоми спрямовуються на формування таких професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів, як комунікативні уміння та навички, без яких неможливе

формування спеціальних умінь та навичок у подальшому навчальному процесі.

Що стосується перших двох етапів, то вони є основними у процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів. Основна мета цих етапів полягає у навчанні студентів правильно організовувати та проявляти свою розумову пізнавально-пошукову діяльність, показати на прикладах, як можна застосувати отримані знання на практиці. Характерними видами діяльності під час проходження цих етапів є: виконання репродуктивних завдань (відповіді на запитання, визначення вірних чи невірних положень чи висловлювань, заповнення пропусків у текстах завдань, вивчення основних понять та категорій тощо), формування вмінь і навичок правильно організовувати процес самостійного навчання, використовувати понятійний матеріал та наукові закони для вирішення професійних завдань.

Більш детальної характеристики вимагають методи, які допомагали викладачу сприяти активному процесу формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів. До таких методів відносяться методи активно-творчого навчання, евристичні, ігрові та дослідницькі. Вони сприяють формуванню позитивного стимулювання та мотивації професійного навчання. До них відносяться пізнавально-дидактичні ігри, навчальні дискусії, брейнринги, конференції, виконання проектів тощо.

Евристичні методи виконують дві функції: надихають на правильне рішення і скорочують варіанти під час аналізу можливих шляхів вирішення завдання [99, с. 133-134]. Під час евристичної діяльності застосовуються алгоритми для конструювання правил і закономірностей професійної самореалізації, проводяться демонстрації, ставляться цілі, здійснюється рефлексія та інші види робіт, що формують і розвивають професійні уміння і навички майбутніх економістів. Особливістю евристичних методів, як визначає О. Хуторський, є розширення обсягу незнання студентів. Тобто, використовуються завдання, які не мають точної однієї відповіді, а

передбачають багато різноманітних варіантів вирішення [212, с. 321]. Завдання педагога у цьому випадку – допомогти студентам виявити й усвідомити свої приховані знання, перевести їх в актуальні навчальні можливості. Для досягнення такого результату використовується навчальний алгоритм, розроблений науковцем:

1. Створюється можливість вирішення студентами реальних проблем науки чи майбутньої професійної діяльності, що складає основу дисципліни, яка вивчається;
2. Надається можливість студентам створювати власні продукти у всіх освітніх галузях – вербальних, математичних, біологічних або інших жанрах;
3. Організовується разом із студентами навчальна діяльність, що ґрунтується на евристичних методах і технологіях [212, с. 322].

Технологія активно-творчого навчання О. Хуторського, що використовує евристичні методи та прийоми дидактики, дозволяє студентам пізнавати навколишній світ, створювати освітній продукт, організовувати навчальний процес, що спрямовується на розвиток професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів. За класифікацією науковця, така технологія має три групи методів: когнітивні (пізнавальні), креативні (творчі), організаційно-діяльнісні (Рис. 1.3.) [212, с. 322].

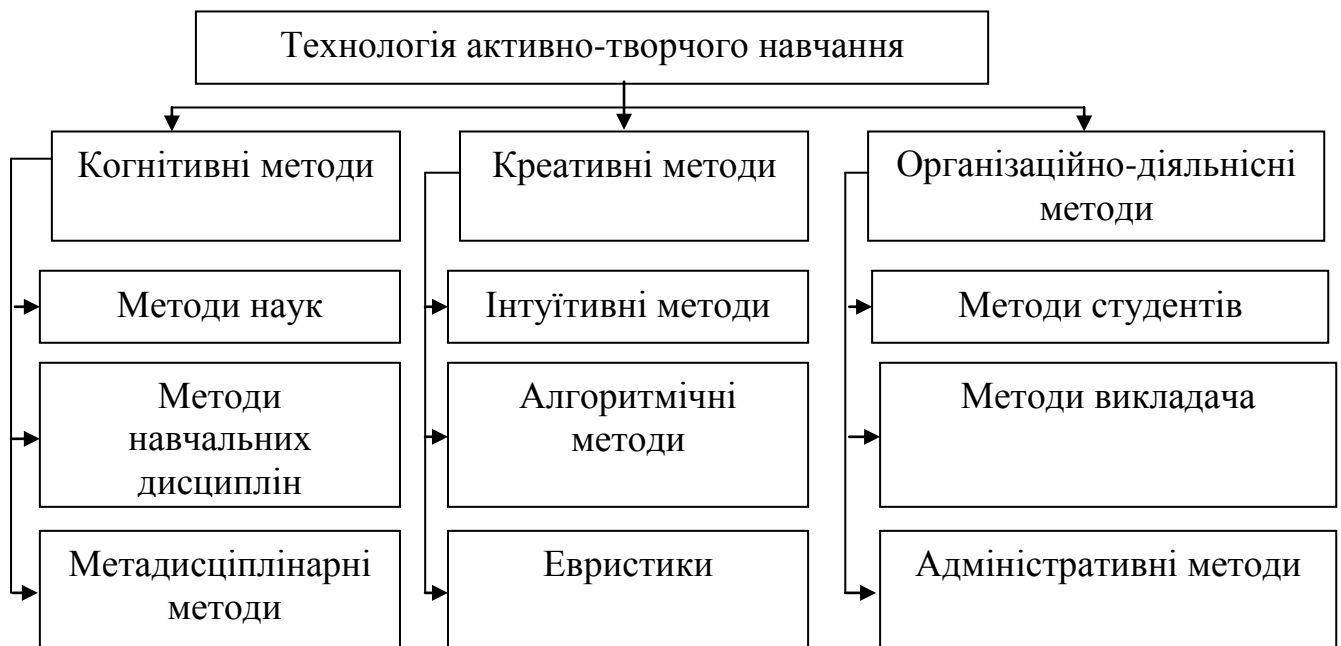

Рис. 1.3. Технологія активно-творчого навчання (за О. Хуторським)

Когнітивні методи діляться на методи науки, методи навчальних дисциплін та метадисциплінарні. Перші – це методи досліджень порівняння, аналогії, синтезу, класифікації тощо. Другі – це методи дослідження фундаментальних об'єктів, порівняння продуктів студентів з культурно-історичними аналогами, методи дослідження основних питань і тем певного навчального курсу. Метадисциплінарні методи – це методи пізнавального бачення суті об'єкту. Первинною метою використання таких методів є пізнання об'єкта [212, с. 323-324].

Креативні методи навчання забезпечують можливість створювати індивідуальні професійні продукти. До таких методів ми відносимо брейнстормінг (мозковий штурм), методи синектики, евристики. Перші сприяють розвитку професійної інтуїції та передбачення. Другі – створенню логічної опори для створення кінцевого професійного продукту. Треті – вирішувати навчальні та професійні завдання, скорочувати кількість варіантів розв'язання, обираючи найбільш ефективний.

Організаційно-діяльнісні методи, за словами О. Хуторського, діляться на методи студентів, викладачів та адміністрації. Перші – це методи навчального цілепокладання, планування, контролю та рефлексії. Другі та треті – педагогічні та адміністративні методи організації навчального процесу на відповідному рівні [212, с. 323].

У моделі використовуємо методи, охарактеризовані О. Хуторським, як такі, що дозволяють студентам ефективно формувати професійно значущі вміння та навички під час навчально-пізнавальної діяльності:

1. Метод емпатії (вживання), тобто перебирання на себе стану іншого об'єкту. Умовою успішного застосування цього методу є створення викладачем певної атмосфери в студентів. Створюємо чуттєво-образні та розумові уявлення про певні об'єкти навколишнього світу, а студент намагається перевтілитися у такий об'єкт, відчути та пізнати його зсередини. Одним із прийомів такого методу є ділова гра. Вона допомагає студенту розвивати здатність мислити професійно і розуміти явища з різних точок зору.

2. Метод евристичних запитань реалізується шляхом постановки семи ключових запитань (Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли?) щодо основної суті та змісту об'єкту майбутньої професійної діяльності.

3. Метод досліджень дозволяє формувати професійно значущі уміння і навички, створювати певні алгоритми діяльності майбутніх економістів. Алгоритмізація діяльності допомагає перевести процес формування професійно значущих умінь і навичок у нову площину, на новий, більш складний, рівень.

4. Метод помилок передбачає зміну стереотипного ставлення до негативних результатів та замінює ці результати на конструктивне використання помилок для поглиблення навчальних і професійних процесів. Помилка є джерелом протиріч, феноменів, виключень з правил, нових знань. Це стимулює евристичну діяльність студентів, допомагає їм зрозуміти відносність та варіативність знань.

5. Брейнстормінг акумулює ідеї студентів, які звільняються від інерції мислення та стереотипів. Суть методу полягає у швидкому пошуку відповідей на поставлене запитання. Тривалість штурму – 10-15 хвилин. Група (5-6 осіб) обирає свого експерта, який фіксує всі ідеї на папері. Робота ведеться у групах генерування ідей, аналізу проблемної ситуації і оцінки ідей, генерування контрідей. Під час генерування ідей будь-яка критика заборонена. Заохочується непримусова поведінка. Отримані ідеї систематизуються, об'єднуються за принципами і підходами. Потім вони піддаються критиці, і відшукуються перешкоди для реалізації цих ідей. Ті ідеї, що не відкинуті критичними зауваженнями і контрідеями, вважаються остаточними результатами діяльності групи.

6. Метод синектики базується на методі брейнстормінгу, методі аналогій, інверсії, методі асоціацій. Спочатку обговорюються загальні ознаки проблеми, висуваються і перевіряються первинні ідеї, генеруються та розвиваються аналогії, обираються альтернативи, йде пошук нових аналогій та здійснюється повернення до проблеми з уже готовим варіантом рішення.

7. Метод цілепокладання, коли студенти самостійно визначають цілі своєї навчально-професійної діяльності на основі рефлексії, співвідносять їх з цілями колективу, ціннісними нормами, професійними та соціальними вимогами.

8. Метод планування полягає у самостійному складанні студентом плану своєї діяльності на певний період, визначає основні етапи і види діяльності, що спрямовуються на розвиток визначених ним як професійно значущих умінь і навичок.

9. Метод самоорганізації навчання, коли студенти навчаються працювати з підручником, першоджерелами, приладами, реальними об'єктами, вирішують професійно спрямовані завдання, виконують справи, здійснюють дослідження, виконують проекти тощо.

10. Метод взаємного навчання, який допомагає студентам у парах або малих групах виконувати професійні функції, реалізуючи сформовані вміння і навички.

11. Метод рецензій, коли студенти розвивають уміння і навички критичної оцінки об'єкту, аналізують його зміст, виділяють головні моменти, що є необхідною умовою формування професійної компетентності майбутніх економістів [212, с. 330-334].

Вибір методів формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів залежить від цілей процесу навчання, особливостей навчальної дисципліни, мети заняття, індивідуально-фізіологічних особливостей студентів, наявних засобів навчання, літератури та особливостей дидактичної системи, в якій працює педагог. Головною метою практичного застосування методів є формування професійної компетентності майбутніх економістів.

Важливою рисою моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів є її творчий характер. Процес формування визначених умінь і навичок розвивається ефективно, якщо спочатку навчально-пізнавальний процес підготовки майбутніх економістів починається з вивчення гуманітарних та загальноекономічних дисциплін, поступово включаючи вивчення спеціальних дисциплін. У цьому процесі важливу роль відіграє

міжпредметна інтеграція знань, що допомагає уникнути повторювання навчального матеріалу, комплексно розвивати професійно значущі уміння і навички, покращувати професійну самореалізацію майбутніх економістів [101, с. 108].

Автором даного дослідження розроблено систему індивідуально диференційованих завдань творчого характеру (ділові ігри, брейнстормінг, проекти, евристичні задачі тощо) для підвищення активності студентів під час творчої, навчально-пізнавальної та пошукової діяльності з формування професійно значущих умінь та навичок. При цьому визначено, що самостійна діяльність найкращим чином сприяє розвитку професійної самореалізації майбутніх економістів, формуванню професійних інтересів. Дієвою формою моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів є групова навчально-пізнавальна діяльність. Остання сприяє формуванню професійної відповідальності, професійного інтересу, толерантності, професійної мовної компетенції, ініціативності, сміливості і наполегливості у прийнятті рішень.

Беручи до уваги дослідження Н. Басової щодо розвитку навчально-пізнавальної діяльності, визначаємо шість етапів формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів:

Етап 1 – підготовчо-ознайомчий (студенти лише знайомилися з прийомами професійної діяльності);

Етап 2 – репродуктивний (студенти відтворювали вже знайомі їм прийоми чи вміння професійної діяльності);

Етап 3 – навчально-пошуковий або частково пошуковий (студенти виконували частковий пошук даних, інформації для виконання навчальних завдань);

Етап 4 – експериментально-пошуковий (студенти вміли організувати та проводити дослідження);

Етап 5 – теоретико-експериментальний (студенти вміли узагальнювати інформацію, отримані вміння та навички та робити висновки щодо практичності та доцільності тих чи інших прийомів професійної діяльності);

Етап 6 – теоретико-практичний (студенти вміли застосовувати на практиці знання, професійно значущі вміння та навички майбутньої фахової діяльності) [18, с. 111-112].

Визначення системи професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів вимагає розробки спеціальних критеріїв, рівнів та показників сформованості цих умінь та навичок.

У науковій педагогічній літературі критерії – це якості, властивості, ознаки досліджуваного феномена, що допомагають оцінити, визначити чи класифікувати стан, рівні функціонування і розвитку, тобто це мірило оцінки. Критерії визначаються відповідними показниками, які обумовлюють сукупність вимог, і є кількісними або якісними характеристиками, тобто мірою сформованості того чи іншого критерію.

Серед найбільш загальних вимог до критеріїв науковці називають такі: критерії мають бути об'єктивними; включати найсуттєвіші, основні моменти досліджуваного явища; охоплювати типові сторони явища; формулюватися ясно, коротко, точно; характеризувати саме те, що хоче перевірити дослідник [135, с. 65]; відобразити динаміку вимірюваної якості в просторі і часі; по можливості охоплювати основні види професійної діяльності; розкриватися через ряд показників, за мірою прояву яких можна судити про більший чи менший рівень виразності конкретного критерію [135, с. 88].

Здійснений аналіз досліджуваної проблеми дає змогу стверджувати, що сформованість ПЗУН майбутніх економістів оцінюється різними критеріями. Серед найважливіших критеріїв виділяють професійну компетентність, сприйняття майбутньої професії, професійно-творчу самостійність, життєвий досвід, здатність до рефлексії, комунікативну культуру, уміння здійснювати продуктивне співробітництво, задоволення результатами [143, с. 151]; ціннісно-орієнтаційний критерій; комунікативно-орієнтований критерій, який розкривається в умінні майбутнього економіста контактувати з соціумом; інноваційно-орієнтований критерій, що проявляється у творчій ініціативі економіста; результативність професійної діяльності, сформованість раціональних прийомів і навичок навчальної діяльності; індивідуально-

специфічна система психологічних засобів, прийомів, методів, способів виконання професійних завдань; задоволення своєю роботою [143].

У виборі критеріїв сформованості ПЗУН майбутніх економістів нами враховано зміст компонентів його структури. У першу чергу ми враховували важливість особистісного та професійного компонентів ПЗУН та виділяли такі теоретичні підходи до визначення критеріїв рівня їхньої сформованості як процесуально-діяльнісний, до якого відносяться професійно значущі уміння (конструювання та організація діяльності), й індивідуально-особистісний – наявність внутрішньої потреби до здійснення педагогічної діяльності, рефлексії й елементів творчості. А. Маркова виділяє такі складові критеріїв сформованості ПЗУН: 1) професійні знання; 2) професійні вміння; 3) професійні психологічні позиції й установки; 4) особистісні властивості, які забезпечують оволодіння професійними знаннями та уміннями [135]. На основі такого підходу вважаємо, що основою для виділення критеріїв є гностичність, тобто пізнання (визначає рівень сформованості змістового, мотиваційного компонентів індивідуального стилю професійної діяльності); професійну творчість (сприяє визначенню рівня сформованості конструктивного, комунікативного та організаційно-діяльнісного компонентів ПЗУН); рефлексивність (дає змогу оцінити рівень сформованості рефлексивного компонента). Вони враховують індивідуальні особливості особистості майбутнього економіста, а також специфіку його професійної діяльності й сприяють діагностуванню рівневих змін у формуванні індивідуального стилю.

До критеріїв сформованості професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів відносяться: мотивація професійно спрямованого навчання, комунікабельність, здатність працювати з інформацією, правильність мовлення, розуміння особливостей майбутньої професії, культурний рівень, стратегія професійної діяльності, швидкість, точність, безпомилковість, самостійність, упевненість у виконанні професійних дій, врахування конкретних умов, інтерес під час виконання професійних або навчальних дій, творчий підхід до розв'язання практичних завдань. Сукупність визначених нами критеріїв сформованості ПЗУН майбутнього економіста дає змогу цілком охопити усі сутнісні характеристики досліджуваного явища.

Кожен критерій розкривається через систему показників, які його характеризують. Характеристику змісту критеріїв подаємо у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Критерії оцінювання сформованості ПЗУН майбутнього економіста

Критерії	Показники
<i>Мотивація професійно спрямованого навчання</i>	усвідомлення потреби в професійній діяльності; психологічна здатність до здійснення професійної діяльності
<i>Комунікабельність</i>	розуміння необхідності поліпшення комунікаційної бази; сформованість умінь конструювати власні висловлювання щодо фактів, понять, наукових концепцій; професійні комунікативні уміння;
<i>Здатність працювати з інформацією</i>	розуміння інформації з різної тематики і різних стилів; здатність виділяти основне та другорядне, узагальнювати почуте чи прочитане; сформованість умінь відбирати з різних джерел інформацію, необхідну для розв'язання професійних практичних завдань;
<i>Правильність мовлення</i>	знання структури і особливостей ведення професійного діалогу, норм ділового листування;
<i>Розуміння особливостей майбутньої професії</i>	розуміння і використання у діяльності професійних понять та законів;
<i>Культурний рівень</i>	знання культури іншомовного мовлення (усного і письмового);
<i>Стратегія професійної діяльності</i>	наявність соціальних установок та ціннісних орієнтирів на вдосконалення професійно значущих умінь та навичок; сформованість умінь визначати ціль діяльності, оцінювати її результати і планувати її тактику;

Критерії	Показники
<i>Швидкість, точність, безпомилковість, самостійність, упевненість виконання професійних дій</i>	сформованість умінь інтерпретувати і описувати факти професійної діяльності; сформованість умінь долати професійні труднощі;
<i>Врахування конкретних умов, інтерес під час виконання професійних або навчальних дій</i>	знання професійної галузі, специфіки професійної діяльності, умов розвитку відповідних галузей науки та економіки як в рідній країні, так і за її межами; зацікавленість у здобутті нової інформації з майбутньої професії;
<i>Творчий підхід до розв'язання практичних завдань</i>	наявність творчості (творче мислення, творча уява, пошук нових способів роботи, прагнення та вміння доводити творчі здобутки до кінця).

Після визначення критеріїв сформованості ПЗУН майбутніх економістів необхідно визначити показники, через які ці критерії реалізуються на практиці. Визначення показників професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів необхідне також для зіставлення ефективності різних їх видів та оцінювання готовності випускників до професійної діяльності.

Поняття критеріїв пов'язане з поняттям показників, серед яких розрізняють якісні, які фіксують наявність чи відсутність певної властивості, та кількісні, що фіксують міру розвитку цієї властивості. Якісні показники дають суб'єктивну характеристику досліджуваному явищу, а кількісні – об'єктивну характеристику, даючи змогу його виміряти [135, с. 98].

Питання про показники сформованості ПЗУН майбутніх економістів виникає під час кар'єрного просування кадрів та пов'язаної з цим проблеми диференціації оплати праці. Вирішувати означене питання потрібно й в інших ситуаціях, наприклад, під час прийому на роботу нового фахівця або навчання та інструктажі вже працюючого персоналу, де необхідно точно виявити наявний рівень професійної компетентності, причини недоліків та надати кваліфіковану допомогу щодо їх усунення.

Завдяки показникам сформованості ПЗУН ми можемо говорити про розвиток особи у процесі навчання, синтез знань законів і закономірностей

економічного розвитку, готовність індивіда керуватися в повсякденному житті принципами готовності брати активну участь у ринкових перетвореннях під час професійної діяльності, займати активну цивільну позицію, готовності мати і вести “власну справу”, йти на ризик, ухвалювати рішення і діяти в умовах невизначеності, готовності до оцінки економічних фактів в пошуку соціально-економічних цінностей і пріоритетів; готовності до ухвалення правильного рішення та вільного економічного вибору, уміння особи бачити соціальні орієнтири у навколишньому географічному світі; готовності боротися з антиринковими проявами, що мають місце в сучасній дійсності [37]. Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що для виділення необхідних показників сформованості ПЗУН майбутніх фахівців потрібно брати до уваги: готовність до об'єктивної оцінки соціально-економічних реалій; готовність до узагальнення принципово нових процесів і явищ економіки; готовність до підвищення ефективності виробництва, перебудови його структури, удосконалення виробничих відносин; готовність мислити категоріями сучасної економічної науки, розвивати потребу застосовувати її досягнення на практиці; готовність аналізувати перспективи і недоліки будь-якого економічного експерименту; готовність до реалізації простих форм сучасної економічної діяльності: наприклад, брати участь в захисті прав споживачів, розвивати потреби у внутрішньому мотиваційному імпульсі, викликаному прагненням до самореалізації, до інноваційної діяльності.

Для цього використовують інтегральні якісні показники економічної культури [37]:

1. Різноманітність, тобто типи професійної поведінки, які представляють різні в соціальному аспекті типи економічних відносин. Різноманітність системи виступає показником її розвиненості і життєздатності: чим більша різноманітність, тим більше внутрішніх зв'язків.

2. Інтегрованість, тобто узгодженість економічних норм і цінностей майбутнього фахівця, стереотипів професійної поведінки.

3. Індивідуалізм, тобто порівняння індивідуальних цінностей економічної спрямованості фахівця по відношенню до колективних цінностей.

4. Законність економічної поведінки, тобто доцільність чи недоцільність обраного типу професійної поведінки в залежності від ситуації.

5. Інноваційність, тобто перевага нових цінностей, норм, зразків поведінки над застарілими, які не відображають реальних потреб економічної культури суспільства [37].

Визначені вище критерії сформованості професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів та аналіз інтегральних якісних показників професіоналізму майбутніх економістів дозволяють нам виділити основні показники, які дозволяють перевірити стан сформованості цих умінь та навичок. До таких показників належать: усвідомлення потреби в професійній діяльності; розуміння необхідності поліпшення комунікаційної бази; наявність соціальних установок та ціннісних орієнтирів на вдосконалення професійно значущих умінь та навичок; розуміння інформації з різної тематики і різних стилів; здатність виділяти основне та другорядне, узагальнювати почуте чи прочитане; знання структури і особливостей ведення професійного діалогу, норм ділового листування; сформованість умінь відбирати з різних джерел інформацію, необхідну для розв'язання професійних практичних завдань; сформованість умінь створювати власні висловлювання щодо фактів, понять, наукових концепцій; розуміння і використання у діяльності професійних понять та законів; сформованість умінь інтерпретувати і описувати факти професійної діяльності; знання культури іншомовного мовлення (усного і письмового); сформованість умінь визначати ціль діяльності, оцінювати її результати і планувати її тактику; сформованість умінь долати професійні труднощі; психологічна здатність до здійснення професійної діяльності.

На основі критеріїв та показників розроблено рівні сформованості професійно значущих умінь та навичок. Таких рівнів виділено п'ять: нульовий (вміння та навички повністю відсутні), низький (вміння та навички погано сформовані і слабо розвинені), середній (вміння та навички добре сформовані, але недостатньо розвинені), достатній (вміння та навички добре сформовані та достатньо розвинені, але немає певного досвіду їх практичного застосування) та високий (вміння та навички добре сформовані та достатньо розвинені, є досвід їх практичного застосування).

Нульовий рівень характеризується відсутністю інтересу до майбутньої професії, негативною мотивацією до навчання, нерозумінням основної понятійної бази майбутньої професії, відсутністю здатності до навчання.

Низький рівень характеризується розумінням окремих положень та принципів майбутньої професії; неправильним граматичним чи стилістичним оформленням іншомовного мовлення (усного чи письмового) на будь-яку тему; низькою сформованістю умінь професійно спрямованого діалогічного мовлення; розумінням, але не використанням отриманих професійних знань під час практичної діяльності; низькою сформованістю умінь визначати мету, оцінювати результати і планувати тактику професійного навчання; низькою здатністю до міжособистісної професійної взаємодії.

Середній рівень характеризується зацікавленістю до отримання майбутньої професії; розумінням спрощеної професійно орієнтованої інформації; наявністю багатьох помилок під час діяльності з формування практичних умінь та навичок; певною сформованістю умінь ведення професійного діалогу; розумінням і використанням основної понятійної бази з майбутньої професії; вмінням з труднощами визначати мету, оцінювати результати і планувати тактику професійного навчання; низькою здатністю до міжособистісної професійної взаємодії.

Достатній рівень передбачає у студентів в цілому виявлення інтересу до професійного навчання; розуміння визначеної інформації (почутої чи прочитаної); присутність незначних помилок у виконанні практичних професійно зорієнтованих навчальних завдань; достатній рівень знань ведення професійного діалогу; розуміння і використання основної понятійної бази з майбутньої професії; певну сформованість умінь визначати мету, оцінювати результати і планувати тактику професійного навчання і діяльності; здатністю до міжособистісної професійної взаємодії.

Високий рівень сформованості професійно значущих умінь та навичок майбутніх фінансистів та маркетологів характеризується чітким усвідомленням потреби в одержанні професійних знань, умінь та навичок; розумінням інформації різнобічної тематики і різних стилів; граматичною і стилістичною правильністю мовлення (усного і письмового); знанням структури й особливостей ведення

професійного діалогу; розумінням і використанням понятійної бази з майбутньої професії; високою сформованістю умінь визначати мету, оцінювати результати і планувати тактику професійного навчання і діяльності; високою психологічною здатністю до міжособистісної професійної взаємодії.

Уся організаційно-підготовча діяльність відбувається згідно з освітньо-професійною програмою, навчальними планами підготовки майбутніх економістів та відповідно до діючих нормативних актів (Закону України “Про вищу освіту”, Національної доктрини “Україна: освіта XXI століття” тощо).

Кожне заняття вимагає ретельного підбору конкретних методів навчання, тому створена модель може змінюватися відповідно до особливостей змісту навчання на кожному етапі.

Виконання усіх зазначених вище вимог та дотримання відповідності принципам та правилам організації навчального процесу з формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів є показником ефективності створеної моделі та доцільності впровадження її у навчальний процес вищих навчальних закладів IV-го рівня акредитації (рис. 1.4).

Модель формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

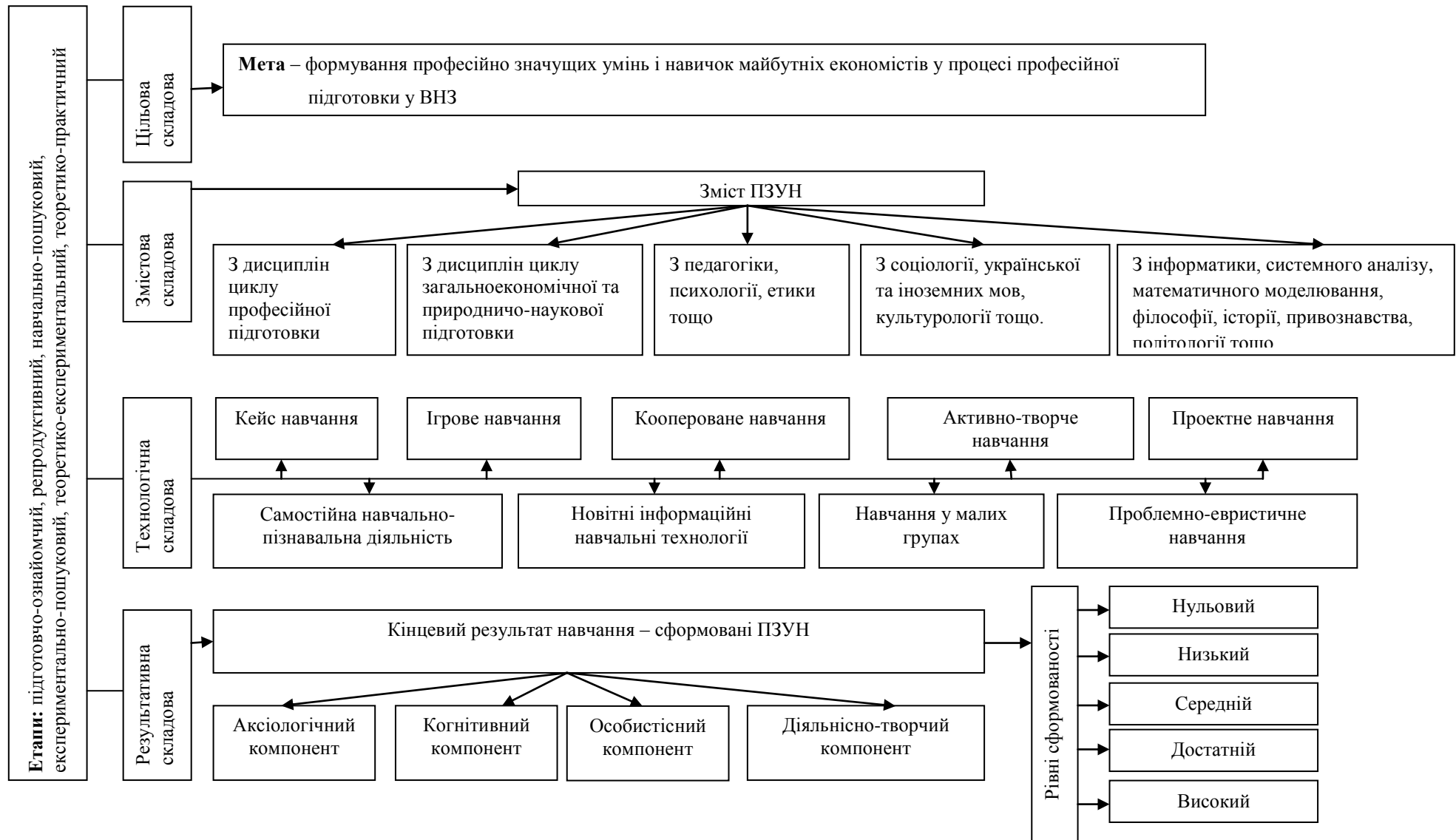

Рис. 1.4. Модель формування професійно значущих умінь і навичок (ПЗУН) майбутніх економістів

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У розділі проаналізовано теоретичні засади формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів. У параграфі “Науково-теоретичне обґрунтування поняття “професійно значущі вміння і навички” здійснено теоретичне обґрунтування організаційно-методичних умов формування ПЗУН майбутніх економістів на основі опрацювання 246 літературних джерел. Вивчення понятійного апарату дослідження дало змогу на основі існуючих підходів до визначення таких понять, як: “компетентність”, “професійна компетентність”, “професійна компетенція”, “уміння”, “навички” ввести до дефінітивного обігу уточнене поняття “професійно значущі вміння і навички майбутніх економістів”.

Професійно значущі вміння і навички – це сукупний базовий компонент ключових професійних компетенцій, що формує майбутнього економіста як суб’єкта професійної діяльності і дозволяє йому активно і свідомо керувати власною діяльністю та позитивно впливати на результати корпоративної діяльності.

Основою ПЗУН майбутніх економістів є комунікативні вміння та навички, володіння іноземними мовами, діловий етикет, толерантність, групова взаємодія, позитивні соціальні установки, економічне мислення, володіння методами економічного аналізу та проектування економічної діяльності, системного уявлення про структури і тенденції розвитку української і світової економіки, сформовані уміння та навички з циклу професійної підготовки, прийняття й реалізації економічних та управлінських рішень на мікро- і макрорівнях, створення власної економічної позиції, ефективного застосування інформаційних технологій та відповідних програм, загальнорозвиваючих умінь та навичок, адекватної самооцінки, впевненості у собі, самоконтролю, самоефективності, високого рівня мотивації до досягнень, визнання необхідності неперервної освіти протягом життя.

Визначено, що у процесі формування цілісної особистості майбутнього економіста-професіонала існує ієрархія категорій цього процесу. Так, навички є найнижчим поняттям і є практичним проявом сформованих професійних умінь. Уміння входять як складові компоненти до професійних компетенцій, а останні формують цілісну професійну компетентність майбутнього економіста.

Факторами, що впливають на формування ПЗУН майбутніх економістів у ВНЗ є створення позитивної мотивації, виокремлення професійно необхідних потреб студентів, подолання неуспішності як педагогічної проблеми та розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців тощо.

Створено модель формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів, яка спрямована на розвиток активної життєвої позиції студента, враховує його фізіолого-індивідуальні особливості, відповідає принципам гуманізації та гуманітаризації освіти, акцентує увагу на комплексному формуванні професійно значущих умінь і навичок відповідних компетенцій (фахової, ділової, соціально-комунікаційної, морально-психологічної, інформаційно-інтелектуальної). Розроблена модель поєднує застосування елементів таких технологій та методів, як проблемне навчання, дидактична гра, інтеграція знань, метод проектів навчання, коопероване навчання, навчання у малих групах, кейс-метод, новітні інформаційні навчальні технології та технології активного навчання.

Розроблено критерії, показники та рівні сформованості ПЗУН майбутніх економістів. До перших відносимо мотивацію професійно спрямованого навчання, комунікабельність, здатність працювати з інформацією, правильність мовлення, розуміння особливостей майбутньої професії, культурний рівень, стратегію професійної діяльності, швидкість, точність, безпомилковість, самостійність, упевненість виконання професійних дій, врахування конкретних умов, інтерес під час виконання професійних або навчальних дій, творчий підхід до розв'язання практичних завдань. Показниками сформованості ПЗУН майбутніх економістів будуть: усвідомлення потреби в професійній діяльності; розуміння необхідності поліпшення комунікаційної бази; наявність соціальних установок та ціннісних орієнтирів на вдосконалення професійно значущих умінь

та навичок; розуміння інформації з різної тематики і різних стилів; здатність виділяти основне та другорядне, узагальнювати почуте чи прочитане; знання структури і особливостей ведення професійного діалогу, норм ділового листування; сформованість умінь відбирати з різних джерел інформацію, необхідну для розв'язання професійних практичних задач; сформованість умінь конструювати власні висловлювання щодо фактів, понять, наукових концепцій; розуміння і використання у діяльності професійних понять та законів; сформованість умінь інтерпретувати і описувати факти професійної діяльності; знання культури іншомовного мовлення (усного і письмового); сформованість умінь визначати ціль діяльності, оцінювати її результати і планувати її тактику; сформованість умінь долати професійні труднощі; психологічна здатність до здійснення професійної діяльності. На основі вказаних показників та критеріїв виділено 5 рівнів сформованості ПЗУН: нульовий (вміння та навички повністю відсутні), низький (вміння та навички погано сформовані і слабо розвинуті), середній (вміння та навички добре сформовані, але недостатньо розвинуті), достатній (вміння та навички добре сформовані та достатньо розвинуті, але немає певного досвіду їх практичного застосування) та високий (вміння та навички добре сформовані та достатньо розвинуті, є досвід їх практичного застосування).

Результати дослідження було опубліковано у фахових виданнях з педагогіки, затверджених ВАК України, та в інших виданнях [104, 115, 116, 117, 122, 123].

РОЗДІЛ 2

Організаційно-методичні умови ефективного формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

2.1. Комунікативні вміння у структурі професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

Розвиток соціально активної особистості в умовах вищого навчального закладу є ключовою проблемою сучасної парадигми освіти. Одним із основних аспектів цієї проблеми є формування фахівця, який володіє основами комунікації, зорієнтованими на досягнення взаємодії з іншими суб'єктами в суспільстві чи трудовому колективі. Комунікація у цьому випадку набуває професійної значущості.

Важливість завдання підготовки фахівців, які пристосовані до ведення комунікації на різноманітних рівнях соціального життя, є очевидною. Розвиток активної і комунікаційно-компетентної особистості з позиції перспективних вимог суспільства робить проблему розвитку комунікативних умінь та навичок, які складають основу комунікаційної компетентності, у системі економіки актуальною.

Комунікативні вміння допомагають встановити взаємодію у процесі суспільної діяльності, призводять до взаєморозуміння в умовах комунікації.

Питання формування комунікативних умінь не є новим в українській та зарубіжній педагогіці. Воно вивчається протягом кількох десятиліть. На різних етапах досліджень до проблеми комунікаційної компетентності звертались багато відомих науковців. Серед них такі, як: Є. Верещагін, Г. Китайгородська, В. Костомаров, Л. Латишев, Р. Мін'яр-Белоручев, Є. Пассов та інші [32; 84; 126; 127; 145; 146; 166; 228].

Дозволимо собі не погодитися з термінологією зазначених вище науковців. Хоча лінгвістична наука виділяє як фактор сформованості фахівця володіння

ним комунікаційною компетентністю, ми вважаємо, що оперування саме цим поняттям не є повністю правильним.

У першому розділі ми визначили, що компетентність, зокрема професійна компетентність, є поняттям, яке охоплює весь процес формування майбутнього фахівця. Тобто, якщо мову вести про комунікаційну компетентність, то тут треба вказувати на низку інших факторів, окрім власне комунікації, які утворюють компетентність.

Як зазначалося вище, компетентність відображає повну готовність особистості до виконання певних завдань, співіснування в соціумі, здійснення певної діяльності. Професійна компетентність звужує попереднє поняття і виокремлює якості та здатності особистості діяти в професійному середовищі, виконувати професійні завдання, мати певну теоретичну та практичну базу для успішного виконання таких завдань.

У нашому випадку, говорячи про комунікаційну компетентність як окреме поняття, ми забуваємо про морально-психологічні, педагогічні, соціальні, фахові та ділові якості особистості, що допомагають сформуванню відповідних професійно значущих вміння та навички. Комунікація у випадку професійної підготовки майбутніх фінансистів та маркетологів є лише однією з професійно значущих якостей, необхідних цим фахівцям у подальшій діяльності. Саме тому ми можемо говорити про формування комунікаційної компетенції як складової загальної професійної компетентності майбутніх фінансистів та маркетологів. У цьому випадку ми не порушуємо цілісності визначеного раніше поняття професійна компетентність, доводимо, що комунікація або комунікаційна компетенція є лише складовою сформованості особистості-професіонала.

Використовуючи сформульоване вище визначення поняття “професійна компетенція”, ми можемо стверджувати, що комунікація є здатністю використовувати і поєднувати знання, уміння та навички з комунікаційної діяльності залежно від змінних вимог конкретної ситуації або проблеми. Відповідно до цього комунікація є лише компетенцією, а не

компетентністю. Комунікаційна компетенція окремої людини має багато складових, серед яких пріоритетними є комунікативні вміння і навички (рис.2.1).

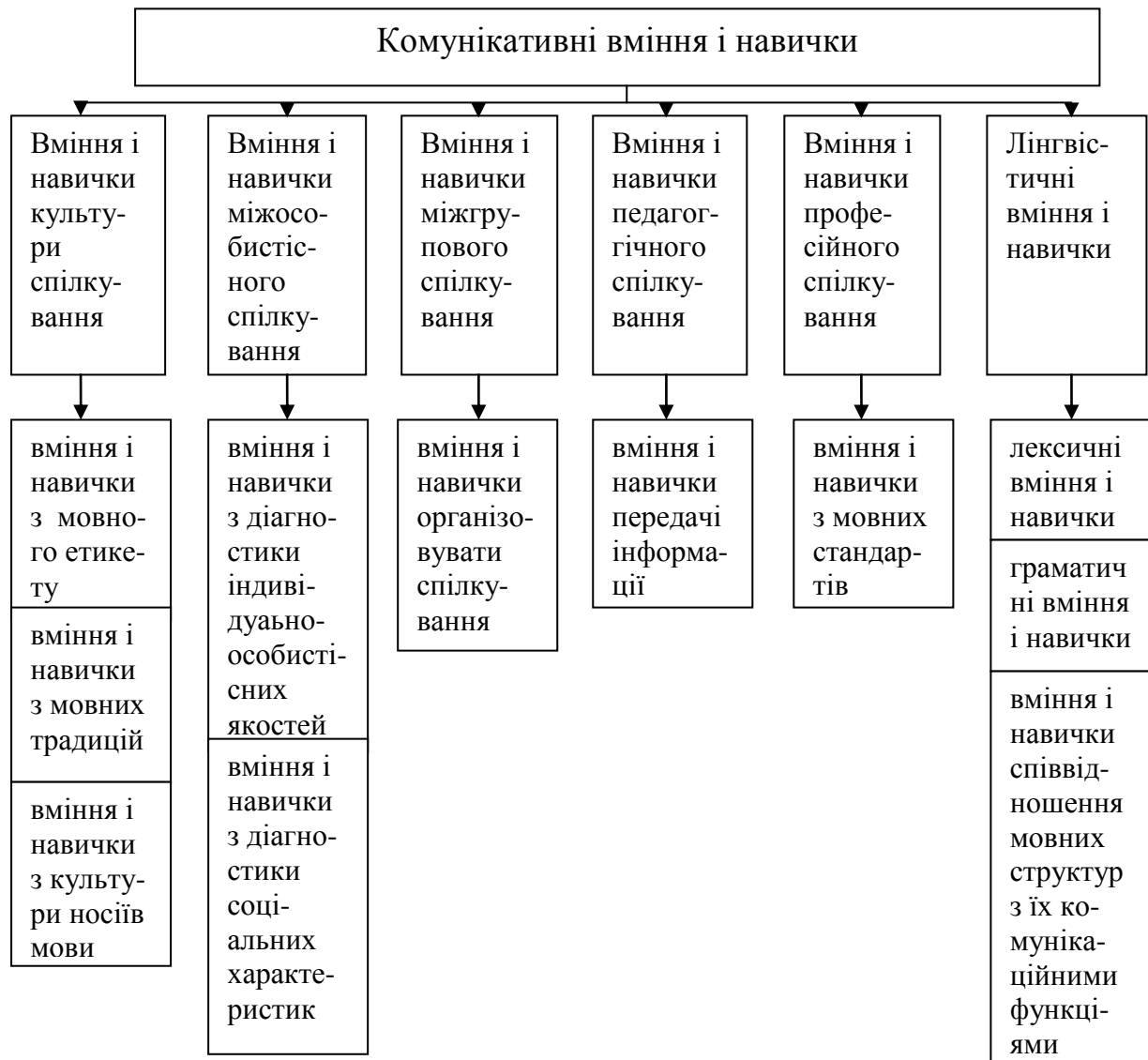

Рис. 2.1. Структура комунікативних умінь і навичок

Зрозуміло, що комунікація є базовою компетенцією, оскільки решта компетенцій не можуть відбуватися чи формуватися без неї. Без комунікації майбутній фахівець не здатен отримати, проаналізувати, передати інформацію, не набуває нових знань, не зможе формувати інші професійно значущі вміння та навички, не зможе існувати в оточуючому середовищі. Мовна комунікація, мовні вміння та навички визначають мисленнєву діяльність особистості, допомагають багатьом психологічним та соціальним процесам становлення особистості, розвитку її професіоналізму тощо.

Серед зовнішніх факторів професійної комунікаційної компетенції можна назвати фізичний і психологічний стан комуніканта, вплив оточення тощо [84]. Внутрішні фактори професійних комунікативних умінь і навичок діляться на лінгвоетнічні і нелінгвоетнічні. До останніх відносяться індивідуально-особистісні якості учасника комунікації (його інтереси, смаки, переконання тощо) і його соціальні характеристики, що обумовлюються належністю до соціальної групи (професійної, вікової тощо) [206, 219, 220].

Комунікація як соціально-психологічне явище відбувається, перш за все, через спілкування, мислення, писемне мовлення (обмін чи передача інформації) та читання (отримання інформації). Процес спілкування знаходився у центрі уваги науковців К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, В. Андрєєва, М. Бердяєва, Б. Бім-Бада, І. Ільєсової, М. Кагана та інших [1; 5; 7; 8; 23; 26; 73; 76]. Культурою спілкування як теоретичною проблемою займалися В. Бакштановський, В. Виноградов, А. Добрович, Д. Карнегі, Л. Петровська, В. Шепель та інші [13; 24; 25; 34; 58; 69; 82; 139; 174; 175; 217]. Теоретичні проблеми спілкування досліджували на міжособистісному та міжгруповому рівнях російські та українські науковці Б. Ананьєв, В. Бебик, Ю. Бондар, Б. Будзан, Л. Виготський, М. Каган, І. Козубовська, А. Мудрик та інші [5; 27; 28; 38; 76; 129; 150]. Педагоги-дослідники Є. Іванченко, В. Кан-Калик, О. Корніяка, О. Леонтєв, В. Сластьонін та інші розглядали спілкування як умову, що підвищує ефективність педагогічної освіти [79; 129; 187; 200]. Формування культури майбутнього фахівця досліджували у своїх працях С. Грабовська, А. Добрович, Є. Пассов, Т. Шамова та інші [58; 95; 165]. Загальнопедагогічні основи підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності ми знаходимо у працях С. Занюк, В. Риндак, Л. Терлецької, І. Томан, П. Чернецова та інших [10; 137; 194; 200; 204; 205; 214]. Комунікацію як важливу галузь економіки вивчали як зарубіжні, так і вітчизняні науковці: В. Андрєєв, М. Диба, П. Друкер, В. Кириленко, В. Кричевський, В. Мішин, Г. Попов, В. Свінціцький, Р. Уотермен, Д. Френсіс, В. Шепель та інші [6; 37; 59; 69; 94; 100; 140; 164; 175; 183; 217].

Проблеми навчання економістів особливостям комунікаційної компетенції відображені у працях Б. Бім-Бада, Т. Лененко, Т. Лук'янця, Г. Осовської, В. Рудницького, Г. Тарасюка та інших [25; 59; 127; 164; 207]. Науковці-дослідники В. Андрійчук, В. Васильченко, А. Гриненко, О. Деркач, Л. Ємельяненко, В. Петюх, С. Щербак та інші займалися проблемами комунікативних умінь [96; 191; 218; 223].

У сучасній лінгвістиці під комунікативними вміннями і навичками розуміється володіння лінгвістичними вміннями та навичками, тобто певною сумою відомостей мовного матеріалу, вміннями співвідносити мовні засоби із завданнями і умовами спілкування, а також здатністю організовувати мовленнєве спілкування, враховуючи соціальні норми поведінки і комунікативної доцільності висловлювання [96; 191; 218].

Л. Латишев до комунікативних умінь і навичок відносить знання мови, звички до мовних стандартів і певні попередні знання, без яких не можна достатньо зрозуміти, про що йде мова [127].

Сюди відносяться знання лексики мови, граматичних форм і правил, за якими відбувається комбінація слів, вміння використовувати мову у відповідності до мовної традиції, знання відповідної культури, наявність у комуніканта попередньої інформації, на яку розраховує відправник.

Комунікативний підхід розвиває у студентів-економістів уміння практично користуватися реальною, живою мовою і навчає не маніпулюванню мовними засобами, а усвідомленому використанню цих структур відповідно до їхніх комунікативних функцій [34].

Зазначені на рис. 2.1 вміння і навички будуть формувати не лише рівень володіння комунікаційною компетенцією, а й загальну компетентність майбутнього економіста. Ці вміння та навички будуть розвивати також міжнаціональну чи міжкультурну обізнаність майбутнього фахівця. Далі мова піде про формування професійно значущих умінь та навичок, які допомагають у розвитку саме міжнаціональної обізнаності студентів – фінансистів та маркетологів. Ми вважаємо саме ці вміння та навички одними

з провідних у комунікаційній компетенції, оскільки нині перед вищою професійною освітою постає завдання щодо формування фахівців, здатних до компетентного спілкування та обміну інформацією з представниками інших народів чи країн. Саме тому вміння та навички культури спілкування, мовного етикету, мовних стандартів, організувати спілкування, усвідомлення співвідношення мовних структур з їх комунікаційними функціями є у центрі уваги науковців-лінгвістів, педагогів та філологів. Майбутній фінансист чи маркетолог повинен добре володіти рідною, державною та принаймні двома іноземними мовами. Ці знання не лише поширюють його світогляд, але й відіграють головну роль у формуванні інших професійних компетенцій, як це зазначалося вище. Лексико-граматичні навички, вміння та навички використовувати надбання мовних традицій чи мовної культури носіїв мов, що вивчаються, сприяють більш успішному формуванню таких часткових професійно значущих умінь та навичок, як екстраполяція, синтез та аналіз інформації, дедуктивного та індуктивного мислення, чіткого виконання професійних завдань тощо.

Питання формування міжнаціональної обізнаності засобами професійно значущих умінь та навичок комунікаційної компетенції є актуальним та доречним, оскільки сучасна освітня адміністрація донині не може чітко визначити пріоритети в мовній освітній політиці, через що у ВНЗ відбувається скорочення навчальних годин, відведених на вивчення мов, що протирічить концепціям Болонського процесу. Якщо порівняти стан формування комунікаційної компетенції фахівців періоду 1970-1980-х років з нинішнім, то очевидним буде той факт, що 20-40 років тому радянська концепція вищої професійної освіти приділяла більше уваги цьому питанню. Хоча технологічна та методична база того періоду була набагато біднішою та ідеологізованою, проте фахівці тоді мали більш ґрунтовні знання та краще сформовані вміння та навички, ніж фахівці нинішні.

Сучасна методологічна база пропонує суб'єктам навчального процесу широкий вибір педагогічних технологій, методів, які допомагають

формувати професіоналів та розвивати позитивні професійні якості особистості.

Одним із методів формування професійно значущих комунікативних умінь та навичок майбутніх економістів є розвиток діалогічного мовлення майбутніх економістів. За допомогою цього виду мовленнєвої діяльності є можливість формувати вміння та навички спілкування, мовні вміння та навички, культуру спілкування, усвідомлення співвідношення мовних структур з їх комунікаційними функціями, мовний етикет та мовні стандарти тощо. Діалогічне мовлення найкращим чином допомагає перевірити усі знання, набуті з мовної підготовки на практиці, тобто під час “живого” спілкування. Але цей процес має свої недоліки. По-перше, при спробі зробити навчання діалогічному мовленню відповідно до правил мова студентів стає неприродною, оскільки її змістовна сторона відступає на задній план, і разом з тим нехтується спрямування на реально-інформативну комунікацію. По-друге, прагнення замінити форму “запитання-відповідь” іншими формами діалогічного мовлення є невірним, оскільки такий підхід є хибним, а той факт, що запитання в більшості випадків ставляться викладачем, веде в цілому до домінування реактивної мови студентів над ініціативною, причому в більшості випадків їхні відповіді не містять нічого, крім безпосередньої мінімальної реакції на запитання. У зв'язку з цим є доцільним виділяти основні вміння діалогічного мовлення з метою надання навчання діалогічно функціональної єдності реально-комунікативного характеру. До таких вмінь ми відносимо: а) вміння ініціативно ставити запитання (уміння розпитування); б) вміння давати розгорнуті відповіді; в) вміння висловитися без прямого або непрямого спонукання (вміння ініціативно почати бесіду і вміння протиставити інформації співрозмовника свою власну, зустрічну); г) вміння ініціативного переходу з теми на тему. Ці вміння є базисними уміннями, що забезпечують будь-яку природну мовну діяльність.

Розвиток умінь брати участь у груповій бесіді відбувається через цілеспрямоване навчання вказаним вище вмінням. Воно може здійснюватися двома шляхами: опосередковано (за допомогою виконання спеціальних вправ, спрямованих на розвиток мовної ініціативи студентів) і безпосередньо (за допомогою системи прийомів управління групою бесідою). Кожний з цих шляхів має свої особливості.

Під час опосередкованого навчання використовуються вправи для формування вмінь та навичок реально-інформативного розпитування, тобто вміння ставити запитання в ситуаціях, коли відчувається брак інформації.

Найпростішою формою процесу формування даного вміння є реально-комунікативні вправи типу: “Запитайте студента біля дошки, свого товариша по парті або викладача про ...”. Далі вказується тема запитання. Подібні вправи виконуються в умовно-комунікативному режимі. Для роботи в парах ця вправа має такий вигляд: “Ваш сусід по парті переглядав вчора рекламний ролик фірми... Розпитайте його про це і дайте відповідь на його запитання”.

З метою формування вмінь та навичок ініціативного розпитування застосовуються вправи, коли викладач або хтось зі студентів робить початкове повідомлення на певну тему, наприклад, “Вчора я був на презентації нового товару фірми...”, до якого потрібно поставити низку запитань. Запитання повинні відповідати певним вимогам: вони повинні ставитися в логічній послідовності; наступне запитання повинно витікати з попередньої відповіді; запитання бажано формулювати так, щоб відповіді на них були короткими. Існує ускладнена модифікація цієї вправи: студентам пояснюється, що вони повинні слухати повідомлення викладача і ставити йому запитання щоразу, коли він перериває свою розповідь. При цьому повідомлення викладача можуть відповідати єдиній темі (наприклад, як він провів вчорашній день), або кожен раз містити інформацію, не пов'язану з попередньою. У цьому випадку повідомлення вчителя можуть бути більш детальними і складатися з 3-4 пропозицій.

Початкові монологічні повідомлення можуть презентуватися будь-ким зі студентів і за сигналом викладача перериватися для розпитування іншими

студентами. Такі вправи супроводжуються змістовими опорними точками у вигляді пунктів плану, ключових слів українською або німецькою мовою. Одним з різновидів цього виду формування професійно значущих комунікативних умінь та навичок є взаємне розпитування зі зміною ролей під час роботи в парах: один зі студентів робить початкове повідомлення, а потім його розпитують сусіди по парті, після чого партнери міняються ролями.

Вправою, яка використовується перед початком групової бесіди, є розпитування викладачем згідно пунктів плану. Наприклад, під час вивчення теми “Фінансування підприємств” можливі такі запитання викладача до студентів: які види фінансування ви знаєте; яким чином здійснюється фінансування; хто відповідає за розподіл фінансів на підприємстві; як визначаються активи та пасиви підприємств тощо. Підготовка до розпитувань може здійснюватися мовчки: “Подумайте, які запитання за наступними пунктами плану Ви хотіли б поставити викладачу: види підприємств, види фінансування, дотування та позики тощо”.

Відповідно до цих вимог студенти вчаться послідовно, запитання за запитанням дізнаватися про зміст та структуру процесу фінансування підприємств, новітні механізми фінансування підприємств за кордоном тощо.

Іншим прийомом формування професійно значущих комунікативних умінь і навичок майбутніх економістів є контрзапитання. Воно ставиться за сигналом викладача, а згодом без нього. У цій вправі першим запитання ставить викладач. Студенти відповідають на нього і відразу ставлять контрзапитання. Відповівши на нього, викладач звертається до студентів з наступним запитанням. Контрзапитання студента може повністю повторювати запитання викладача.

Інші специфічні вміння та навички ініціативного розпитування такі як: переривання співрозмовника запитаннями, вклинювання запитань у повідомлення доповідача, так званий “перехресний допит” – також вимагають спеціального навчання, однак через численність завдань початкового етапу вони виходять за його межі.

Вміння та навички давати розгорнуті відповіді є наступним компонентом процесу формування комунікаційної компетенції майбутніх економістів. Навчання цьому вмінню починається з моменту введення в практику навчання вправ типу “запитання-відповідь”. Послідовність вправ тут є наступною: після прочитання будь-якого короткого тематичного тексту студентам пропонується усно відповісти на запитання по цьому тексті з умовою, що кожна відповідь має містити не менше двох логічно пов’язаних пропозицій. Зразок такої відповіді може бути наведений у підручнику. Студентам пропонується діалог – зразок з розгорнутими відповідями; після його прочитання вони змінюють і доповнюють цей діалог, звертаючи особливу увагу на розгорнуті відповіді. Потім на основі цієї вправи студенти складають власний діалог з розгорнутими відповідями одного зі співрозмовників. Згодом кількість пропозицій у розгорнутих відповідях на запитання з тематичних текстів поступово збільшується з двох до 3-5. Текст повинен містити достатньо інформації для таких відповідей.

Однією з вправ для навчання даного вміння та формування відповідної навички є вимога дати розгорнуті відповіді на низку запитань, що носять реально-комунікативний характер. Формування навичок розгорнутої відповіді здійснюється як у межах реальної, так і умовної комунікації. Для полегшення складання розгорнутих відповідей на одиничне запитання в подібних вправах передбачаються опори у вигляді плану або опорних слів (вид фінансування; механізм фінансування; розподіл коштів, штат підприємства, дебіт і кредит, пасиви та активи, фонди підприємства та ін.). Подібні вправи виконуються письмово як в аудиторії під контролем викладача, так і під час самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Для одержання розгорнутої відповіді студентам ставиться не одне, а 2-3 запитання відразу. Тоді утворюється ніби план висловлювання, наприклад: “Скажіть, який вид фінансування підприємств є переважним, що є основою такого фінансування і як розподіляються фінанси під час економічної діяльності підприємства?” Специфіка вміння давати розгорнуті відповіді полягає в тому, що їх зміст не повинен залежати від поставленого запитання. Студентам

забороняється обмежуватися тільки прямою відповіддю на поставлене запитання. Якщо початок відповіді носить реактивний характер, то вся інша його частина – ініціативна.

Третьою складовою процесу формування професійно значущих комунікативних умінь та навичок майбутніх економістів є вміння та навички висловлюватися без прямого або непрямого спонукання з боку співрозмовника. Тут передбачаються вміння ініціативно почати бесіду і вміння протиставити інформації співрозмовника свою власну. Така “зустрічна” інформація може носити нейтральний характер, суперечити повідомленням співрозмовника, доповнювати його тощо. Вміння почати бесіду виробляється не лише спеціальними вправами, а й створенням у студентів загальних “установок”. Наприклад, встановлюється порядок, коли деякі інформативні бесіди починає не викладач, а хто-небудь зі студентів. Це організовується у бесідах, що готуються через складання розгорнутих монологічних повідомлень з тем із економіки та підприємництва. За вказівкою викладача студенти готують вдома свої повідомлення (одні – про види ринку, інші – про останні інновації на ринку послуг або виробництві тощо), і одного із студентів заздалегідь попереджають, що на наступному занятті він своїм повідомленням почне групову бесіду. Після 3-4 речень студент перериває свою розповідь і звертається до групи з проханням поставити йому запитання для з’ясування подальших подробиць.

Студенти зобов’язані під час групових бесід кожен раз, при виникненні бажання доповнити інформацію товариша або викладача, щось уточнити, з чимось не погодитися, зразу втручатися в хід бесіди. Для забезпечення природності і дотримання мовного етикету спочатку достатнім є оволодіння студентами кліше: “Вибачте, що я перебиваю ...” Навряд чи можна сподіватися, що навіть на другому році навчання подібні випадки ініціативного включення в бесіду можуть бути досить частими, але абсолютно ясно, що вони повинні заохочуватися.

Що стосується вміння ініціативно переключатися з теми на тему, то на початковому етапі це залишається поки що прерогативою викладача, і цілеспрямованого навчання цьому вмінню не проводиться.

Відповідна організація професійно спрямованих тем усного мовлення з поділом їх на вузлові мовні завдання та подальшим відображенням повсякденних подій у періодичних багатотематичних групових бесідах забезпечують реально-інформативну комунікацію під час занять. Перераховані вище вміння ініціативного мовлення складають ту основу, на якій будується проведення і розвиток таких бесід. Розвиток цих умінь забезпечує процес інформативних бесід, які в цілому не втрачають характер звичайного діалогу “Викладач – аудиторія” та містять різнобічні мовні контакти: викладачі з окремими студентами, студентів між собою, окремого студента з рештою групи.

Необхідно описати підготовку до інформативних бесід, що здійснюється до чи під час самих бесід, і прямо пов’язана з їх проведенням. Така підготовка носить відкритий, експліцитний характер: студенти чітко усвідомлюють спрямованість такої підготовки, націленість її на подальшу участь у груповій бесіді. Вона здійснюється головним чином через домашнє завдання на складання монологічних повідомлень про останні події в житті студентів з використанням різних опорних матеріалів, у тому числі вихідного мікротексту-зразка, призначеного для подальшої актуалізації.

Підготовка, що здійснюється під час інформативних бесід, навпаки, має прихований, імпліцитний характер і не сприймається студентами як підготовка, хоча по суті є такою. Цей вид підготовки значною мірою є тотожний прийомам управління груповою бесідою викладачем, хоча є і певні відмінності. Так, якщо групова бесіда передбачає розгорнуті монологічні повідомлення, які не розробляються вдома, їх можна підготувати під час бесіди низкою запитань викладача з подальшим спеціальним запитанням узагальнюючого характеру. Для підготовки наступного етапу бесіди використовується парна робота з тієї чи іншої підтеми як компонент групової бесіди як з опорами, так і без них.

Для підготовки до бесід використовуються аспектно спрямовані вправи, які ізольовані від загального процесу проведення групових бесід. Вони проводяться на розсуд викладача, який вважає за потрібне повторити той чи інший погано засвоєний або давно вивчений раніше мовний матеріал. Сюди відноситься повторення в різних вправах будь-якого граматичного явища або його частини, а також лексичних одиниць. У цілому під час організації такого повторення дотримуються наступного принципу: якщо на занятті передбачається повторення лексики, не слід у це заняття включати повторення граматичного матеріалу, і навпаки.

У процесі формування професійно значущих комунікативних умінь та навичок майбутніх економістів також використовується лінгвокраїнознавчий підхід до відбору й організації навчального матеріалу. Це допомагає засвоювати мову у тісному зв'язку з економікою, культурою та традиціями країни, мова якої вивчається. Студенти виявляють жваву зацікавленість економікою країни, відповідною освітою своїх ровесників, можливостями їхнього працевлаштування, економічними традиціями, особливостями трудової діяльності, формами проведення відпочинку тощо. Використання лінгвокраїнознавчої інформації у доступній та захоплюючій формі допомагає засвоєнню ними елементів культури, підвищенню пізнавальної активності студентів, створенню у них позитивної мотивації.

Особливості формування комунікаційних ПЗУН традиційними методами є достатньо чітко сформульованими та розробленими. Ми пропонуємо використовувати сучасні технології та ресурси формування та розвитку професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів. Найефективнішими у даному випадку є новітні мультимедійні засоби та технології.

Під час формування комунікативних умінь і навичок студентів-майбутніх економістів використовувалися мультимедійні блогові програми Skype, Twitter, Gmail, Facebook, DataLife Engine, CommFort, Bingo's Chat, Linkvana, YouTube тощо. Такий підхід значно розширює світогляд студентів шляхом використання

ресурсів різноманітних соціальних мереж (VK CMS Engine 1.0, Joomla CMS, Dolphin 7.02, iScripts SocialWare 2.1, Facebook, Twitter, Elite Media Line Social Network 2 та ін.). Вивчення особливостей мультимедійних інтерактивних програм (систем інтерактивних товарно-грошових відносин WebMoney, RBK Money, MoneyMail тощо) допомагає паралельно формувати ПЗУН фінансово-економічної діяльності.

Мультимедійні засоби навчання допомагають змоделювати професійні ситуації, завдання, які спонукають студентів максимально чітко використовувати набуті комунікативні вміння і навички. Комунікація таким чином наближається до реального життя і несе практичну спрямованість. Не на останньому місці знаходиться і самомотивація студентів, які можуть бачити свого комунікатора (як правило, з-за кордону) і комплексно розвивати професійно значущі вміння і навички різних компетенцій.

Інтерактивні форми роботи дають можливість домагатися від студентів осмислення, а не просто запам'ятовування навчального матеріалу, продуктивності і проблемного підходу до навчання, для цього збільшується частка самостійної пошукової роботи студентів. Використання активних форм навчальної діяльності створює можливості для застосування професійно значущих умінь і навичок у нових умовах, максимально наближених до реального спілкування. Така організація роботи змінює і роль викладача: його активність визначається активністю студентів, а викладач перестає бути єдиним джерелом знань. Запровадження активних форм навчальної діяльності дає кращі результати і дозволяє досягнути нестандартності, динамізму, змінності та імпровізації у структурі самого заняття. Викладачі частіше зосереджуються на граматиці, а це призводить до обмеження можливостей формування в студентів усних мовних навичок і умінь.

Використання активних форм навчальної діяльності змінює підходи до наочності: вона містить елемент проблемності, на основі якого студенти самостійно опрацьовують матеріал. Висловлювання студента як продукт такої організації навчання є результатом його думки. В умовах інформаційних

технологій майбутній фахівець навчається самостійно здобувати знання, орієнтуватися на їх використання у повсякденному житті. Інтерактивні методи навчання мові виховують особистість і готують її до реального життя.

Основною формою навчального матеріалу в процесі формування професійно значущих комунікативних умінь та навичок майбутніх фінансистів та маркетологів є фахові тексти. За допомогою таких текстів поступово, від простішого до більш складного, формуються у студентів знання, вміння і навички з усіх складових професійної комунікаційної компетенції.

Тематика навчального матеріалу під час формування професійно значущих комунікативних умінь і навичок студентів на першому курсі у процесі викладання української, іноземних мов спрямовується на засвоєння певної частини лексики, незнання якої ускладнює читання нетематичних текстів. Можливі шляхи вирішення цієї проблеми полягають у наступних заходах: використання лексики з оригінальних текстів (в основному для домашнього читання) для наступного узагальнення й відпрацювання лексичних одиниць з тієї чи іншої теми; оригінальні тексти спеціально насичуються схожою лексикою (так званий *Einheitadaptation*) з метою забезпечення якомога більшого повторення її чи поступового накопичування для наступного узагальнення і закріплення; “вкрапляються” у навчальний процес невеликі за обсягом лексичні професійні теми чи їхні фрагменти для введення тієї лексики, в якій відчувається функціональна необхідність; вивчаються теми, що спрямовуються на інсценування проведення професійних заходів на міжнародному рівні [127]. Виконання цих умов дає можливість скласти необхідний інформаційний мінімум, що є необхідним і достатнім для забезпечення професійної комунікації на початковому етапі.

Відібрана таким чином лексика з окремих тем не вводиться одночасно. Це робиться невеликими, суворо дозованими порціями. В межах цих тем здійснюється вивчення і засвоєння нової, комунікативно-мотивованої інформації, що дає можливість неодноразово повертатися до кожної з них і розширювати ці теми новими елементами змісту. Теми, що відображають майбутню професійну

діяльність, повторюються з поступовим їх розширенням і ускладненням. Вони вивчаються у вигляді концентрів, що постійно розширюються, кожен з яких відображає повернення до попередньої теми і пов'язаний із введенням чергової порції лексики. Достатньо обумовленим є те, що в інтересах реально-інформативного спілкування професійні теми усного мовлення відрізняються від інших тем своїм специфічним розподілом [127].

Здійснення реально-інформативної комунікації залежить від досягнення репродуктивно-продуктивного рівня утворення нових мовленнєвих зв'язків. Досягнення цього рівня пов'язане з питанням про вмiле володіння мовним матеріалом, ступенем сформованості вмінь і навичок користування ним. Ці фактори є необхідними для здійснення умовно-мовленнєвої комунікації. В умовах реально-інформативного спілкування питання про засвоєння є першочерговим, оскільки тоді усі набуті навички і вміння ставляться під посилене навантаження. Якщо виходити з положення, що вивчення мови на початковому і середньому етапі спричиняє протиріччя між змістом і формою, то в умовах реального спілкування ці протиріччя проявляються найбільш гостро: чим інтенсивніше “переживався” зміст, тим він був більш особистісно актуалізований, тим сильніше цей зміст розширює межі можливостей мовної комунікації [84].

Істотну роль у досягненні необхідної міцності знань відіграє письмо. Оскільки у процес письма входить різноманітний набір функціональних ланок процесу отримання інформації (слухового, рухового, зорового аналізаторів), і оскільки воно неможливе на початковому етапі без внутрішнього промовляння, вправи з писемного мовлення забезпечують міцність запам'ятовування [26].

Увага приділяється формуванню в студентів міцних асоціативних зв'язків між словами. Формування таких зв'язків відображається у створенні стереотипів мікроперекладу. В умовах реально-інформативної комунікації студент зустрічається з лексичними труднощами через те, що зміст попереднього висловлювання конвертується більш знайомою мовою. Комплексне оволодіння мовним матеріалом з опорою на рідну мову (насамперед, лексикою, а також

граматичними словоформами) є необхідною умовою здійснення реально-інформативного спілкування.

Майбутній економіст працює з готовим текстом. Студент відбирає мовний матеріал згідно з специфікою теми, планує навчальні дії з об'єктом, розробляє ключі, готує моделі спілкування, виконує вправи на аналіз інформації та перекладає текст. Тексти можуть містити як монологічну, так і діалогічні структури, що сприяє розвитку монологічного та діалогічного мовлення.

Так формуються вміння і навички мовної комунікації, яка є однією з найважливіших складових професійної компетентності майбутнього економіста.

Говорячи про гуманітарні дисципліни, ні в якій мірі не принижується роль професійних дисциплін. Останні знаходяться на першому місці у ряду навчальних дисциплін вищого навчального закладу під час підготовки фахівців тієї чи іншої професії.

2.2. Інноваційні педагогічні технології у процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

Нині актуальним є питання технологізації освіти. Якщо раніше поняття “технологія” було притаманне лише виробничим сферам людської діяльності, то в наш час активно досліджуються аспекти впровадження технологій як явища у процес навчання та виховання, зокрема під час професійної підготовки майбутніх фахівців.

Оскільки термін є досить новим для гуманітарних наук, то чіткого визначення поняття не існує. Серед існуючих підходів до визначення останнього можна виділити спільні риси, які дозволяють зрозуміти основні особливості педагогічних технологій та їх вплив на формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх фахівців як складових відповідних професійних компетенцій.

Як зазначалося у першому розділі, сучасна педагогічна технологія – це поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, які слід виконувати для оптимальної реалізації навчального процесу. Це може бути змістова техніка реалізації навчально-виховного процесу, що охоплює основні аспекти засвоєння знань, формування вмінь та навичок. Тобто під педагогічною технологією розуміється сукупність відтворювальних способів організації навчального процесу, чітко зорієнтованих на досягнення діагностично заданої мети [19; 85; 86; 152; 156; 160; 185; 198; 221].

Будь-яка педагогічна технологія є відображенням конкретної моделі навчального процесу і поєднує відповідні зміст, форми і засоби. Вона може містити елементи інших, спеціалізованих технологій, що застосовуються в інших галузях науки і практики, наприклад, нових інформаційних технологій.

У нашому розумінні педагогічна технологія – це теоретично обґрунтована сукупність педагогічних засобів, спрямованих на реалізацію принципів та завдань певної теоретичної концепції. У нашому дослідженні відбувається диференціація педагогічних технологій на традиційні та інноваційні.

Традиційні педагогічні технології – це, у нашому розумінні, технології навчання, які розроблені на основі традиційних методів, що існують у педагогіці вже багато років і підтвердили свою дієвість у процесі формування особистості. До таких технологій відносяться технологія проблемного навчання, коопероване навчання, особистісно зорієнтоване навчання тощо.

Інноваційні (нетрадиційні або новаторські) педагогічні технології – це, у нашому дослідженні, технології, які базуються на новітніх методах навчання і дають можливість забезпечувати конкурентоспроможність спеціалістів, підготовлених у процесі їх професійного навчання, сприяти підвищенню їх професійної мобільності. Вони зорієнтовані на розвиток творчих здібностей студентів, формування активної життєвої позиції, практичне застосування теоретичних знань під час виконання професійних

завдань. Інноваційними вважаються інформаційні навчальні технології, дистанційне навчання, ігрові технології, технології, розроблені на основі кейс-методу та методу проєктів, евристичного навчання тощо.

Усі ці види технологій у комплексному їх поєднанні під час професійної підготовки майбутніх економістів допоможуть ефективно сформувати професійно значущі вміння та навички, що складають соціально-комунікаційну, фахову, ділову, інтелектуально-інформаційну компетенції. Процес цей відбуватиметься завдяки орієнтуванню навчального процесу на потреби та мотиви особистості, розвиток творчих та інтелектуальних здібностей, врахування індивідуальних особливостей, практичної спрямованості навчання, ґрунтовної наукової бази та застосуванню різноманітних форм і засобів навчання, у тому числі ТЗН.

Під час формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх фінансистів та маркетологів застосовується багато таких технологій. Одна з них базується на використанні трьох методів організації навчання у такій послідовності: лекція, консультація, самостійна робота. На лекції викладач пояснює матеріал частинами і в кінці ставить запитання для підготовки до консультацій і до самостійної роботи. Потім студент під час самостійної роботи готується до консультації, під час якої в ігровій формі обговорюються запитання щодо змісту вивченого матеріалу. Друга технологія використовує лише самостійну роботу і дидактичні ігри у наступній послідовності. Спочатку студент читає текст і самостійно з'ясовує зміст частини навчального матеріалу, готується до обговорення поставлених викладачем запитань, які стосуються цього матеріалу. Потім в ігровій формі обговорюються відповідні запитання. Серед недоліків другої технології можна назвати незвичність, оскільки знайомство і вивчення нового матеріалу здійснюється самостійно. Перевагою є більша активність студентів на заняттях, оскільки самопідготовка і дидактична гра є більш активними формами навчальної діяльності, ніж прослуховування лекції. Цей варіант звільняє викладачів від витрачання часу на повідомлення матеріалу, зміст

якого зафіксовано у текстах і самостійно вивчається студентами, робить роботу викладача із студентами більш творчою, активною, оскільки вона відбувається у формі дискусій [215].

Крім традиційних, у практиці педагогіки вищої школи останнім часом широкого розповсюдження та застосування набули інші технології навчання, які називаються нетрадиційними. Серед них певної уваги заслуговують так звані “активні” технології навчання. Особливістю останніх є спонукання студента та викладача до активності, обов'язкова взаємодія в процесі навчання студентів між собою чи з іншими суб'єктами навчально-виховного процесу [142, с. 3].

Технологія педагогів Є. Литвиненка та В. Рибальського містить такі основні методи активного навчання: ділова гра, розігрування ролей, аналіз конкретних ситуацій, ігрове проектування та проблемна лекція [142, с. 4]. Активне навчання використовується для тренування та розвитку творчого мислення студентів.

В. Гриньова, С. Золотухіна, В. Лозова вважають диспут, дискусію, мозкову атаку, аналіз конкретних ситуацій, рольові та ділові ігри методами навчання, що можуть створювати окрему педагогічну технологію для активного формування вмінь і навичок майбутніх фахівців. Методом “мозкової атаки”, вони називають “спосіб колективного продукування ідей, який формує вміння зосереджувати увагу на якійсь вузькій меті” [130, с. 66]. Використання цього методу дозволяє організувати діяльність студентів з генерування ідей, позбавлених критики, які потім перевіряють експерти кожної групи, які фіксують, оцінюють та вибирають кращі ідеї.

Як варіант розвитку творчості особистості майбутнього фахівця О. Глузман розглядає “тьюторські” заняття. Кожне з них, за його словами, замінюючи семінарські та лабораторні роботи, “включає в себе три-чотири види навчальної роботи: дискусію щодо змісту вивчених першоджерел, аналіз професійних ситуацій, вирішення проблемних задач, рольову та ділову

гру” [41]. Такі заняття впроваджуються на третьому курсі у процесі викладання “Макроекономіки”, “Мікроекономіки” та “Маркетингу”.

Універсальною за дидактичним призначенням у процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів є ділова гра з її чисельними різновидами, як форма самостійного пошукового навчання.

У сучасній дидактиці зустрічаються різні терміни, які позначають ділову гру. Наприклад, якщо гра проводиться економістами, то вона буде носити назву “ділова” (в західній педагогіці для позначення цього виду педагогічної дії використовують поняття “business game”), рідше застосовується поняття “операційна чи управлінська гра”, інколи – “імітаційна гра” (“simulation game”).

Не існує точного визначення поняття “ділова гра”. Відомо, що під час ігрової діяльності відбувається імітація реального професійного середовища, висувуються проблеми, які наближені до реального життя, будується модель, за якою майбутні фахівці будуть діяти в процесі виконання практичних завдань. Існують ігрові методи, в яких учасники вступають у безпосереднє спілкування, намагаючись досягнути певних ігрових цілей. Вони виконують різноманітні ролі, виступаючи щоразу менеджерами, директорами підприємств, торговельними представниками тощо. Основою ділової гри виступає спланована та організована ігрова ситуація, тобто динамічна модель спрощеної дійсності, яка реалізується самими учасниками [80].

Застосування ділових ігор у навчально-виховному процесі під час формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів вимагає, насамперед, ретельної підготовки ігрової ситуації та доброї обізнаності в сфері фахової діяльності майбутніх спеціалістів, комплексних умінь і навичок педагогічного впливу на навчальне середовище, вміння спрямовувати цей процес у бік розвитку творчості та самостійності у прийнятті рішень. Ділова гра є максимально ефективною на 2 та 3 курсах у процесі тематичного контролю з вивчення фінансів, міжнародної економіки, іноземної мови, економічної інформатики.

Згідно з підходом науковця А. Капської, використання в навчальному процесі дидактичних ігор є джерелом розвитку професійно значущих умінь студентів. “Ігри активізують у кожного учасника потенційні творчі здібності, які можуть виявлятися лише за певних умов. Наприклад, набути “вільності” тіла у виступах перед слухачами, чи “польоту” голосу, чи спостережливості, чи вміння слухати тощо” [80].

Основною ознакою ділової гри є наявність імітаційної моделі. Як визначає педагогічна наука, імітаційна модель – це поставлена у специфічні матеріальні форми орієнтовна структура відтворювальної діяльності [80].

Викладачі-експериментатори для створення імітаційної моделі аналізують норми, які організують ту чи іншу професійну діяльність, виявляють скриті механізми, які примушують функціонувати і розвиватися ту чи іншу діяльність, представляють для вивчення певну галузь чи проблему, як самостійну систему, проводять серйозну дослідницьку роботу, встановлюють жорстку систему правил, виконання яких призводить до необхідності засвоєння орієнтовної структури відтворювальної діяльності.

Г. Нагорна визначає загальні вимоги до організації та проведення ділової гри у процесі професійної підготовки фахівців:

1. “Тема гри повинна бути ваговою, представляти значний практичний і навчальний інтерес.
2. Кожна ділова гра повинна переслідувати певну мету. Загальна мета – формування умінь в реальному навчальному процесі розпадається на ряд часткових.
3. Повинен мати місце динамічний процес відтворення реальності.
4. Ділові ігри повинні бути систематичними, тому попередньо запланованими.
5. Потрібна безперервність ділових ігор.
6. Необхідно визначити достатню кількість вправ для закріплення того чи іншого вміння, бо зайві вправи призводять до зниження активності, уваги, а отже й до погіршення якості роботи.

7. Не можна перетворювати гру на самоціль. Суттєвим є не тільки і не стільки отримання правильної відповіді, скільки розуміння ходу дій, вчинків учасників гри, вміння їх аналізувати, узагальнювати, робити правильні висновки.
8. Необхідна фрагментарність структури ігор (блочність по незалежним завданням і функціям), що дозволяє комбінувати блоки для складання інших ігор.
9. Перед початком ігор потрібно давати інструктаж, в якому визначається мета гри, її завдання, умови. Бажано, щоб студенти наприкінці гри самі визначили, які вміння формує дана гра і для чого вони потрібні.
10. Для досягнення успіху ділової гри потрібна хороша підготовка її учасників, готовність змагатися, гласність, висока керованість” [151].

У діловій грі відтворюється особлива ситуація не стільки всездозволеності, скільки зіткнення з жорсткою детермінованою життєвою реальністю.

У ділових іграх відтворюється певна економічна ситуація і діяльність людини в ній. Гра дозволяє досліджувати, як студент застосовує набуті знання, вміння і навички в умовах реальності. В ігровій діяльності найкраще відображається мотиваційність навчання, розвивається інтерес до здобуття нових знань, відкриття нових граней невідомого.

Навчально-ігрова діяльність суб'єктів відбувається в умовах певної невизначеності рішення проблеми, яка висувається під час організації гри. У випадку існування “жорстокої” імітації пропонується вибір з альтернатив рішення, які лише можуть існувати. У “вільній” імітації, які більше наближені до реальності професійних процесів, учасники формулюють проблеми і не обмежуються у своїх рішеннях та діях. В одних випадках учасникам чітко ставиться ігрова мета і виграшні комбінації даної гри. В інших – ситуації, які виникають під час ігрової діяльності, надають гравцям більшу свободу у формуванні цілей та вибору засобів у її досягненні, але в рамках правил даної гри. Характер невизначеності ігрової ситуації визначається в кожному випадку окремо.

У ділових іграх штучність ситуацій вимагає спеціально розроблених правил, які постійно ставлять учасника перед вирішенням несподіваних професійних проблем, примушують вирішувати конфлікти тощо. Наслідки умовності ігрових ситуацій обумовлюють безкарність поведінки учасників, відсутність санкцій та наслідків у реальному житті.

Виділено наступні прийоми та підходи до використання ділової гри в професійній підготовці майбутніх економістів: гра виступає як модель реальних ситуацій та подій, результат яких відомий завчасно; в імітаціях беруть участь різні групи учасників, які відбираються завчасно на основі певних психологічних чи педагогічних факторів; досліджується роль тих чи інших діяльнісних змінних на формування професійно значущих умінь і навичок комунікативної діяльності, прийняття незалежного, оптимального та вірного рішення, самостійності у виконанні певних дій тощо.

Таблиця 2.1.

Структурна схема цільової гри (за А. Айламазьяном)

методичне забезпечення	ігрова модель				технічне забезпечення
	ігрові цілі	ролі та функції гравців	сценарій гри	правила гри	
	педагогіч ні цілі	предмет гри	модель взаємодії гравців	система оцінюва ння	
	імітаційна модель				

Основою розробки ділової гри (ДГ) є створення двох моделей: імітаційної та ігрової, - які органічно накладаються одна на другу і визначають структуру ДГ (див. табл. 2.1.).

Імітаційна модель призначена для відтворення фрагменту реальності, який називається об'єктом імітації. Ігрова модель створюється для опису роботи учасників і організовує соціальний контекст професійної діяльності.

Педагогічні цілі ДГ формуються наступним чином:

- дидактичні – закріплення системи знань, умінь і навичок в галузі комунікації та професійної діяльності; формування нових системних умінь здійснення комунікативного підходу в майбутній діяльності; обмін досвідом (розвиток комунікативних умінь і навичок); вдосконалення вміння колективного прийняття рішень, уникнення конфліктів у майбутній роботі, соціалізація особистості; урізноманітнення комунікативних навичок вироблення алгоритму комунікації.

- виховні – розвиток творчого мислення; формування установки на практичне використання комунікативних умінь і навичок; виховання індивідуального стилю поведінки у процесі спілкування з людьми; подолання психологічного бар'єру переходу до активного застосування комунікативних умінь і навичок [2].

Ігрові цілі полягають у розробці варіантів здійснення комунікації; демонструванні прийомів створення комунікативного контексту. Сценарій ДГ містить опис предметного змісту, характеру та послідовності ігрових дій учасників, основних етапів, операцій, кроків [2]. Ситуація, що моделюється у грі, відображається у ролях та функціях гравців. Характеристики реальних професійних процесів і явищ, реалістична та комунікативна спрямованість відображаються у правилах гри [2].

Контроль якості ігрових рішень забезпечується системою оцінювання з позицій норм і вимог професійної діяльності. Добре встановлена система оцінювання не лише контролює, а й допомагає виконувати самоконтроль змодельованої професійної діяльності, формує пізнавальну, комунікативну та професійну мотивацію гравців [2].

Формою організації та проведення навчання майбутніх економістів з використанням ділових ігор є навчання у ситуаційних центрах. Це – спеціально організоване навчальне середовище, де формування професійно значущих умінь і навичок відбувається у поєднанні ігрових технологій з інтеграцією знань [75]. Навчання у центрах будується на основі ділових імітаційних ігор із залученням провідних викладачів з дисциплін, які входять

у зміст гри та до циклів фахової підготовки майбутніх економістів. Метою діяльності ситуаційних центрів є формування практичних умінь і навичок майбутніх фахівців у реальних ситуаціях. Матеріал для ігор береться з досвіду діяльності суб'єктів економіки різних країн, аналізується організаторами гри, узгоджується з фахівцями відповідних галузей, проробляється сценарій дій. Студенти зімітують розвиток ситуації таким чином, щоб результат був схожий на той, що відбувся в реальному житті, або, якщо ситуація завершилася негативно, проаналізувати чинники і розвивати події таким чином, щоб уникнути повторного негативу. Ситуаційні центри виявляються оптимальною формою організації творчого навчання, під час якого студенти мають можливість усвідомити значущість одержаних знань і важливість формування професійних умінь і навичок для подальшої фахової діяльності. Таке навчання активно впроваджується у практику таких вищих навчальних закладів, як: Хмельницький національний університет, Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, Подільський державний аграрний університет, Хмельницький університет економіки і підприємництва, Вінницький кооперативний інститут.

У практиці підготовки майбутніх фінансистів та маркетологів під час вивчення теми “Діловий етикет” активно застосовуються ділові ігри, які спрямовані на закріплення знань з базових предметів та розвиток умінь і навичок комунікативної поведінки під час ведення переговорів та міжнародних зустрічей. Наприклад, ДГ “Техінвест” (проводиться на 3 курсі) спрямована на проведення та аналіз переговорів між урядовими компаніями України та Німеччини в галузі зовнішньоекономічної діяльності; ДГ “Кредит” – аналіз ефективності переговорного процесу між банком “Аваль” та сільськогосподарським ТОВ “Праця” тощо. Мовна підготовка спрямована передусім на розвиток комунікативних навичок студентів. Використання інтеграції знань допомагає активізувати інтерес до вивчення мови, розвивати професійну спрямованість мовної підготовки, мотивацію навчання, і найкращим методом для цього є ділова гра.

Розглянемо такий різновид ділової гри, як “Заняття-ток-ринг”, де використовується метод взаємодії активних груп (ВАГ). Метою гри є формування вміння самостійно збирати і узагальнювати інформацію, аналізувати різноманітні явища (економічні ситуації) розвитку тієї чи іншої країни, дискутувати, а також розвивати навички колективної праці в групі. Цю ДГ доцільно застосовувати на 2 курсі під час вивчення тем зі статистики, банківської справи, маркетингу, фінансів.

Методика організації та проведення гри дуже проста. Студенти поділяються на дві групи з протилежними поглядами щодо теми гри; групи наділяються умовною кольоровою символікою за допомогою, наприклад, прапорця чи “ліхтарика” певної барви (наприклад, група жовтого стола тощо); кожна група, в свою чергу, поділяється на так звані “малі активні групи” (група інформації, група науковців, група аналітиків). Кожна з малих активних груп діє за своїм функціональним призначенням: група інформації збирає відомості з проблеми гри в галузі економіки чи лінгвістики, група науковців складає відгуки на роботу першої групи чи рецензує результати роботи першої групи, також вона виконує контролюючу функцію, група аналітиків вивчає та аналізує наукову та практичну базу проблеми, що виноситься як тема гри. Результати роботи малих активних груп ще до гри обговорюються всією групою з метою вироблення аргументованого ставлення до питань, що впливають із проблеми, винесеної на гру. Тобто, студенти грають роль дослідників тієї чи іншої проблеми і тому мають розроблені пропозиції та критичні зауваження до будь-якої концепції, положення чи думки.

Підготовчий етап проводиться студентами самостійно і, по можливості, без додаткових консультацій викладача. Сама гра проводиться аудиторно і під безпосереднім керівництвом викладача, який виконує регулюючу та регламентуючу функцію.

На гру запрошуються фахівці тих галузей, які мають відношення до проблематики обговорення. Вони грають роль експертів і оцінюють

переконливість аргументів кожної з груп, визначаючи переможця в певному тематичному блоці обговорення.

Для визначення переможця експерти мають картки із кольором кожної із груп. Після закінчення одного з етапів обговорення асистенти, одягнені в кольори груп, збирають в експертів картки тієї групи, яка виступила, на думку кожного з експертів, найпереконливіше, і кладуть картки на терези: чаша якої з групи переважає, та й перемагає в певному етапі гри.

Кожному з тематичних блоків передуює слово ведучої із постановкою проблемного питання. Групам дається три хвилини на обговорення, вони по черзі висловлюють свою позицію, аргументують свої висновки та пропозиції. Члени групи можуть доповнювати виступ свого представника. Після обговорення всіх запланованих тематичних блоків всі картки опиняються на терезах – чия чаша переважає, та група перемагає в ток-ринзі.

Наслідки гри: в процесі виконання попереджувальних завдань, підготовки та проведення “ток-рингу” студенти розширюють знання з різних проблем мовної компетенції чи фахових ситуацій та положень, формують уміння вибирати і аналізувати інформацію, вчать елементам полеміки, дискутуванню, комунікації, соціальній поведінці тощо і вмінню теоретизувати на задану тематику; розвиваються комунікативність і навички працювати у групах.

Проводиться ще один різновид ділової гри – “Заняття – моделювання” з використанням двох активних методів: евристичного і колективно-рольового. Метою гри є дати наочне уявлення і зафіксувати орієнтовну основу (схему) дій об'єкта, що є прототипом (оригіналом), обраним для моделювання.

Використання моделювання має два аспекти. По-перше, воно слугує тим навчальним змістом, який засвоювався студентами, по-друге, воно є дуже ефективною навчальною дією і навчальним засобом і тому має потужну евристичну силу, спрямовану на рішення студентами практичних завдань з економіки, міжнародної економіки, маркетингу, бізнес етикету чи завдань з практичного використання теоретико-граматичних, лексичних та

стилістичних правил мови на прикладі фахової літератури, лексики, фахових знань.

Моделюються будь-які об'єкти. Наприклад, проводиться гра “Модель ООН” (на 3 курсі у процесі вивчення іноземної мови), де студенти відчують себе дипломатами певних країн, одержують практичні навички з укладання міжнародних документів, зокрема, резолюцій комітетів ООН з приводу проблем у сфері забезпечення прав людини, регулювання економічної діяльності різних країн, подолання кризових ситуацій у будь-якому регіоні земної кулі чи країни тощо.

Проблемне навчання виступає складовою моделі формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів. Проблемне навчання – один з найважливіших факторів сучасної освіти, спрямований на підготовку творчих та активних фахівців. Під час планування та складання проблемних завдань дотримуються наступних вимог: завдання носять творчий характер і спонукають студентів до пошуку додаткових знань і джерел інформації; вони не повинні дублювати знання та вміння, набуті на заняттях із спеціальних предметів, а розвивати їх, відкривати нові, незнайомі, оригінальні риси вже відомого; вони мають професійну спрямованість та зв'язок із життям, проблему, що спонукала б до проектно-дослідницької діяльності, спрямовані на застосування під час їх виконання новітніх інформаційних технологій, пошукових технологій [138].

Завдання під час такого виду навчальної діяльності повинні навчити студентів використовувати методи обробки матеріалу та системно аналізувати результати, формулювати мету, висувати гіпотезу, шукати інформацію в різноманітних джерелах, робити науково обґрунтовані висновки та доводити вірність свого вибору [138].

Є. Берднова, А. Дружкін, В. Корсунов вважають, що самостійність та творчість студентів розвиваються за допомогою таких методів та прийомів проблемного навчання (ПН), як: синектика, або механізми аналогій; софізми тобто протиріччя; “мозковий штурм”; евристика; метод Гордона

(обговорення проблеми відбувається після обговорення концепції); конструктивні зв'язки (проблема поділяється на елементи і вирішується поелементно); параметричний аналіз (поетапний аналіз ситуації) [191].

Проблемне навчання майбутніх економістів реалізується через дидактичну гру, що поєднує всі необхідні вимоги до організації ПН. Елементи проблемного навчання в ДГ на молодших курсах можуть реалізовуватися через організацію листування з суб'єктами підприємництва або студентами відповідних освітніх закладів з-за кордону.

На практиці ПН під час аудиторної роботи студентів може проводитися шляхом створення так званих проблемних груп протягом звичайних занять. Ефективними у даному випадку можуть бути семінар-дискусія, “круглі столи”, заняття-редагування періодики, заняття у малих групах, авторське семінар (коли семінар проводиться найбільш підготовленим студентом), заняття-інтерв'ю, “телеміст”, заняття-моделювання професійної ситуації тощо.

Засобом формування професійно значущих як комунікативних, так і професійних умінь та навичок майбутніх економістів у авторській моделі виступає коопероване навчання, оскільки воно дозволяє максимально використовувати розумовий потенціал та творчі здібності студентів.

Під час кооперованого навчання майбутні економісти працюють зі своїми однокласниками в процесі досягнення спільної мети чи частини спільного результату. Мета досягається завдяки взаємозалежності учасників групи. Кожний член групи відповідає за результат загальної мети [228]. Задля досягнення ефективності кооперованого навчання є необхідними такі основні елементи:

1. Позитивна взаємозалежність (кожний член групи залежить від іншого у досягненні спільної мети чи виконанні спільного завдання; без допомоги будь-якого члена група не спроможна досягти бажаної мети).
2. Взаємодія “обличчям до обличчя” (забезпечує успіх членів групи підбадьорюванням, підтримкою чи допомогою один одному).

3. Індивідуальна відповідальність (кожний член групи відповідає за свою роботу; індивідуальна відповідальність допомагає уникнути “перетягування” інформації з інших груп).

4. Соціальні навички (коопероване навчання у групах допомагає студентам в їхній соціалізації; навички соціалізації допомагають побудувати більшу взаємодію всередині групи; лідерство, прийняття рішень, довіра та спілкування є різноманітними навичками, що розвиваються під час кооперованого навчання).

5. Процес групової діяльності (процес групової діяльності проявляється в процесі організації функціонування групи, при досягненні групою спільної мети чи виконання спільних завдань; переглядаючи поведінку групи, студенти та викладач мають можливість обговорити спеціальні потреби чи проблеми всередині групи; групи мають можливість висловити свої відчуття вдалих та невдалих аспектів процесу навчання групи, щоб виправити небажану поведінку і відзначити успішний результат групової діяльності) [225].

Коопероване навчання призводить до кращого навчання майбутніх економістів, ніж під час застосування традиційних технологій навчання [225]. Р. Славін визначив, що 63% груп кооперованого навчання у процесі аналізу їхньої навчальної діяльності показали кращі результати. Студенти, які працювали самотійно, повинні були конкурувати зі своїми одногрупниками, щоб здобути схвалення чи інші форми заохочення чи винагороди. У цьому виді конкуренції багато хто пробував досягти мети під час наявності мінімуму переможців. Їхній успіх означав невдачу для інших. У кооперованому навчанні було більше переможців, тому що всі члени робили свій внесок у досягнення успіху. Студенти, які слабо знали матеріал, намагалися працювати краще, коли вони об'єднувалися у групу зі студентами, що були більш успішними у навчанні. У кооперованому навчанні всередині групи існувала робоча конкуренція. Деякі форми

конкуренції всередині групи розвивали взаємозв'язок між членами групи та загально груповий настрій [233].

Коопероване навчання, як і академічне, довело свої соціальні переваги. Одним з основних елементів кооперованого навчання є розвиток соціальних навичок. Студенти-економісти навчаються ризикувати і одержувати схвалення своєї діяльності. Вони здатні бачити не лише свою точку зору, а й точки зору інших, часто відмінні від своїх. Такі переваги створюють ситуацію загального задоволення від навчання та освіти. Студенти працюють з одногрупниками, які мають різні навчальні навички, різне культурне підґрунтя, різні особистісні риси, вподобання. Ці відмінності спонукають їх до вирішення конфліктів і взаємодії з іншими. Соціальна взаємодія покращує навички спілкування, які стають важливими для існування у суспільстві [225].

Однією із соціальних навичок, якою оволодівають студенти у процесі кооперованого навчання, є вміння ділитися. Викладачі зазвичай купують набори матеріалів для групової діяльності. Зменшення кількості матеріалів не заважає процесу навчання, але студенти тоді починають цінувати час, обладнання та діляться зі своїми колегами необхідними матеріалами.

Роль викладача дуже важлива в процесі кооперованого навчання. Для організації ефективного кооперованого навчання у групі викладач добре вивчає своїх студентів. Поділ студентів на групи є складним процесом і здійснюється обережно. Викладачі враховують різний рівень знань, умінь і навичок, культуру, персональні особливості, стать студентів під час організації груп для кооперованого навчання. Багато часу присвячується підготовці заняття. Викладачі розуміють суть матеріалу, що виноситься для вивчення і стають помічниками, тренерами, а іноді спостерігачами в процесі навчання студентів. Викладачі, які добре організовують коопероване навчання, стимулюють студентів вчитися самим і вчити один одного. Студенти переймають досвід своїх одногрупників і стають менш залежними від допомоги викладача.

Однією з цілей кооперованого навчання є навчити студентів ініціативи і самодовіри. Викладачі бачать, як студенти звертаються по допомогу більше до своїх одногрупників, ніж до них. Навчальні матеріали є легко доступні для того, щоб студентам не потрібно було шукати їх чи просити викладача про допомогу.

Ідеальна група кооперованого навчання складається з 15 – 20 студентів. Студенти зазвичай об'єднуються у кластери від 3 до 5 осіб. Чим більша кількість студентів, тим важче організувати роботу з виконання завдань, керувати здобуттям різноманітних навичок і досягти консенсусу. Через важкість організації групи з ідеальною кількістю студентів, створюються групи з різною кількістю осіб.

У межах кожної групи студенти розміщуються так, щоб підтримувався близький візуальний контакт, і можна було легко користуватися матеріалами та спілкуватися без заважання роботі інших груп. Різні групи розміщуються досить далеко одна від одної з метою уникнення конфліктів, забезпечення достатнього простору для моніторингової діяльності викладача. Конфігурація групи дозволяє без перешкод одержувати інструкції від викладача. Це означає, що вони мають змогу чути та бачити викладача зі своїх робочих місць. Студенти не завжди працюють у кластерах. Викладачі вимагають від студентів індивідуально працювати над деякими проектами.

У кожній групі студенти потребують відчуття персонального простору. Член кожної групи виконує поставлене завдання і ділиться результатом з рештою членів групи, щоб уся група досягла певної мети. Персональний простір дає кожному студенту всередині групи певну свободу представляти завдання, яке група визначає йому. Кожний студент забезпечений літературою та допоміжними матеріалами, які йому потрібні для виконання поставленого завдання.

Активність студентів-економістів під час формування професійно значущих умінь і навичок стає важливим питанням, тому що кожен усвідомлює важливість навчання для його майбутньої діяльності, тобто

налаштовує себе до активної співпраці з викладачем психологічно. Не маючи психологічного настрою, студент проявляє себе пасивно. Першим етапом є визначення психологічного настрою студента і організація своєї роботи зі студентом так, щоб останньому було цікаво вивчати кожний наступний параграф, тему, проходити кожний етап навчального процесу.

Більше уваги приділяється самостійним активним творчим завданням, які допомагають зекономити навчальний час і виконати навчальний план та програми. Тут від викладача вимагається проведення ретельної організаційно-методичної роботи із забезпечення студентів необхідним матеріалом для самостійної пізнавальної та креативної діяльності. В першу чергу розробляється календарний план проведення занять, консультацій та здійснення контролю, дбається про обладнання місць для студентської самостійної навчально-пізнавальної роботи, забезпечується доступ та інформованість студентів щодо науково-методичної літератури як кафедрального, так і бібліотечного фонду вищого навчального закладу, слідкується за дотриманням вимог до завдань, які повинні відповідати професійній специфіці, тематиці занять, бути методично забезпеченими, мати реальний практичний характер.

Якщо під традиційною педагогічною технологією ми розуміємо вивчення, розробку і системне використання принципів організації навчального процесу на основі нормативних положень педагогіки, психології, теорії управління та менеджменту, інформатики, соціології для розробки засобів навчання, що підвищують ефективність навчального процесу, то новаторська педагогічна технологія виступає у цьому дослідженні поняттям, яке включає поєднання нових надбань та винаходів у педагогіці з елементами традиційних технологій і формування цілісної системи педагогічних впливів, що дозволяють оптимізувати навчальний процес.

Новаторські педтехнології нині розуміються як цілеспрямоване органічне впровадження в навчальну практику педагогічних дій, що допомагають отримати ефективні позитивні результати. Інноваційними також вважають технології, що

істотно змінюють способи діяльності та якість отриманих результатів. У цьому контексті вважають новаторськими підходи, що перетворюють характер навчання щодо його цільової орієнтації, взаємодії педагога і студентів, їх позиції в навчальному процесі [19].

В нашому розумінні, новаторська педагогічна технологія – це цілеспрямоване і послідовне впровадження у навчальний процес інноваційних прийомів та способів педагогічної взаємодії, що відповідають сучасному стану науково-технічного прогресу і суттєво змінюють характер формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх фахівців завдяки новим способам діяльності та стилям мислення.

Згідно з підходами М. Кларіна, О. Пехоти, Є. Полат, Г. Селевка, можна виділити наступну класифікацію новаторських педагогічних технологій:

1. За рівнем застосування:
  - загальнопедагогічні (спрямовані на реалізацію загальних засад освітніх процесів);
  - дисциплінарні (призначені для вдосконалення викладання окремих дисциплін);
  - локальні або модульні (передбачають часткові зміни педагогічних явищ).
2. За науковою концепцією засвоєння досвіду:
  - асоціативно-рефлекторні (в основу покладено теорію формування понять);
  - біхевіористичні (за основу взято теорію научіння);
  - розвивальні (ґрунтуються на теорії розвитку здібностей);
  - сугестивні (в основу покладено навіювання);
  - нейролінгвістичні (основою є НЛП – нейролінгвістичне програмування);
  - гештальттехнології (базуються на психотерапевтичному впливі).
3. За ставленням до студента:
  - авторитарні (в основі – чітка надмірна регламентація);
  - дидактоцентристські (зосереджені на навчанні);
  - особистісно-орієнтовані (гуманно-особистісні, технології співробітництва, технології вільного виховання).

4. За орієнтацією на особистісні структури:

- інформаційні (формування знань, умінь, навичок);
- операційні (формування способів розумових дій);
- емоційно-художні й емоційно-моральні (формування сфери естетичних і моральних відносин);
- технології саморозвитку (формування самоуправляючих механізмів особистості);
- евристичні (розвиток творчих здібностей);
- прикладні (формування дієво-практичної сфери) технології.

5. За типом організації та управління пізнавальною діяльністю:

- структурно-логічні технології навчання (поетапне формулювання дидактичних завдань, вибору способу їх розв'язання, діагностики та оцінювання одержаних результатів);
- інтеграційні технології (дидактичні системи, які забезпечують інтеграцію різнодисциплінарних знань і вмінь, різних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, навчальних проблем та інших форм організації навчання);
- ігрові технології (ігрова форма взаємодії педагога і студентів, яка сприяє формуванню вмінь розв'язувати завдання на основі компетентного вибору альтернативних варіантів через реалізацію певного сюжету). В освітньому процесі використовують театралізовані, ділові, рольові, комп'ютерні ігри, імітаційні вправи, ігрове проектування тощо;
- комп'ютерні технології (реалізуються в дидактичних системах комп'ютерного навчання на основі взаємодії “вчитель – комп'ютер – учень” за допомогою інформаційних, тренінгових, розвивальних, контролюючих та інших навчальних програм);
- діалогові технології (пов'язані зі створенням комунікативного середовища, розширенням простору співробітництва на суб'єкт-суб'єктному рівні: “студент – викладач”, “викладач – автор”, “студент – автор” та ін.);

- тренінгові технології (система діяльності щодо відпрацювання певних алгоритмів навчально-пізнавальних дій і способів розв'язання типових завдань у процесі навчання, тобто тести, психологічні тренінги інтелектуального розвитку, розв'язання управлінських задач тощо) [85; 156; 160; 198].

На основі цих підходів ми виділяємо як інноваційні наступні педагогічні технології: комп'ютерне навчання, інтеграцію навчальних дисциплін, кейс-навчання. За рівнем застосування вони будуть відноситися до дисциплінарних та локально-модульних технологій; за науковою концепцією засвоєння досвіду – розвивальними; за ставленням до студента – особистісно зорієнтованими; за орієнтацією на особистісні структури – прикладними, евристичними, технологіями саморозвитку, операційно-інформаційними; за типом організації та управління пізнавальною діяльністю – структурно-логічними, ігровими, інтеграційними, комп'ютерними, діалоговими, тренінговими.

Кожна педагогічна технологія може бути класифікована по-різному в залежності від способу її організації, впливу на суб'єктів навчального процесу, структури тощо.

Новаторськими або інноваційними вказані вище технології будуть тому, що до їх структури входять як традиційні, так і новітні педагогічні ідеї, вони є цілісними системами педагогічного впливу і дозволяють максимально оптимізувати навчальний процес. Наведена нижче характеристика кожної з означених педагогічних технологій дозволить довести правильність цієї гіпотези.

Навчально-пізнавальна діяльність майбутніх економістів може інтегруватися під час проектно-дослідницької роботи. Саме тоді існує можливість поєднувати завдання з різних дисциплін в один комплекс. Так, наприклад, для студентів 2-3 курсів пропонується виконати наступні проекти, пов'язані з вивченням міжнародної економіки, статистики, іноземної мови, економічної інформатики, регіональної економіки: “Створення зони вільної торгівлі у N-ому регіоні стало причиною надходження капіталу в бюджет міста N. Швидко стали розвиватися приватні

підприємства легкої промисловості. Створіть план-проект, який дозволяє одному з таких підприємств заявити про себе на західному ринку. Проект повинен містити вивчення кон'юнктури ринку, планування випуску конкурентноздатної продукції, можливе отримання інвестицій чи інвестування закордонного виробництва тощо” чи “Ви організували фірму, яка має спільний україно-австрійський капітал. Ваша фірма займається операціями з нерухомістю. Регіон діяльності – Хмельницька і Тернопільська області. Ваше завдання – спроектувати необхідні заходи щодо підвищення лояльності потенційної клієнтури та обізнаності Вашого бренду на ринку відповідної галузі. Скласти план-проект розвитку комерційної та посередницької діяльності на найближчі три роки з урахуванням темпів інфляції, кризових загроз та нестійкості української законодавчої бази по відношенню до ринку нерухомості та землі”. Ще одним видом проектною діяльності є складання бізнес-планів, спрямованих на розвиток нових видів економічної діяльності. Аналогічні проекти дозволяють використовувати ПЗУН з економічних дисциплін в інтеграції із знаннями реалій іншої країни. Таким чином здійснюється інтеграція знань у навчально-виховному процесі.

Також розвивають ефективність інтегрованого навчання позааудиторна навчальна діяльність студентів. Діяльність студентських клубів за інтересами, мовних та інших гуртків, студій вивчення іноземних мов, розважально-розвиваючих заходів (КВК, ігор “Що? Де? Коли?”, вікторин “Найрозумніший” тощо) спонукає студентів шукати та переробляти інформацію вузької тематики, досліджувати наукові знання з певної тематики, відшуковувати єдність проблеми, її зв'язок з проблематикою інших галузей науки тощо. Ресурси Інтернет, відповідні технології та ресурси програмного забезпечення Microsoft Office допомагають швидко та ґрунтовно досліджувати наукові проблеми, виконувати дослідницькі проекти економічно-лінгвістичного характеру.

Інтеграція знань та збільшення ефективності процесу формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів відбувається під

час застосування у навчальному процесі кейс-навчання. Сутність кейс-навчання передбачає створення комплексу завдань, що базуються на певному теоретичному матеріалі, який охоплює знання не лише з однієї дисципліни, а поєднує у собі теоретичний та практичний матеріал ряду дисциплін, основними з яких є дисципліни професійного циклу. Прийоми кейс-методу формують цілісну професійну компетентність.

В історії педагогіки кейс-навчання розроблялося протягом щонайменше двох століть. Свій внесок у розвиток цієї технології зробили західні науковці: Дж. Ерскін, М. Ліндерс, П. Хатчінгс, Р. Льюїс, Р. Меррі, Дж. Рейнолдс, М. Стенфорд та багато інших [226; 229; 231]. Серед вітчизняних педагогів даної проблеми торкалися свого часу І. Захарова, Є. Полат, Н. Самородова, С. Сисоєва, М. Сметанський та інші [93; 156; 201].

Серед існуючих тверджень ефективності кейс-завдань можна назвати наступні: розвиток творчих здібностей студентів, професійна спрямованість, наукове обґрунтування та зв'язки з іншими дисциплінами. Робота з такими завданнями відбувається одночасно з проблемним навчанням, роботою у малих групах, самостійною навчально-пізнавальною діяльністю студентів.

Кейс, як універсальний засіб розвитку творчих здібностей студентів, застосовується під час організації та планування процесу формування професійно значущих умінь і навичок, і сприяє розвитку самостійності у навчанні; кейс-завдання є науково обґрунтованими, професійно цікавими, носять індивідуальний характер (є складними або простими), спонукають студентів до пошуку додаткових джерел інформації, здійснюють інтеграцію знань.

Особливості кейс-навчання полягають у тому, що навчальний матеріал ділиться на розділи або теми, які зосереджують увагу на фахових особливостях дисципліни, наприклад, німецької мови за професійним спрямуванням (технології складання звітної документації, види такої документації, підготовка презентацій з використанням набутих знань та засобів НІТ). Один розділ складає один кейс, в якому міститься необхідний

теоретичний матеріал, вимоги до виконання практичних робіт з підготовки форм звіту і комплекс завдань з формування та закріплення практичних навичок з теми. Вправи побудовані за різноманітними формами: дати відповідь на поставлені запитання (репродуктивно-творчі), проаналізувати приклади звітної документації певної фірми (творчо-дослідницькі), написати власні звіти (творчі). Контрольним заходом в кінці курсу є залік.

Кейс-завдання базуються на реальних фактах професійної діяльності, що дозволяє створити позитивну мотивацію навчання та активізувати роботу студентів. Наприклад, студентам 2 курсу у процесі вивчення міжнародної економіки, іноземної мови, ділового етикету пропонувалися наступні кейс-завдання: “Фірма, на якій Ви працюєте фахівцем з міжнародних зв’язків, представлена на ринку сільськогосподарською технікою. Ваша задача – зробити переклад факсу від американської корпорації, в якому остання цікавиться продукцією Вашої фірми. Наступним завданням є підготовка факсу-відповіді, що містить прайси, умови співпраці. Умова: термінологія поставок повинна базуватися на даних Інкотерму. Вказується час, необхідний для виконання цього завдання”; або “Фірма, на якій Ви працюєте, має партнерські відносини з рядом закордонних фірм, зокрема швейцарською “Nestle”. Під час транспортування останньої партії товарів партнерської фірми в Україну виникли певні проблеми з транзитом через Австрію та розмитненням вантажу на українській митниці. Ви повинні, вивчивши положення міжнародного транспортного права, міжнародного страхування вантажів, міжнародного торгівельного права, міжнародного митного права, міжнародно-правового регулювання промислового співробітництва, з’ясувати можливі причини виникнення проблемної ситуації та визначити шляхи швидкого усунення її у майбутньому. До справи додаються примірники договорів між Вашою фірмою та “Nestle”, супроводжувальна документація, кодекси міжнародних регулюючих правових документів. Такі завдання формують та розвивають професійно значущі навички майбутніх економістів, мотивують пошук та аналіз додаткової навчальної інформації в

джерелах, спонукають працювати над власною іншомовною компетенцією у діловій сфері тощо.

Під час використання кейс-навчання студент фокусує свою навчальну діяльність на спільному чи індивідуальному пошуку рішення поставленого завдання, а не на тому, щоб сприйняти і відтворити уже готові і передані викладачем знання.

Під час формування професійно значущих умінь і навичок за допомогою технології навчання у малих групах досягається значна активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів, застосовуються знання в конкретних ситуаціях фахової діяльності (під час проходження практики). Застосування цієї технології дозволяє максимально наблизити навчально-виховний процес до потреб конкретної особистості, врахувати психологічні та інші риси всіх учасників цього процесу (здійснити особистісний підхід), провести індивідуалізацію завдань, зробити свої заняття більш цікавими і більш пов'язаними з реальними потребами майбутніх фахівців.

Виявлено наступні переваги технології навчання у малих групах: різке підвищення інтересу до навчання (відволікаються менш ніж 5%); навчання діловому спілкуванню, вироблення вміння розуміти та оцінювати дії інших людей, регулювання своїх дій у відповідності до вимог членів групи і умов роботи; вміння вибирати форми та засоби передачі своїх думок, почуттів з метою досягти якнайбільшого взаєморозуміння; можливість обговорювати інформацію з іншими, відстоювати свою точку зору, що сприяє перетворенню знань у переконання [230].

Перехід від індивідуального навчання до сумісної навчально-пізнавальної діяльності відбувається під час мотивації та організації активного спілкування студентів. Метою такої праці є обмін інформацією, порівняння, взаємооцінка, пізнання своїх можливостей, вплив людини на людину. Ініціативність може формуватися лише під час колективної навчально-пізнавальної діяльності. Матеріал для спілкування є проблемним,

інформативним. За рахунок раціонального спілкування одержується резерв удосконалення навчання.

Групове навчання передбачає організацію від 4-5 до 10 (максимум 12) осіб в одній групі. Студенти повинні бути з різним рівнем сформованості ПЗУН. Групам дають комплексне інтегроване завдання, що орієнтується на чітко визначені технології та методи виконання. Завдання виконується корпоративно (кожний студент виконує свій елемент завдання), або методом “ланцюга” (кожний наступний елемент завдання виконується наступним у списку групи студентом). Виконання загального завдання контролюється всією групою. Фінальний етап – обговорення результатів виконання членами групи разом з викладачем. Індивідуальне тестування допомагає перевірити рівень засвоєння навчального матеріалу. Оцінки сумуються у загальний бал групи.

Окрім зазначених технологій формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у нашій практиці використовується технологія активізації творчого навчання студентів-економістів. Як технологія вона визначається тому, що в основу її покладено спосіб взаємодії викладача і студента з метою виконання дидактичних цілей формування професійно важливих умінь і навичок на основі використання активних методів навчання. Це відрізняє її від методів, оскільки останні, як відомо, спрямовуються на допомогу викладачеві, а не на організацію навчальної взаємодії зі студентами.

Ця технологія є узагальненням новітніх методів активного розвитку професійної компетентності, формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх фахівців. Комплексне поєднання методів, що склали дану технологію, робить процес формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів більш ефективним та позитивно вмотивованим. До складових цієї технології відносяться такі методи активного навчання, як: синектика, софістика, брейнстормінг, евристика,

вільні асоціації, метод Гордона, параметричний аналіз, опитувальник, метод Сократа, матричне структурування та ексклюзивний відбір.

Синектика використовує чотири механізми аналогій (особистісний, прямий, символічний і фантазійний) і два етапи: перший – спроба незвичне зробити звичним шляхом постановки незвичного в звичний контекст, другий – навпаки. Студент залучається до азартної діяльності (гри) на тому етапі, де він має мінімальні знання чи страх. Новий контекст: гра долає старий страх і дає позитивний ефект. Так, під час вивчення дисциплін гуманітарного та загальноекономічного циклів багато студентів мають страх перед початком розмови німецькою. Такі студенти заохочуються до мовної активності шляхом залучення у гру “Як ви це назвете (Як ви це скажете)?”, що нагадує дитячу гру “Шибениця”, коли ведучий загадує слово і пояснює його німецькою, написавши першу і останню літери і кількість пропущених літер, а аудиторія намагається відгадати це слово. На цьому етапі майже не виправляються помилки студентів, щоб не відлякувати їх від мовлення. Аналогічні ігри можна проводити й під час опрацювання вивчених раніше термінів зі спеціальних дисциплін, наприклад, обліку й аудиту чи маркетингових досліджень тощо.

Софізм (від грец. – головоломка) – протиріччя, що має неочікуваний результат. Саме ця неочікуваність і спонукає процес мислення. Використання софізмів у навчанні підвищує зацікавленість дисципліною чи навчальним матеріалом. До цього методу тяжіє прийом навмисного протиріччя, коли педагог надає предмету, що досліджується, спеціально протилежної якості. Так, наприклад, пояснюється, що після прислівників *morgen*, *übermorgen* та деяких інших у реченнях для позначення майбутньої дії використовується граматичний час *Präsens*. Викладач, умисно роблячи помилки в реченнях, наводить паралелі з українськими і пропонує проконсультуватися з підручником граматики. Виявлене протиріччя пояснюється викладачем чи з'ясовується самостійно самими студентами. Що стосується інших дисциплін, то цей метод допомагає викладачеві, використовуючи завідомо

неправильні трактування певних професійних положень чи документів, з'ясувати, чи знають студенти матеріал і чи здатні визначити й виправити ці помилки відповідним чином.

Брейнстормінг вимагає чіткого структурного розмежування вирішення завдання на етапи генерування ідей (етап творчості), їхнього аналізу (етап критики) та етап вибору оптимального рішення. З'єднання етапів не припускається: під час генерування ідей відсутня критика, і навпаки, коли відбувається критика, то нові ідеї висувати не дозволяється. Саме тут реалізується гегелівська тріада: теза – антитеза – синтез. Серед завдань, що пропонуються студентам під час застосування цього методу наведемо одне для вивчення матеріалу з логістики та економічних відносин:

“Фірми А і В підписали контракт на постачання комплектуючих для виготовлення плазмових телевізорів, С і В – на постачання кінескопів, А і С – на постачання готової телевізійної продукції. Необхідно вирахувати, як зменшити для фірми С вартість готової продукції з урахуванням необхідних видатків та прибутків.

1-й етап (творчий):

1) підписати угоду з фірмою А на постачання кінескопів, мінаючи посередництво фірми В, і можливість проведення взаємозалікових розрахунків;

2) зменшити виплати працівникам, щоб зменшити вартість кінескопів для фірми В;

3) взяти кредит в банку для модернізації виробничої лінії, автоматизації виробництва і, звідси, здешевлення продукції.

2-й етап (аналітичний):

1) розумно;

2) нереально;

3) нерентабельно.

3-й етап (підсумковий):

оптимальним є 1-й варіант.”

Евристика найбільш ефективно застосовується на стадії генерування ідей. В основі – схильність людини до фантазування. Ми використовуємо евристику у формі вільної дискусії, індивідуальних роздумів, творів, персональних робіт тощо. Призначення методу – реалізація творчого потенціалу в людині. Готується перелік тем з предмету, що викладається, студенти самостійно вивчають їх, а потім влаштовують заняття-конкурси, заняття-дискусії, заняття-конференції, де втілюють в життя творчі здібності учасників, вміння фантазувати.

Під час використання вільних асоціацій застосовуються зошити, що поділені навпіл. Права частина – порожня, має лише назви тем і назви складових розділів теми. Ліва – містить текст даної чи спорідненої до неї теми з поділом на аналогічні розділи, що у правій частині. Студент за аналогією заповнює праву частину. Таким чином здійснюється навчання методом вільних асоціацій.

Сутність методу Гордона полягає у тому, що під час його застосування перед обговоренням ідеї проводиться обговорення концепції. Метод переслідує дві мети: збільшення світогляду та аналіз проблеми згідно із заданою концепцією. Наприклад, на занятті з іноземної мови на 3 курсі вивчається тема “Порівняння форм контрактів вітчизняного та зарубіжного ринків”. Концепція: “Особливості ринкових стосунків пострадянського економічного простору та західного розвинутого ринку”. Студенти оперують знаннями з цих двох економічних систем та з’ясовують відмінності у контрактній документації України та країн Заходу.

Параметричний аналіз передбачає три етапи аналізу: ідентифікація параметрів, ранжування їх за значимістю і творчий синтез. Наприклад, для студентів 2 курсу під час вивчення іноземної мови та логіки ставиться проблема: необхідно визначити, до якої частини мови належить слово *früher* в реченні *Früher oder später komme ich und nehme dich mit*. Рішення: слово вжито без артикля, відповідно це не іменник ; після слова немає об’єкту, який би це слово характеризувало, – це не прикметник; має суфікс -er (ознака

вищого ступеня порівняння). В реченні виконує функції обставини часу і стоїть у препозиції до підмета, на початку речення. Значить це – прислівник у вищому ступені порівняння. Або в іншому випадку, під час вивчення страхування та соціального захисту студентам 2 курсу потрібно визначити чи підпадає під страховий випадок факт травмування робітника Вашої фірми, якщо він має відповідні медичні документи, і яких розмірів повинна бути соціальна компенсаційна виплата. Рішення: маємо заключення лікаря-травматолога про те, що травма отримана під час виходу з тролейбусу приблизно о 18.30. Робочий день цього працівника закінчується о 18 годині. Таким чином, травма сталася не під час виконання виробничих завдань. Як варіант компанія може зняти з себе відповідальність і не виплачувати компенсацію, оскільки травма сталася не з вини фірми. Проте, нині працівники мають певні соціальні пакети, які передбачають аналогічні виплати у разі тимчасової втрати працездатності. Тобто фірма, враховуючи стаж (наприклад, 5 років) та кваліфікацію робітника, якого було травмовано, виплачує йому лікарняні у розмірі 50 % від його заробітної платні.

Сутність опитувальника полягає у використанні запрограмованих запитань. Метою є вивчення тем, дисциплін, що допускають програмоване навчання. Опитувальник відповідає вимогам повноти (повністю розкриває тему) і доступності (забезпечення можливості розуміння всіх нюансів теми). Прикладом реалізації опитувальника є навчальні програми для персональних комп'ютерів. Іншим прикладом є програмоване навчання, а саме – контрольна робота, де застосовуються форми вибіркового і фронтального контролю. Перший – за окремими білетами для кожного студента. Другий – також за білетами, за замкненим циклом питань по всій темі (наприклад, дидактична гра “Вертушка”), коли тема розбивається на кількість питань, що дорівнює кількості студентів у групі. Кожне питання включається в один з білетів. Білети роздаються студентам, і потім вони після відповіді на них передають білети по колу. Специфічність методу опитувальника реалізується в програмованому навчанні. Запитання будуються з логічною завершеністю,

уніфіковані за складністю і трудоемкістю. Відповіді на них ранжуються і хронометруються у часі. В цьому випадку реалізація методу значно підвищує ефективність навчання. Деякі прийоми методу опитувальника використовуються під час застосування евристичного методу.

Під час реалізації методу Сократа студент самостійно знаходить рішення проблеми шляхом пошуку відповідей на логічно завершений цикл питань. Сутність методу полягає в усвідомленні теорії практичним шляхом і відразу на емпіричному рівні, тобто учіння нагадує спогади. Викладач ніколи нічого не стверджує сам, а лише показує невірність положень, що висувуються студентами, і дає зразки кмітливих сперечань, софізмів та їхніх спростувань. Метод софізмів ефективніше використовується з позицій методу Сократа, тобто не викладач приходить до протиріччя, а студента підводять за його власними міркуваннями до цього протирічного результату. Карнегі трактував цей метод як спілкування з перевагою відповідей “Так” і без можливості супротивника сказати “Ні”. Тобто увага приділяється аспектам, у відношенні яких і студент, і викладач мають спільну думку [82].

Сутність матричного структурування полягає у складанні матриці-таблиці, де горизонтально викладаються блоки проблеми, а вертикально – її характеристики. Це спрощує процеси продукування ідей, їхньої критики і подальшого творчого синтезу. Метод є в основному теоретичним і допомагає або викладачу у підготовці до проведення заняття, або студенту в опрацюванні тем самостійно.

Ексклюзивний відбір є ефективним у поєднанні з особистісно орієнтованою формою навчання, особливо на перехідному етапі. Він забезпечує перехідність від школи до вищих навчальних закладів і краще за все проявляється в системі репетиторства (тьюторства). Напрацьований в процесі лекцій і практичних занять навчальний матеріал виноситься на самостійне доопрацювання та обробку за участю викладачів-консультантів. Потім протягом 3-х годин, у зручний для студентів час, проводяться бесіди-консультації з тими, хто потребує допомоги. Така відкрита система навчання

є зручною тому, що студентам не нав'язується педагогічна технологія. Програмний матеріал, як це і потрібно, вивчається на занятті. Але його індивідуальне засвоєння більшістю студентів здійснюється під час тьюторських занять з викладачем-консультантом. Не виключається і самостійність учіння. Те, що в процесі конкуренції студенти в змозі вивчити самі чи за допомогою більш кмітливих товаришів, вони вчать самостійно. А складний матеріал виноситься на обговорення з тьютором. Це розвиває дух творчості, самостійності, конкуренції. Досягненню мети допомагають навідні питання, аналогії, елементи гри. Викладач виступає репетитором у кращому розумінні.

Новітні навчальні технології, як і традиційні активні технології, дуже ефективно проявляються під час проведення дидактичних ігор (ДГ) саме у процесі підготовки майбутніх економістів. Умови підготовки цих фахівців не вимагають наявності певних фізичних об'єктів для вивчення, тому часто використовуються віртуальні об'єкти, засновані на фантазії чи певних джерелах друкованих або електронних. Найбільш ефективними є ігри-симулятори, які надають можливість діяти майже в реальному часі. Такі симуляції викладач організовує самостійно, без допомоги комп'ютера.

Дидактична гра є частиною імітаційних технологій навчальної діяльності. Ефективна дидактична гра поєднує в собі елементи імітаційних (ігрових та неігрових) і неімітаційних технологій навчання. ДГ передбачає моделі діяльності та ролей спілкування. Серед основних видів ДГ застосовуються наступні: *стажування з виконанням посадової ролі* (тут моделлю є сама дійсність, імітується лише виконання ролі; головною умовою стажування є виконання під контролем організатора певних дій в реальних професійних умовах); *імітаційний тренінг* (передбачає відпрацювання професійно значущих умінь і навичок у конкретних ситуаціях; у цьому випадку імітується ситуація, обстановка професійної діяльності, а в якості моделі виступають засоби вирішення професійного завдання чи власне комп'ютерні тренажери-симулятори; професійний контекст створюється

шляхом імітації умов застосування реального професійного засобу); *розігрування ролей або інсценування* (ігровий аналіз конкретних професійних ситуацій, в основу яких покладаються проблеми взаємовідносин у колективі, вдосконалення стиля і методів керівництва тощо; спрямовується метод на розвиток умінь поведінки як професійного, так і соціального характеру; передбачає певну театралізацію, оскільки дії виконують реальні особи – студенти; серед методів ДГ інсценування – найпростіший); *ігрове проектування* (практичне заняття, спрямовується на розробку проектів в ігрових умовах, що максимально відтворюють реальність; створюється загальний для групи проект, що вимагає знання кожним технології процесу проектування, вмінь вступати у спілкування і підтримувати міжособистісні стосунки з метою вирішення професійних питань); *власне дидактична гра* (тобто діяльність в умовних ситуаціях, спрямовується на відтворення та засвоєння професійного досвіду; акумулює в собі елементи різноманітних форм і методів навчання (ситуації, рольову діяльність, дискусії тощо); на відміну від інших видів ДГ має гнучку структуру і не обмежує вибір об'єктів імітації) [214, с. 177-181].

Дидактична гра розкриває професійні можливості майбутнього економіста: відбувається самодіагностика власних можливостей паралельно з діагностикою членів групи. Викладач допомагає студенту стати у грі тим, ким він стане після закінчення вищого навчального закладу, розкрити його найкращі професійні якості. Та обставина, що викладач відходить на другій план і стає спостерігачем, знімає певний психологічний бар'єр спілкування. Студент наповнює роль індивідуальними засобами самоствердження, змагається за професійне та інтелектуальне визнання у групі. Якість знань під час ДГ цілком залежить від авторитету викладача. Якщо викладач не викликає довіри у студентів своїми знаннями, педагогічною майстерністю, особистісними якостями, гра не дає запланованого результату. Цікава ДГ навчає раціонально організовувати свою працю, дозволяє самостверджуватися, формує потребу у набутті нових знань, формуванні

нових професійно значущих умінь. Студенти усвідомлюють професію економіста.

Для майбутніх економістів під час вивчення основ економіки та теорії економічних вчень на 1 та 2 курсах пропонується симуляційна гра “Який Ви бізнесмен?”. Основна мета цієї ДГ – формувати вміння і навички прогнозування розвитку економічних подій на мікроекономічному рівні, соціальної взаємодії, обліку фінансових операцій, розробляти та впроваджувати механізми інвестування розвитку бізнесу. Гра відбувається між двома командами, які представляють управління невеликої фірми (можливий варіант проведення її на міжіндивідуальному рівні, тобто між уявними директорами підприємств). Сутність гри полягає у тому, що компанія отримала транс від Світового банку у розмірі 1 мільйона євро. Управлінню компанії пропонуються два варіанти для освоєння цієї суми (один з варіантів є дефолтним, хоча звучить досить спокусливо). Команда чи гравець обирає один із варіантів і переходить до наступного етапу, на якому вони знайомляться з наслідками своїх попередніх дій. Так, поетапно гравці приходять або до позитивного, або до негативного результату, які виражаються так: “Оборотні фонди Вашої компанії збільшилися на 128 %. Ви отримали прибуток!” або “Видатки Вашої компанії перевищують прибутки на 57 %. Ви банкрут!” Ця дидактична гра проводиться як за допомогою паперових роздрукованих карток, які роздаються комплектно кожній команді чи гравцю, так і в електронному варіанті, коли роль арбітра на себе перебирає програма. Вона аналізує дії гравців, моделює наслідки цих дій, виводить їх на інтерфейс у вигляді анімаційних зображень і пропонує варіанти подальших дій. Ця ДГ допомагає інтегрувати в одну технологію елементи інших технологій, таких як: кейс-метод (студенти отримують набір матеріалів, необхідний для змодельованих професійних дій), проблемне навчання (студенти постійно знаходяться перед проблемою правильного вибору), інформаційних технологій (використовуються JavaScript, MS PowerPoint 7.0, HTML, CorelDraw), технологія активного навчання

(використовуються методи Сократа, Гордона, софістика, брейнстормінг, параметричний аналіз).

Методика поєднання технологій навчання під час процесу здійснення фахової підготовки майбутніх економістів доводить, що цей процес набуває нових, більш ефективних характеристик, які активно впливають на розвиток індивідуальних особливостей студентів, формують уміння і навички самостійності у навчальній та професійній діяльності, орієнтують навчальний процес на застосування цілісного, інтегрованого підходу до організації процесу здобуття знань, відповідність останнього сучасним вимогам суспільства щодо якості підготовки фахівців, використовують новітні інформаційні технології, збільшують інтерес до навчання, формуючи мотиваційні процеси діяльності студентів.

2.3. Новітні інформаційні технології як організаційно-методична умова успішного формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

В Україні питання інформатизації освіти вирішувалося на державному рівні [65]. Головною метою Національної програми інформатизації є широке використання інформаційних технологій з метою забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією. Серед основних завдань Програми визначаються застосування та розвиток сучасних інформаційних технологій у відповідних сферах суспільного життя України, створення загальнодержавної мережі інформаційного забезпечення науки, освіти, культури, охорони здоров'я тощо [240].

Програма інформатизації обумовила й процес впровадження новітніх інформаційних технологій у навчання майбутніх фінансистів та маркетингологів. Тому доцільно розглянути такі технології як дієвий засіб для

формування та розвитку професійно значущих умінь і навичок студентів економічних спеціальностей.

Розглянемо в першу чергу комп'ютерні технології навчання, оскільки нині саме на них робиться акцент під час організації та проведення навчального процесу. У 1988 році науковою групою академіка А. Єршова було розроблено Концепцію інформатизації освіти. Особливості впровадження комп'ютерних технологій в навчально-виховний процес досліджували М. Жалдак, В. Лапінський, С. Пейперт, О. Пінчук, О. Чайковська та інші [21; 155; 172; 226; 234].

Серед переваг комп'ютерних технологій для використання їх у навчальному процесі ми виділяємо наступні: інформативне та наукове забезпечення, гнучкість у плануванні та організації навчання, можливість оперативного поновлення навчальних матеріалів, надання студенту можливості комбінувати та вибирати засоби та форми навчання та самостійно слідкувати за його процесом, моделювання аналізу професійних ситуацій та взаємодії зі студентами, забезпечення on-line зв'язку між викладачем та студентом, мультимедійність навчальної інформації, оперативний та відповідний контроль за процесом формування ПЗУН, особистісний підхід, можливість ефективного поширення накопиченого досвіду, пристосованість для реалізації моделі безперервної освіти, створення корисного дискусійного середовища і ефективної спеціалізації учасників віртуальних робочих груп, створення середовища конкуренції навчальних курсів, зменшення витрат часу, економія витратних матеріалів, створення додаткових засобів мотивації навчання, виховання наполегливості, старанності та поваги до праці. М. Фіцула виділяє такі напрямки використання комп'ютерів в освіті: “1) комп'ютер як об'єкт вивчення; 2) комп'ютер як засіб навчання; 3) комп'ютер як складова частина системи управління народною освітою; 4) комп'ютер як елемент методики наукових досліджень” [209, с. 142].

Комп'ютерні технології дозволяють розробляти, писати та розмножувати методичне забезпечення навчального процесу, створювати електронні каталоги ресурсів необхідних кафедр. Використання НІТ дозволяє студентам-економістам, обробляючи нетрадиційні джерела інформації, виконувати завдання творчо, самостійно, закріплювати професійні навички діяльності. Викладач має змогу оперативно поновлювати зміст навчальних програм, проектувати навчальне середовище, розробляти різноманітні проблемні та творчі завдання, розвивати особистість студентів.

Н. Мойсеюк виділяє наступні фактори активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів за допомогою комп'ютерних технологій: новизна та нетрадиційність навчання; використання швидкозмінних форм подачі інформації, стимуляція пошуку відповідей; поліпшення сприймання матеріалу за рахунок наочності, мультиплікації тощо; розвиток мислення завдяки експериментальності характеру діяльності, формування вміння раціонально будувати розумові операції; доступ до мережі Інтернет для дослідження певних проблем; забезпечення об'єктивності контролю [148].

Основним елементом комп'ютерного навчання виступає програма. Як визначає Н. Мойсеюк, “програма – це система команд для машини, за якими остання виконує запроєктовані дії” [148, с. 341]. Вона виділяє такі класи програм: навчальні (tutorial software), які призначені для навчання студентів шляхом подання їм фактичного матеріалу в тій чи іншій формі і контролю знань; моделюючі (simulation software), які дозволяють вивчати розділ дисципліни на основі моделі; інструментальні (tools software), які впроваджують конкретні курси чи методики навчання, розраховані на самостійне навчання студентів; і інтегровані (integrated software), які поєднують в собі ознаки попередніх [148].

Одним із варіантів комп'ютерної навчальної програми, чи радше сказати системи, для майбутніх економістів є комп'ютерна система навчання (КСН) “Наставник”, яку впроваджено у Харківському національному університеті імені В. Каразіна. Ця розробка поєднує декілька систем

управління для різних видів комп'ютерної техніки. Необхідно зауважити, що ця програма виявляється універсальною, тобто її можна використовувати для вивчення різноманітних дисциплін. Студенти, працюючи в МСН, взаємодіють з нею через термінали, сконструйовані на базі звичайних калькуляторів (персональних комп'ютерів). Можливість використання таких простих терміналів досягається за рахунок певного структурування навчального матеріалу, кодування, а на індикаторі терміналу відображується вся необхідна інформація. Стандартний варіант МСН дозволяє одночасно працювати 64-м студентам.

“Наставник” має три підсистеми – “Навчання”, “Тест” та “Іспит”. У дидактичному плані цікавою виявилася підсистема “Навчання”. Вона реалізовується наступним чином. Кожному студенту викладач дає навчальний посібник, в якому представлено структурований навчальний матеріал. Він поділяється на секції, кожна секція складається з інформації з однієї певної теми. В кінці секції пропонуються контрольні вправи у вигляді ситуативних запитань проблемного характеру з альтернативними відповідями. Кожна відповідь студента протягом кожного заняття порівнюється з еталонним із низки альтернативних, а результативність відповідей, що визначається співвідношенням кількості правильних відповідей до загальної кількості, співставляється із заданими умовами щодо необхідного рівня знань, умінь. Викладачеві надається можливість самому ставити верхню і нижню межі рівнів з урахуванням рівня підготовки студентів і складності навчального матеріалу. Студент опрацьовує матеріал поточної секції. Під час виходу за нижню межу програма повертає його у попередню секцію навчального матеріалу, під час виходу за верхню межу відбувається пересування у наступну секцію. У процесі роботи кожна вірна відповідь підтверджується відповідним повідомленням, а кожна невірна – необхідним коментарем. Якщо студент навмання шукає правильні відповіді, система керування досить швидко розпізнає це за рахунок лімітованого числа повернень після неправильних відповідей. Термінал такого студента

комп'ютер відключає від системи, і подальша навчальна діяльність такого студента продовжується лише після консультацій з викладачем.

Іншим прикладом застосування комп'ютерного середовища для навчання та формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів є модульне середовище для навчання (МСН), що запроваджено у Хмельницькому національному університеті. Розміщення навчальних матеріалів у МСН дозволяє оптимізувати процес формування ПЗУН, зробити його самостійним, зекономити аудиторний час для вирішення проблемних питань з теми, впровадити особистісний підхід та дозволити студенту самому визначати темпи та етапи навчання.

Особливість модульного середовища для навчання полягає у тому, що викладач розробляє та розміщує в електронному варіанті курс, який складається з таких необхідних компонентів, як: опис дисципліни, навчальна програма, теоретичні матеріали, практичні завдання (вони виконують функцію формування та розвитку практичних умінь та навичок) та контрольних засобів (тести, лабораторні роботи тощо). Студент отримує базові знання та формує первинні вміння та навички з дисципліни (теми), після цього він має можливість закріпити теоретичний матеріал, працюючи з теоретичною частиною електронного курсу, і самостійно формувати практичні вміння та навички, виконуючи тренувальні завдання та проходячи підсумковий контроль. У результаті він отримує об'єктивну оцінку своєї роботи та йому наголошується на проблемних моментах навчання, які необхідно або вдосконалити, або наново вивчити.

МСН працює на платформі Moodle, яка дає необмежені можливості для застосування різноманітних навчальних форм та засобів. Наприклад, викладач може розмістити прямі посилання на різні навчальні ресурси в Інтернеті, активуючи які студент потрапляє відразу на необхідні сайти. Також є можливість створення таких ресурсів, як: пояснення (напис), текстова сторінка, веб-сторінка, посилання на файл або веб-сайт, папка з матеріалами, IMS-пакет. Серед практичних елементів курсу, що допомагають

формувати ПЗУН, Moodle пропонує наступні: Hot Potato Quiz, Wiki, Scorm, анкету, базу даних, глосарій, журнал. Для створення практичних завдань використовуються розширене завантаження файлів, тексти на сайті, відповіді у вигляді файлу або поза сайтом, опитування, семінари, тести.

МСН дає можливість організувати навчальний процес з використанням мультимедійних засобів (до платформи входять відповідні аудіо та відео плагіни), моделювати різні професійні ситуації, проектувати анімаційні наочні засоби, створювати таблиці, схеми, малюнки, формули тощо. Можливості платформи Moodle дозволяють працювати з різноманітними текстовими редакторами як у програмному забезпеченні Microsoft, так і у програмному забезпеченні Linux. Звичайно, всі ці нюанси вимагають постійного оновлення матеріальної бази, що є витратним, і не завжди університет має можливість оперативно оновлювати її. Тому виникають певні проблеми із комплексним залученням усіх засобів Moodle для оптимізації процесу формування ПЗУН майбутніх фахівців. Але наявні можливості дозволяють успішно створювати нові інформаційні навчальні програмні продукти та модернізувати вже створені.

Нині існує безліч інших можливостей для створення програм, що використовують різноманітні види взаємодії з користувачем (звук, зображення, анімацію тощо). Для створення таких програм використовуються мультимедійні технології, які об'єднують різні види отримання інформації, наприклад, текст і графіку, аудіо- та відеоінформацію, анімацію, і є інтерактивними. На компакт-дисків зберігається інформація, розміщена у низці підручників з фахових та інших дисциплін.

Під час вибору навчальних CD або DVD дисків викладачі, задіяні в експерименті, користуються науковими, педагогічними, ергономічними критеріями. Тобто, перевіряється, чи є в таких матеріалах науково достовірні і педагогічно обґрунтована інформаційна система понять, законів, теорій та інших елементів з курсу, що вивчається, чи є розвинена система пошуку, функції контролю, рефлексії та оцінювання результатів навчальної

діяльності, чи відповідає матеріал стандартам відповідної освітньої галузі, чи можливо поєднати його з друкованими джерелами, чи є навчально-пізнавальні і творчі завдання, які сприяють розвитку критичного мислення, аналітичності у вивченні матеріалу, чи інформація подається у жвавій, інтерактивній формі, чи є зрозумілий інтерфейс програми.

Важливою є електронна навчальна інформаційна експертна система, яка використовується для підготовки майбутніх економістів у київських вищих навчальних закладах. Сутність системи полягає у накопиченні та застосуванні інформаційних ресурсів і знань для вирішення складних завдань у професійній галузі. Система допомагає приймати рішення у ситуаціях, коли відсутній попередньо розроблений алгоритм дій, який потрібно сформулювати відповідно до даних, що надаються як умовиводи, правила прийняття рішень, інформація з бази знань. Розв'язання професійних завдань здійснюється за неповноти умови, їхньої невірогідності та багатозначності тлумачення початкової інформації і якісних оцінок процесів, що відбуваються. Суттєвим недоліком інформаційної експертної системи є значні трудові витрати, що необхідні для поповнення бази знань.

WiZiQ є однією із НІТ, що надає можливості для створення On-line інтерактивного навчального середовища. Перевагами застосування цієї технології є можливість на основі режиму Flash використовувати всі функції системи у вікні браузера, проводити живе спілкування через аудіо та відео засоби, використовувати дошку з інтегрованими математичними документами, здійснювати вставку документів (оперативно редагувати) таких форматів як PowerPoint, PDF, Flash, MS Word, MS Excel і відео файлів.

Для викладачів WiZiQ дає можливості відкликати (або призначати) будь-які з вправ; перетворювати студентів на пасивних слухачів під час лекції, а потім, повторно призначивши права, давати можливість висловлюватися; отримувати повноцінну систему для навчання без установки додаткового програмного забезпечення; взаємодіяти зі студентами за допомогою дошки, чату, відео і аудіо; проводити індивідуальні або групові

заняття. Методичне і дидактичне забезпечення впровадження WiZiQ вимагає підготовки презентацій занять, тестових завдань, відеороликів, аудіо записів, текстів (Word). Підготовку до заняття викладач здійснює самостійно, а тому необхідно наголосити на таких недоліках та перешкодах широкого впровадження технології: відсутність загальнодержавних стандартів володіння НІТ педагогами; відсутність відповідної матеріально-технічної бази в закладах освіти; невідповідність між потребами у знаннях і можливостями забезпечення цих потреб; недостатній рівень інформатизації вищих навчальних закладів; відсутність державної підтримки у розробці електронних дидактичних матеріалів; неможливість застосування НІТ за відсутності Інтернету; та можливі апаратні, програмні та мережеві збої.

Додаткові можливості для застосування НІТ у процесі формування ПЗУН майбутніх економістів надає навчальна платформа MSSQL-IIS. На її основі викладачі використовують такі технології, як: PHP-MySQL-Apache та Microsoft SharePoint. Ці технології дозволяють створювати навчальні сайти, презентаційні продукти, спільно працювати з документами у веб-середовищі тощо. Тобто користувач без додаткових програмних засобів, використовуючи браузер, може завантажувати документи, вносити до них корективи та відображати зміни іншим учасникам. Відомі два основних продукти цих технологій: Windows SharePoint Services (WSS) та Microsoft Office SharePoint Server (MOSS). Перший надає можливості для створення базової інфраструктури, редагування, зберігання документів, контролю версій тощо. Другий – дозволяє інтегрувати SharePoint в роботу додатків MS Office та розширювати можливості WSS. Ці технології полегшують роботу зі створення тематичних сайтів, бібліотеки документів для зберігання публікацій у мережі, редагування веб-сторінок тощо. Студенти створюють індивідуальні сайти на запропоновані теми як на одному доменному імені, так і на різних. Продукти містять вже готові шаблони, які студенти заповнюють під час створення навчальних сайтів, реєструють їх у вже існуючому каталозі та забезпечують доступ до них іншим особам. Також

платформа пропонує використовувати різні мови під час створення таких сайтів, у тому числі й українську. SharePoint під час створення нового сайту, залежно від обраного шаблону, встановлює стандартну тему.

До інструментарію, що використовується під час створення сайтів, належать браузер (він забезпечує можливість зміни логотипу, стандартних зображень, теми сайту, налагодження веб-частин та підключення нових компонентів), Microsoft SharePoint Designer (SPD) – безкоштовний WYSIWYG HTML-редактор і програма для веб-дизайну (вона дозволяє вибирати формат і вміст сторінок SharePoint, використовуючи технології ASP.NET, діючих веб-стандартів, наприклад, XHTML, та каскадних таблиць стилів; створювати інтерактивні веб-сторінки без програмування; створювати робочі процеси). До інструментарію також відноситься і Microsoft Visual Studio – середовище розробки та налаштування веб-сайтів на основі Windows SharePoint Services. Воно допомагає створювати Windows програми, консольні застосування і бібліотеки класів, веб-застосування для роботи браузером (так звані "ASP.NET веб-сайти). Платформа базується на таких технологіях, як: Microsoft ASP.NET (для розробки додаткових функцій); XML (для обміну даними); HTML (для відтворення сторінок сайту); XSLT (для взаємодії з XML даними); Microsoft ADO.NET (для отримання даних із серверних систем); C#, Microsoft Visual Basic .NET або будь-яка інша мова, що сумісна з Microsoft .NET Framework; Microsoft Visual Basic or ECMAScript (Microsoft JScript або JavaScript код) (для розробки функціональності на стороні користувача).

Нині стає популярною навчальна платформа EDUkIT, яка дозволяє швидко обмінюватися навчальною та методичною інформацією, створювати професійно спрямовані проекти, формувати ПЗУН майбутніх фахівців. Ця платформа базується на Інтернет ресурсах та НІТ (Zend-Framework (www.zendframework.com), WYMeditor (www.wymeditor.org), jQuery (jquery.com)), в її основу покладено багатofункціональну систему управління змістом (content management system, CMS) "Pulsar". Основними модулями

платформи є стрічка новин та заходів, форма замовлення послуги (дозволяє обирати необхідні курси, ресурси тощо), календар заходів, опитування, форма зворотнього зв'язку, форма відгуків і побажань, інтерактивна карта, поштова розсилка, пошук інформації, відео архів, фотогалерея, файловий архів. Продукти, створені за допомогою цієї платформи, зручні в користуванні, їх основні функції працюють на моніторах із будь-яким розширенням, у тому числі на мобільних пристроях. Зміст таких сайтів доступний також для прочитання скрін-рідерами – спеціальними програмами, що відтворюють зміст екрану або у вигляді мовлення, або за допомогою дисплея Брайля. Таким чином, втілюється основна ідея освіти – загальнодоступність для максимальної кількості людей, незалежно від їх технічних і фізичних можливостей.

Серед відомих нам програмних засобів мультимедіа, що використовуються під час формування ПЗУН майбутніх економістів, є такі мультимедійні додатки, як: мультимедіа-презентація; слайд-шоу; електронний звіт; мультимедіа-доповідь; електронний журнал; віртуальний тур; мультимедіа-видання; flash-, shockwave-ігри (навчальні ігри, розміщені, як в Інтернеті (on-line), так і на різних носіях (off-line); мультимедіа-тренажери; навчальні мультимедіа-системи; лінгвістичні мультимедіа-системи; мультимедійні Internet-ресурси. Зокрема, Aurora Media Workshop 3.4.42 – програма, яка містить універсальний набір інструментів для виконання основних операцій з відео й аудіо файлами; Free Video Dub – програма для простого і швидкого редагування відео; Avidemux – програма для редагування й обробки відео, конвертування файлів з одного формату в інший; UVScreenCamera – програма для створення відеопідручників, демо-роликів і презентацій у форматі SWF, AVI, UVF, EXE, FLV, GIF-анімація із звуком. Крім того, UVScreenCamera дозволяє записувати маніпуляції, які відбуваються на екрані (рух курсору миші, натискання на клавіатурі тощо); VideoCharge – програма для різання, склеювання і конвертування відео і звукових файлів, створення скріншотів тощо.

Мультимедійні презентації допомагають встановити віртуальну взаємодію користувача з об'єктами або процесами пізнання, які знаходять своє відображення на екрані. Такий процес дозволяє створювати інформаційний і візуальний образ об'єкту, який досліджується, імітувати реальність за допомогою участі в процесах, що відбуваються на екрані. Мультимедіа-презентації готуються як за допомогою Microsoft PowerPoint, так і за допомогою спеціалізованих редакторів: Macromedia Flash, Picasa, Photodex ProShow та ін. Зокрема, Picasa дозволяє легко виокремлювати статичні й динамічні зображення з Інтернету, швидко проектувати слайд-шоу та навчальні фільми, додавати до проекту текстові й звукові коментарі, створювати колажі із статичних зображень, завантажувати зображення у Веб-альбоми тощо.

Мультимедіа-тренажери орієнтовані на відпрацювання студентами професійно значущих умінь та навичок з конкретної дисципліни. Вони надають можливість імітувати різні професійні ситуації, використовуючи технології мультимедіа: високоякісну анімацію, тривимірну (3D) графіку, музику MIDI (Musical Instrument Digital Interface), цифровий інтерфейс музичних інструментів тощо.

Електронні мультимедіа-видання є засобом комплексного інформаційного впливу на особистість. Електронні мультимедіа-видання, на відміну від звичайних електронних, інтерактивно реалізуються. Тобто студент може не лише користуватися гіперпосиланням, але й активно втручатися в хід подій, моделювати процеси. Крім того, невід'ємною частиною мультимедіа-видань є звуковий супровід, відео- й анімаційні файли. Так, звуковий ряд синхронно супроводжує відеокадри або анімацію. Водночас, анімація відіграє допоміжну роль, сприяючи наочності опису відповідних процесів і кращому розумінню і запам'ятовуванню. В результаті утворення асоціативних зв'язків збільшується загальна швидкість сприйняття інформації студентами.

Актуальним є і використання мережі Інтернет, яка містить інформацію урядових та комерційних установ та організацій (сайти українських та закордонних банків, Антимонопольного комітету, Верховної Ради України, Уряду України тощо), міжнародних організацій (сайти Світового банку, Фонду реконструкції та розвитку Європи, Служби економічного аналізу ФРН), навчальних закладів, провідних компаній. Це формує вміння і навички з економічної інформатики. На таких сайтах студенти знаходять новітні статистичні дані економічної діяльності. Інтернет-ресурси дозволяють студентам вирішувати навчальні завдання, обмінюватися інформацією через електронну пошту, працювати у малих групах, виконувати групові проекти, знайомитися з традиціями та культурою інших народів, розвивати різноманітні зв'язки, працювати з електронною навчальною літературою інших бібліотек, інших навчальних закладів тощо. Для полегшення навігації використовуються спеціальні пошукові сервери. Наприклад, це такі пошукові сервери, як www.rambler.ru, www.yandex.ru, www.meta.ua, www.altavista.com, www.yahoo.com, www.liga.kiev.ua, www.google.com. Для одержання економічної інформації використовуються такі сайти: Федеральної ради з економічної освіти ФРН (www.economistinte.org), Федеральної ради ФРН EconEdLink (www.nationaleconomicial.org/econedlink). Щодо розвитку гуманітарних професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів, то використовуються такі навчальні сайти, де можна знайти рекомендації та завдання з розвитку навичок мовленнєвої компетенції студентів: <http://www.cba.uri.edu>, <http://baweb.np.edu.sg>, www.ibiblio.org, www.tss.swri.edu, www2.ncsu.edu, www.vark-learn.com [235; 236; 237; 242; 243] та багато інших. Завдяки цим ресурсам студенти краще усвідомлюють специфіку економічної діяльності та ефективніше виконують дослідницькі завдання.

Уміння використовувати НІТ у своїй навчанні визначаються за допомогою: 1) сформованості змістового компонента; 2) сформованості операційного компонента; 3) здатності до здійснення перенесення знань,

навичок і умінь, що сформовані в процесі розв'язання навчальних завдань, у професійну діяльність майбутніх економістів [81].

Серед завдань на застосування комп'ютерних технологій у формуванні професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів апробуються наступні: завдання на вироблення та закріплення вмінь і навичок порівняльного аналізу отриманої інформації з використанням мережі Інтернет; завдання на вдосконалення вмінь і навичок конспектування матеріалів за допомогою засобів супутникового телебачення; завдання на здобуття нових знань, що не входять до навчальної програми з дисципліни, застосовуючи веб-квест; завдання на тренування вмінь і навичок розуміння та редагування професійних текстів; завдання на пошук додаткової інформації з теми в мережах Інтернет та Інтранет; завдання на самоконтроль та груповий контроль результатів навчальної діяльності.

Розрахунки, документи, презентаційні фільми тощо як результати навчальної діяльності студентів формують спеціальні файли і розміщуються на сайті відповідної кафедри чи у модульному курсі. Майбутні економісти повинні вміти працювати в операційній системі, записувати дані на жорсткий диск, переносити їх на дискету, компакт-диск чи флеш-картку, робити резервне копіювання тощо.

Навчальні веб-сайти допомагають оптимізувати роботу з інформацією, яка доповнює зміст дисципліни, організувати навчальну діяльність у відповідності до основних принципів освіти, використовувати переваги гіперсередовища і здійснювати підготовку і виготовлення друкованих варіантів обраних матеріалів для визначення гностичних рівнів студентів.

Ефективним у процесі формування професійно значущих комунікативних, загальнонаукових умінь та навичок є використання гіпертекстових документів. Щоб вміти правильно та ефективно їх використовувати необхідно сформувати навички роботи з текстовим процесором MS Word (бажано редакції 2007 р.), використання мультимедійних підручників, гіпертекстової довідкової системи Windows та

інших супутніх ресурсів. Вивчення та створення веб-сторінок є альтернативним засобом формування комп'ютерних професійних вмінь та навичок майбутніх економістів. Такі ПЗУН допомагають проектувати економічні інформаційні системи, моделювати економічну інформацію тощо.

Гіперпосилання на сторінки інших Інтернет-ресурсів утворює веб-квест, який дозволяє суттєво полегшити студентам роботу з навчальною інформацією. Веб-квести полегшують втілення міжпредметних зв'язків, дають можливість для виконання творчих проектів, групових робіт. Значна увага приділяється формуванню умінь роботи з браузером.

Серед інших електронних ресурсів, що дозволяють поліпшити ефективність процесу підготовки майбутніх економістів, є програмні документи, розроблені фірмою Microsoft: MS Excel, MS Access, MS PowerPoint, MS DOS, 1С підприємство та ін. Ці програми суттєво полегшують роботу із фіскальною документацією, дозволяють швидко та ефективно розробляти різноманітні обчислення, проекти, презентації, працювати із зображеннями, графіками, таблицями тощо. Програмне забезпечення "Microsoft Word" дозволяє сформувати такі професійно значущі вміння та навички майбутніх економістів, як: робота з документацією (довідки, контракти, угоди, звіти тощо).

Програма "Microsoft Excel" формує вміння роботи у середовищі електронних таблиць, оскільки у професійній діяльності економістами використовуються засоби Microsoft Excel для проведення розрахунків, визначення окупності інвестицій, оптимізації плану виробництва чи плану перевезень матеріалів і продукції, статистичні функції для аналізу діяльності та прогнозування. Діаграми та таблиці суттєво полегшують сприйняття економічної інформації, роботу з цифрами, змінними величинами тощо.

Метою вивчення програмного продукту "Microsoft PowerPoint" є формування вмінь роботи з презентаціями (найбільш ефективний метод навчання на 2 та 3 курсах у процесі вивчення тем та підготовки проектів з фінансів, міжнародної економіки, економічної інформатики). Застосування ресурсів даної програми дозволяє поліпшити ефективність адвертайзингу,

промоушена, презентацій інформації для широкої аудиторії. Використання презентацій, зроблених у програмі MovieMaker, поліпшує сприйняття даних партнерами, слухачами та споживачами і значно оптимізує зовнішню діяльність суб'єкта економіки.

Важливим для ефективного формування професійно значущих умінь та навичок з економічних дисциплін є формування в майбутніх економістів умінь роботи із базами даних. Комп'ютерне моделювання активності фірми дозволяє створити інформаційну модель підприємства. Практичним втіленням досліджуваної бази даних є програма "1С: Підприємство", розроблена для автоматизації діяльності бухгалтерів. Існують бази даних для роботи юристів на підприємствах. Такі ресурси дозволяють оперативно коригувати економічну діяльність підприємства відповідно до діючих норм та законів. Розроблено та застосовано бази даних для автоматизації діяльності маркетологів та фінасистів, зокрема для аналізу інформації про можливості збуту та постачання, номенклатуру товарів тощо [81, 102, 107].

У нашому дослідженні підтверджено, що Інтернет-технології та Інтернет-ресурси дозволяють застосовувати такі форми професійної підготовки майбутніх економістів, як: "віртуальні подорожі", Інтернет-практикуми, пошук інформації, її аналіз та синтез тощо. У нашій практиці в процес формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів включено електронні лекції, які позбавляють студента від необхідності записувати текст і дозволяють самостійно опрацьовувати матеріал з дисципліни. Проведення навчальних конференцій на лінії є можливістю здійснювати адекватну оцінку рівня засвоєння знань студентами і застосуванням принципу індивідуальності навчання. Консультації на лінії швидко коригують навчальні результати студентів. А відповідні контролюючі ресурси на лінії дозволяють студенту здійснювати самоконтроль.

Будь-яка навчальна діяльність з використання ресурсів НІТ вимагає певних знань не лише інформатики, але й фахових дисциплін, іноземних мов. Поєднання традиційних методик з комп'ютерними технологіями організовується на діяльнісній основі, тобто, види навчальної діяльності вважаються об'єктом

навчання, і формується уявлення про професійну діяльність як про цілеспрямований, активний, тривалий процес пізнання.

Успішна організація професійного навчання у комплексі з НІТ залежить від правильного планування. По-перше, в робочій навчальній програмі чітко визначається тематика та обсяг матеріалу для опрацювання, що відповідають індивідуальним особливостям та бюджету часу студентів. Опрацювання навчального матеріалу починається з вирішення нескладних завдань. Практична робота нагадує традиційні аудиторні практичні заняття. У подальшому відбувається поступовий перехід до роботи з проблемними завданнями економічного змісту. Кожний вид роботи чітко регламентується. Викладач організовує щотижневі консультації для допомоги студентам під час роботи з проблемними завданнями.

Використання електронних он-лайн ресурсів орієнтує навчально-пізнавальну діяльність студентів на застосування методів самостійної роботи з набуття професійних знань та формування і розвитку професійно значущих умінь та навичок. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність виступає у моделі важливим елементом, що допомагає успішно формувати основи неперервності освіти протягом усього життя майбутніх фахівців. Така діяльність студентів вимагає від викладача ретельної підготовчої роботи.

Комплекс підготовчих заходів з упровадження самостійного навчання як педагогічної технології у процес формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів є досить ґрунтовним. Спочатку визначаються рівні самостійності студентів та їхня здатність до самостійного навчання. Визначивши рівні сформованості ПЗУН, відбувається розробка системи індивідуальних творчих завдань з обґрунтованими та науково-доцільними проблемами, практичною навчальною та професійною значущістю. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність у цьому випадку виступає як засіб тренування професійно значущих умінь і навичок, що виконує ще одну вимогу сучасної освіти – інтеграцію знань у процесі навчання.

Навчальна діяльність має необхідне навчально-методичне забезпечення. Основним видом такого забезпечення є навчально-методичні комплекси дисципліни (НМКД) та електронні навчально-методичні комплекси (ЕНМК). Останні визначаються як комплекси навчальних, контролюючих, моделюючих програм, розміщених на магнітних носіях (твердому або гнучкому дисках), ПК, в яких відображений основний науковий зміст дисципліни. ЕНМК часто доповнює НМКД і є особливо ефективним у тих випадках, коли він забезпечує практично миттєвий зворотній зв'язок; допомагає швидко знайти необхідну інформацію (у тому числі й засобом контекстного пошуку), пошук якої в звичайному підручнику ускладнений; істотно економить час при багатократних зверненнях до гіпертекстових пояснень; разом з коротким текстом показує, розказує, моделює тощо (саме тут виявляються можливості і переваги мультимедійних технологій); дозволяє швидко, але у відповідному для конкретної особистості темпі, перевірити знання з певного розділу чи теми.

Серед недоліків ЕНМК, які вдалося виявити під час упровадження розробленої моделі формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів у практику навчального процесу виявлено негативну фізіологію дисплея як засобу сприйняття інформації (сприйняття з екрану текстової інформації менш зручне і ефективне, ніж читання книги).

Для ефективного оперування електронною системою, незалежно від навчального завдання, особливого значення набувають методи візуалізації початкових даних, проміжних результатів обробки, що забезпечують єдину форму представлення поточної і кінцевої інформації у вигляді відображень, адекватних зоровому сприйняттю людини і зручних для однозначного тлумачення одержаних результатів. Важливою вимогою інтерфейсу є його інтуїтивність. Управляючі елементи інтерфейсу зручні і помітні, разом з тим вони не відволікають від основного змісту, за винятком випадків, коли керуючі елементи самі є основним змістом.

Серед вимог до системи проектування ЕНМК для майбутніх економістів визначено необхідність вживання візуальних технологій і можливості

використання майбутнім економістом будь-яких текстових і графічних зображень; розробку проекту по окремих частинах, що дозволяє організувати роботу над підручником; врахування розвитку нових властивостей програмного забезпечення; забезпечення психологічної природності діяльності користувача з ПК, адекватності програми цілям і функціям навчання, зручності роботи користувача з ПК і збереження його здоров'я; врахування психологічної та ергономічної підтримки дидактичних цілей. Психологічна природність відповідно до вікових можливостей користувача найтіснішим чином пов'язана із забезпеченням таких ергономічних вимог, як сприйняття інформації, виділення особливих зон для особливої інформації тощо.

НМКД – певна, чітко визначена сукупність навчально-методичних документів, що є моделлю освітнього процесу, яка реалізовується на практиці. Мета НМКД полягає в тому, щоб забезпечити цілісний навчальний процес з певної дисципліни в єдності цілей навчання, змісту, дидактичного процесу й організаційних форм навчання. Лише за умови дотримання цієї умови НМКД стає цілісним комплексом, тобто сукупністю різних засобів навчання, що складають одне ціле.

Традиційний НМКД (модель його представлено на рис. 2.2) складається з двох частин: 1) матеріали щодо планування вивчення дисципліни; 2) матеріали методичного забезпечення вивчення навчальної дисципліни. До змісту НМКД входять методичні рекомендації щодо виконання навчальних робіт, бібліографія до тем (занять), електронний практикум та тестовий контроль, критерії оцінювання рівня засвоєння знань, конспекти лекцій. Матеріал компонується і розміщується на сайті кафедри, який позиціонується в Інтернеті та Інтранеті.

Використовуються такі інформаційні засоби навчання, як: електронні посібники, комп'ютерні навчальні системи, лабораторні практикуми, тренажери з віддаленим доступом, електронні бази даних та бібліотеки, віртуальні навчальні матеріали. Цим забезпечується можливість вибору організаційного блоку. Кафедральний контроль за розвитком та сформованістю професійних умінь і навичок проводиться з використанням системи тестів, інколи з варіантами

Рис. 2.2. Компоненти традиційного НМКД

відповідей, які підготовлені до кожної теми. Згідно з розробленою системою практичних завдань (від репродуктивних до творчих) студент виконує завдання попереднього рівня, одержує певний бал, а потім переходить до наступного рівня. Якщо результат негативний, то комп'ютер вимагає повторного виконання попереднього завдання після повторення вказаного матеріалу. Інформаційні технології є ефективними, якщо вони враховують позитивні елементи інтеграції знань, що є предметом інтегративних технологій. Інтегративні технології допомагають ущільнити навчально-виховний процес, зекономити навчальний час, полегшують здійснення принципів науковості та зв'язку з реальністю, сприяють професійній спрямованості процесу здобуття знань, вироблення вмінь і навичок; використання цих технологій під час організації та проведення навчально-пізнавальної діяльності студентів оптимізує останню, розвиває творчі здібності і вміння, сприяє підвищенню емоційності та інтересу до навчання.

Процес отримання нових знань і формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів містить опрацювання навчального матеріалу шляхом використання інформаційних засобів. Таким чином закріплюються набуті вміння і навички рішення проблемних професійно спрямованих завдань. НІТ у навчальному процесі дозволяють підвищити ефективність формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів.

Сформовані професійні вміння та навички використання НІТ є важливим компонентом загальної професійної компетентності майбутніх економістів. На жаль, сучасний рівень компетенцій у даному випадку є недостатнім для повноцінної конкуренції на ринку праці. Для того, щоб професійна підготовка студентів проходила з потрібною ефективністю створюється комп'ютерний клас, спеціально призначений для самостійних занять студентів, цей клас має підключення до мережі Інтернет або Інтранет, створюється база програмного та методичного забезпечення, організуються консультації викладачів профілюючих кафедр, як це

робиться у провідних навчальних закладах, наприклад, у Київському національному університеті імені Т. Шевченка.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У розділі проаналізовано та обґрунтовано організаційно- методичні умови ефективного формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів у процесі застосування новітніх технологій і методів навчання, що дозволяє стверджувати, що більшість з існуючих методик формування ПЗУН використовує саме поєднання традиційних з новітніми технологіями навчання.

Комунікативні вміння у структурі професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів відіграють значну роль. Зазначено, що вміння і навички міжособистісного та міжнаціонального спілкування відіграють важливу роль у процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів, оскільки для останніх дуже важливо вміти правильно та чітко висловлюватися, у тому числі й іншою мовою, працювати з найсучаснішою інформацією. Комунікативні вміння і навички є базовими у процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів, оскільки вони надають можливість для подальшого розвитку і становлення молоді особи як фахівця своєї справи.

Під час опрацювання інноваційних педагогічних технологій у процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів з'ясовано, що цей процес вимагає застосування таких навчальних технологій, що розвивають самостійність, творчість, оперативність та професіоналізм як найважливіші якості майбутнього фахівця. Такими технологіями є традиційні (проблемне навчання, коопероване навчання тощо), новітні або новаторські (НІТ, самостійна навчально-пізнавальна діяльність тощо) і творчі розвиваючі (технологія творчого навчання, евристичне навчання тощо).

Визначено, що успішність формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів підвищується за умови використання таких технологій, як технологія проблемного навчання, технологія кооперованого

навчання, технологія проектного навчання, технологія самостійної навчально-пізнавальної діяльності, технологія ігрового навчання (метод дидактичних сюжетно-рольових ігор), технологія активного навчання.

Остання технологія визначена як спосіб взаємодії викладача і студента з метою виконання дидактичних цілей формування професійно важливих умінь і навичок на основі використання активних методів навчання.

Розроблена модель формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів включає елементи зазначених навчальних технологій. Доведено їх доцільність та особливості застосування у процесі підготовки студентів-економістів.

Сучасні мультимедійні засоби передавання інформації дозволяють суттєво поліпшити процес формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів, завдяки застосуванню новітніх інформаційних технологій, таких як: SharePoint, PHP-MySQL-Apacht, WIZIQ, Flash, database, Moodle тощо. Застосування цих технологій під час навчання майбутніх економістів допомогло сформувати такі професійно значущі вміння та навички, як обробка і передавання інформації, ділове спілкування, діловий етикет, бізнес листування, швидка та якісна обробка даних, використання різноманітних джерел інформації, комп'ютерних програм тощо.

Вивчення впливу педагогічних технологій на успішність формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів вимагає практичної перевірки під час навчального процесу. Саме тому теоретична модель та організаційно- методичні умови формування цих умінь та навичок будуть застосовані під час організації та проведення педагогічного експерименту у низці навчальних закладів, що готують фахівців економічного напрямку.

Результати дослідження, викладені у другому розділі, було апробовано у наступних публікаціях, розміщених у фахових журналах, у тому числі й затверджених ВАК України [102, 103, 105, 106, 108-110, 112, 117, 119, 121].

РОЗДІЛ 3

Експериментальна перевірка організаційно-методичних умов формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

3.1. Організація та проведення педагогічного експерименту

Педагогічний експеримент є практичною ланкою нашого дослідження. Він допомагає перевірити правильність чи хибність гіпотези, вартість впровадження у широку практику отриманих результатів дослідження.

Поняття “експеримент” трактується нині наступним чином: як перевірка правильності результатів педагогічного дослідження; як багаторічне педагогічне дослідження певної проблеми чи положення; як комплексний метод (практична частина) дослідження; як педагогічний пошук з метою створення нової освітньої практики.

С. Гончаренко визначає, що педагогічний експеримент – це “науково поставлений дослід у галузі навчальної чи виховної роботи, спостереження досліджуваного педагогічного явища у спеціально створених і контрольованих умовах, коли встановлюється залежність між тим чи іншим впливом або умовою навчання та виховання і його результатом” [44, с. 112].

Під час перевірки варіативної моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх фінансистів та маркетологів враховувався той факт, що найбільшу кількість навчальних годин має іноземна мова. Весь методичний матеріал базувався на іноземній мові для майбутніх фінансистів та маркетологів із урахуванням змісту інших професійно значущих дисциплін. Розроблена модель використовувалася під час підготовки майбутніх фінансистів та маркетологів з різних циклів навчальних дисциплін. Для узгодження, корекції та систематизації результатів навчання було створено методичну групу викладачів з дисциплін

циклів гуманітарної, природничо-наукової, загальноекономічної та професійної підготовки. Також метою діяльності цієї групи було застосування принципів інтеграції навчально-інформативного матеріалу, комплексного формування професійно значущих умінь та навичок, що входили до різних груп компетенцій, розвиток професійної творчості тощо. Практична перевірка варіативної моделі відбувалася під час викладання таких дисциплін, як “Історія економічних учень”, “Статистика ринків”, “Міжнародне економічне право”, “Педагогіка і психологія”, “Соціологія”, “Іноземна мова”, “Мікроекономіка”, “Макроекономіка” та інших.

Метою експерименту було перевірити успішність організаційно-методичних умов формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у процесі органічного поєднання традиційних та новітніх методів та технологій навчання.

Завдання експериментальної частини дослідження полягало у перевірці на практиці досліджених теоретичних аспектів використання розробленої моделі у процесі формування професійно значущих умінь і навичок, здійснення педагогічного пошуку шляхів оновлення практики формування таких умінь і навичок у межах навчального процесу вищої школи.

В експерименті брали участь 417 студентів 1-3 курсів напряму підготовки 0501 – “Економіка і підприємництво”, які оволодівали спеціальностями “Фінанси” та “Маркетинг” Хмельницького національного університету, Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Хмельницького університету економіки та підприємництва, Подільського державного аграрного університету, Вінницького кооперативного інституту. Експеримент тривав з 2004 по 2009 роки: організація експерименту і проведення його констатувального етапу – з 2004 по 2005 рр.; формувального етапу – з 2005 по 2008 рр.; та контрольного етапу – з 2008 по 2010 рр.

Об’єктом експерименту став оновлений навчально-виховний процес з формування професійно значущих умінь і навичок студентів. Групи

(експериментальна та дві контрольні) формувалися з урахуванням наступних факторів: а) якісний склад груп був однаковий; б) середній бал “нульового” завдання в обидвох групах був 0,123.

Під час підготовки до експерименту було визначено мету та завдання дослідження, умови для втілення в практику розробленої моделі формування професійно значущих умінь і навичок, розроблено критерії, показники та рівні сформованості професійно значущих умінь та навичок майбутніх фінансистів та маркетологів, окреслено систему таких умінь та навичок, які формувалися під час експерименту, досліджено стан сформованості визначених умінь та навичок в учасників експерименту.

Планування педагогічного експерименту враховувало проблему ефективності процесу формування професійно значущих умінь і навичок студентів:

- 1) експеримент мав закритий характер і проводився в природних умовах навчального процесу;
- 2) контрольні зрізи в експериментальних та контрольних групах проводилися одночасно;
- 3) студенти, які підлягали дослідженню, не знали, що вони беруть участь в експерименті і не змінювали свого ставлення до навчання;
- 4) результати діяльності студентів експериментальної групи порівнювалися з даними контрольних груп тієї ж самої спеціальності.

Після підготовчих заходів проводився аналіз дидактичних та методичних можливостей вищих навчальних закладів щодо впровадження моделі формування професійно значущих умінь і навичок. Проведено аналіз навчального матеріалу з професійно орієнтованих дисциплін (“Бухгалтерський облік”, “Маркетинг”, “Міжнародна економіка”, “Економіка праці і соціально-трудові відносини”, “Економічна інформатика”, “Мікроекономіка”, “Макроекономіка”) та німецької мови, інформатики, який доцільно було б використати для формування професійно значущих умінь і навичок студентів, розроблено модель формування професійно значущих

умінь і навичок на базі застосування інтеграції знань серед студентів-учасників експерименту, за допомогою критеріїв перевірено ефективність розробленої варіативної моделі у процесі формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів.

Використовувалися такі методи експериментального дослідження:

1. Аналіз документації. Вивченню підлягали результати контрольних зрізів студентів, які брали участь в експерименті, із “Мікроекономіки”, “Макроекономіки”, “Економіки підприємства”, “Бухгалтерського обліку”, “Маркетингу”, “Міжнародної економіки”, “Інформатики”. Аналіз надав відомості про стан розвитку професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів. Всі ці дані використовувалися для наукових узагальнень.

2. Спостереження теоретичних та практичних занять на економічних спеціальностях Хмельницького національного університету, Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Хмельницького університету економіки та підприємництва, Подільського державного аграрного університету, Вінницького кооперативного інституту. Спостереження надало можливість перевірити якість залишкових теоретичних знань та практичні вміння студентів. Спостереження дозволили зробити висновки, що були використані у процесі формування професійно значущих умінь і навичок студентів.

3. Бесіди, що проводилися зі студентами перших – третіх курсів, які вивчали “Бухгалтерський облік”, “Маркетинг”, “Міжнародну економіку”, “Економіку праці і соціально-трудова відносини”, “Економічну інформатику”, “Мікроекономіку”, “Макроекономіку”, “Інформатику”, що передбачали формування професійно значущих умінь і навичок; з працівниками установ і підприємств, де студенти проходили практику; з професорсько-викладацьким складом, який організовував і проводив навчально-виховний процес. Бесіди дозволили виявити ставлення студентів до обраної спеціальності, значення професійних умінь і навичок у подальшій

роботі за фахом, можливості для подальшого самовдосконалення; бесіди з представниками організацій-баз практики студентів дозволили усвідомити готовність останніх до здійснення професійної діяльності в мінливих умовах, визначити рівень сформованості професійних умінь і навичок та здатності студентів до самонавчання і самовдосконалення. Бесіди з професорсько-викладацьким складом довели, що процес формування професійно значущих умінь і навичок відбувається із застосуванням традиційних і рідше новітніх навчальних технологій, вдосконаленню такого процесу не приділяють потрібної уваги і сучасні педагогічні технології не впроваджують у практику вищої школи належним чином.

4. Хронометрування. Вимірювався час, необхідний студентам для виконання експериментальних інтегрованих завдань із фахових дисциплін, інформатики та німецької мови, в яких застосовувалися інформаційні навчальні, ігрові технології, кейс, коопероване, проблемне навчання та традиційні технології та методи навчання. Це допомогло розробити модель формування професійно значущих умінь і навичок студентів. Також вимірювався час, необхідний викладачу для підготовки до різноманітних видів занять. Контрольне заняття фіксувалося окремо.

5. Дискусії на різноманітних конференціях, “круглих столах”, науково-практичних семінарах, засіданнях методичних семінарів дозволили перевірити вірність та актуальність результатів дослідження.

6. Анкетування дозволило перевірити готовність студентів до процесу формування професійно значущих умінь і навичок, до творчого навчання, ставлення до обраної спеціальності та практичну спрямованість здобутих професійних знань.

7. Вивчення педагогічного досвіду дозволило ознайомитися з практикою і методикою формування професійно значущих умінь і навичок у різних вишах. Одержані дані використано для формування ПЗУН студентів під час експерименту.

Проведений констатувальний етап експерименту допоміг встановити відповідність результатів дослідження основним принципам та стандартам вищої професійної освіти. Було встановлено залишковий рівень професійно значущих умінь і навичок студентів. Спостереження та аналіз результатів діяльності студентів стали основними методами цього етапу.

Результати теоретичної частини дослідження дозволили визначити систему професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів, формуванню яких сприяє розроблена варіативна модель. Такими професійно значущими вміннями та навичками є: вміння та навички соціально-комунікаційної компетенції (здійснення комунікації, володіння рідною мовою, культура спілкування, мовний етикет, мовні стандарти, володіння іноземними мовами, групова взаємодія, толерантність), фахової компетенції (вміння і навички з фінансів, маркетингу, аудиту та інших професійних дисциплін), ділової компетенції (діловий етикет, економічне мислення, володіння методами економічного аналізу та проектування економічної діяльності, системне уявлення про структури і тенденції розвитку української і світової економіки, прийняття й реалізації економічних та управлінських рішень на мікро- і макрорівнях, створення власної економічної позиції), морально-психологічної компетенції (позитивної соціальної установки, адекватної самооцінки, впевненості у собі, самоконтролю, самоефективності, високого рівня мотивації до досягнень, визнання необхідності неперервної освіти протягом життя) та інтелектуально-інформаційної компетенції (ефективного застосування інформаційних технологій та відповідних програм, загальнорозвиваючих умінь та навичок).

На основі визначених критеріїв, показників та рівнів сформованості професійно значущих умінь та навичок майбутніх фінансистів та маркетологів розроблялися теоретико-практичні завдання, методика проведення експерименту та формувалися експериментальна та контрольні групи студентів, оцінювався стан сформованості вказаних вище умінь та навичок на різних етапах проведення експерименту.

Відповідно до попереднього прогнозування результатів впровадження моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у практику навчально-виховного процесу у вищій школі визначалися основні умови формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів: наявність чітко визначених цілей дисципліни, її розділів чи тем, що сприяли розвитку професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів; здійснення проблемно-логічного аналізу та структурування навчального матеріалу; проведення психолого-педагогічного аналізу виділених проблем і визначення окремих пізнавальних завдань (питань); створення ситуацій високої мотивованості до здійснення навчально-професійної діяльності, тобто застосування прийомів і методів активізації сприйняття та засвоєння інформації і самостійного творчого мислення.

Навчальні завдання, що використовувалися у процесі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів, відповідали визначеним умовам і спрямовувалися на розвиток професійних компетенцій, як гуманітарних, загальноекономічних, так і вузько професійних. Основні дидактичні вимоги, що висувалися до навчальних завдань, полягали у наступному: завдання були комплексними, інтегрованими і виключали вірогідність несамостійного виконання; завдання всіх членів групи об'єднувалися на основі схожої проблематики і потім поділялися на індивідуальні; завдання викликали інтерес у студентів, відповідальність за якість виконання; завдання охоплювали максимальну кількість тем курсу (курсів); під час складання системи завдань ми дотримувалися принципу неперервності навчального процесу (характер завдань був від простіших до більш складних); завдання містили елементи наукового дослідження, спиралися на отриманий раніше професійний досвід; комплексні інтегровані завдання враховували індивідуальні можливості студентів; завдання передбачали практичну реалізацію професійних ідей; поліваріантність

рішень; у завданнях передбачалася можливість введення додаткових даних на розсуд студента [101, с. 109-111].

Під час практичних занять створювалися умови для частково-пошукової діяльності, з поступовим переходом у дослідницьку. Формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів відбувалося у процесі застосування ігрових ситуацій. Ділові ігри проводилися на заключному етапі, коли в студентів було сформовано певні професійно значущі вміння і навички. Результатом гри було те, що студенти не лише отримували міцні знання, а й бачили конкретне практичне застосування своїх знань, що стимулювало подальше самостійне формування професійно значущих умінь і навичок під час навчання та майбутньої професійної діяльності.

Щоб провести констатувальний етап експерименту, ми вибрали 151 студента, які сформували окрему групу, що виконувала комплексні інтегровані завдання (дослідження та аналіз проблеми гальмування економічного розвитку країн Європейського Союзу). Під час виконання завдання студенти використовували різноманітні інформаційні ресурси, у тому числі й електронні. Дослідження мало на меті показати, як студенти вміють здобувати, обробляти та аналізувати нову професійну інформацію, застосовувати комунікативні вміння та навички, співставляти інформацію з відомою вже базою знань і, синтезуючи весь обсяг оперативної інформації, робити індивідуальні висновки, враховуючи практичне значення отриманих результатів для подальшої професійної діяльності.

Результати спостереження було проаналізовано відповідно до розроблених критеріїв, показників та рівнів сформованості професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів. Очевидним стало те, що професійно значущі фахові, ділові, комунікаційні та інформаційні вміння та навички розвинуті у тій чи іншій мірі лише у 32 студентів, що складає 21% від загальної кількості студентів, які брали участь у дослідженні (Додаток А). Тобто, 2 з 10 студентів вміють правильно організувати пошук, обробку та

аналіз інформації з подальшою презентацією останньої. Решта не вміє правильно організувати свою навчальну діяльність або не розуміє особливостей майбутньої професійної діяльності. Серед причин такої ситуації – неактивне застосування технологій у навчальному процесі, що розвивають позитивну мотивацію студентів до власної професійно зорієнтованої навчально-пізнавальної діяльності.

Констатувальний експеримент дозволив виявити такі помилки навчальної діяльності студентів: невміле застосування НІТ (студенти не вміють ефективно відшукувати інформацію в Інтернеті, не вміють працювати з графічними редакторами та програмами MS Office (Power Point, MS Excel, MS Access, MS InfoPath, MS Publisher), не вміють аналізувати та виділяти головну та необхідну інформацію, систематизувати та робити висновки. Звідси роботи студентів перебільшували встановлені обсяги, зміст був нецілісний та розмитий, відсутнє науково-теоретичне підґрунтя, власні думки, робота зводилася до компіляції першоджерел.

Спостереження обумовило проведення серед учасників експерименту анкетування та тестування з метою виявлення творчих здібностей, індивідуально-психологічних характеристик, вмотивованості навчання, бажання професійної самореалізації. Завдання полягало у відповіді на низку запитань, які акцентували увагу на можливості прояву себе у навчальній ситуації, застосуванні набутих та сформованих знань, умінь та навичок з фахових дисциплін, визначенні ступеню рівня розвитку творчості та мнемічних характеристик студентів. Експериментальні тести містили розробки науковця М. Головатого [42] (Додаток Д).

Анкетування разом з тестуванням довели, що учасники експерименту не мають розвинутих ПЗУН. Лише один студент із семи мав результат близький до позитивного. Результати анкетування (Додаток Б) та тестування (Додаток Д) показано в таблицях 2, 3 (Додатки В, Е) та діаграмі 1 (Додаток Л). На основі цих результатів було виділено та сформовано експериментальну та дві контрольних групи. Було обрано 417 студентів І та

II курсів. З них 147 студентів I курсу сформували експериментальну групу, 159 студентів I курсу сформували першу контрольну групу (початковий рівень ПЗУН студентів КГ-1 був аналогічний студентам ЕГ) та 111 студентів II курсу сформували другу контрольну групу (рівень ПЗУН цих студентів був вищим серед всіх учасників експерименту).

Всі навчальні завдання експерименту містили низку таких вимог: а) самостійне планування процесу формування ПЗУН (кожний учасник експерименту складав план навчання, ділив його на етапи, визначав методи отримання нових знань та практичної діяльності); б) збільшення обсягів навчальної інформації та урізноманітнення джерел отримання цієї інформації (студенти використовували друковані, відео-, аудіо- і електронні джерела інформації); в) вміння конспектувати навчальну та наукову інформацію (студенти стисло, об'єктивно, науково обґрунтовано відображали головні аспекти навчального матеріалу); г) вміння аналізувати інформацію та робити власні висновки (студенти творчо обробляли матеріал, співставляли з раніше вивченим, визначали проблемність та новітність інформації); д) практичне застосування здобутих знань (студенти отримували кейс-завдання, які мали практичну спрямованість і відображали реальні професійні ситуації); е) підготовка усних доповідей/презентацій (студенти готували доповіді, виконували дослідження, обов'язково використовували програми HTML, PowerPoint, MovieMaker тощо, на фінальному етапі у формі ділової гри чи навчанні у малій групі вони презентували результати своєї роботи).

Відповідність результатів виконання експериментального завдання висунутим вимогам дало нам можливість виділити шість ступенів сформованості професійно значущих умінь і навичок: 1 – підготовчо-ознайомчий (студенти лише знайомилися з прийомами професійної діяльності); 2 – репродуктивний (студенти відтворювали вже знайомі їм прийоми чи вміння професійної діяльності); 3 – навчально-пошуковий або частково-пошуковий (студенти виконували частковий пошук даних, інформації для виконання навчальних завдань); 4 – експериментально-пошуковий (студенти вміли організувати та проводити дослідження з метою отримання нової інформації з

обраної теми); 5 – теоретико-експериментальний (студенти вміли узагальнювати інформацію, використовувати отримані вміння та навички під час практичної навчальної та професійної діяльності та робити висновки щодо практичності та доцільності тих чи інших прийомів професійної діяльності); 6 – теоретико-практичний (студенти вміли застосовувати на практиці знання, професійно значущі (комунікативні, інформативні, економічні) вміння та навички майбутньої фахової діяльності).

На основі визначених вище ступеней було розроблено критерії оцінювання рівнів сформованості професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів: робота виконана без жодних недоліків (4,75-5,0 балів), виконано представлення результатів дослідження, але існують незначні недоліки у роботі (4,25-4,74 бали), виконано застосування знань на практиці, але студент не здатен провести відповідну презентацію, присутні недоліки, що не порушують цілісності роботи (3,75-4,24 бали), проведено аналіз матеріалів, але відсутні презентація, здатність застосувати отримані знання на практиці (3,25-3,74 бали), здійснено конспектування першоджерел, але відсутні презентація, здатність застосувати отримані знання на практиці, аналіз інформації (2,75-3,24 бали), є результати роботи з першоджерелами та складання списку останніх, але відсутні презентація, здатність застосувати отримані знання на практиці, аналіз інформації, здатність конспектувати першоджерела (2,25- 2,74 бали), студент вміє організувати й планувати роботу, але відсутні презентація, здатність застосувати отримані знання на практиці, аналіз інформації, здатність конспектувати першоджерела, роботи з першоджерелами та складання списку останніх (2,01-2,24 бали) і студент не вміє нічого з перерахованого вище (завдання не виконано) (до 2,0 балів).

Виявлено наступні недоліки впровадження моделі формування професійно значущих умінь і навичок у навчально-виховний процес вищої школи:

1. Формування професійно значущих умінь і навичок у навчанні майбутніх економістів знаходиться не на найкращому технологічному рівні.

2. Недостатньо чітка методична база процесу формування ПЗУН, яка пояснює особливості використання сучасних технологій, вимоги до організації навчання, критерії оцінювання, форми і методи контролю результатів навчально-пізнавальної діяльності.

3. Не враховуються вимоги ринку стосовно формування творчих та самоорганізованих фахівців.

4. У навчанні не впроваджується інтеграція фахових та супутніх дисциплін та курсів.

5. У процесі викладання іноземних мов та формування професійно значущих умінь і навичок з вивчення “Бухгалтерського обліку”, “Маркетингу”, “Міжнародної економіки”, “Економіки праці і соціально-трудова відносин”, “Економічної інформатики”, “Мікроекономіки”, “Макроекономіки”, іноземної мови, інтегрованих курсів з історії економіки та економічних вчень, фінансів та оподаткування не використовуються новітні інформаційні технології, відсутній зв'язок між вивченням матеріалу і закріпленням навичок роботи в мережі Інтернет під час виконання завдань для самостійного опрацювання.

6. Навчально-пізнавальна діяльність студентів з вивчення “Бухгалтерського обліку”, “Маркетингу”, “Міжнародної економіки”, “Економіки праці і соціально-трудова відносин”, “Економічної інформатики”, “Мікроекономіки”, “Макроекономіки”, іноземної мови, інтегрованих курсів з історії економіки та економічних вчень, фінансів та оподаткування полягає в індивідуальному і без консультування з викладачем вивченні пропущених тем, під контролем готуються доповіді та статті для студентських конференцій; тобто зберігається формальний підхід, не враховується значущість підготовки та виховання майбутніх фахівців.

7. Відсутнє свідоме формування ПЗУН, студенти та мало кваліфіковані викладачі перетворюють навчальний процес на механічне дублювання матеріалу, без його ґрунтовного аналізу та розуміння.

9. Студенти не проявляють ініціативності і наполегливості; переважає пасивний підхід до формування професійно значущих умінь та навичок.

Проаналізувавши недоліки сучасного стану формування професійно значущих умінь і навичок студентів, зроблено висновок, що оптимальне та ефективне формування професійно значущих умінь і навичок студентів залежить від наступних факторів: індивідуальних особливостей студента; залишкових знань студентів з дисциплін гуманітарного, загальноекономічного та професійного циклів; відповідного планування навчальної діяльності; методики організації і контролю за формуванням професійно значущих умінь і навичок; кваліфікаційного рівня викладача та його педагогічної майстерності; методичного і матеріально-технічного забезпечення навчального процесу.

Модель формування ПЗУН майбутніх економістів дозволила з'єднати елементи самостійного, кейс, проблемного, інтегрованого, активного, кооперованого навчання, навчання у малих групах, з елементами НІТ; експериментальні завдання були практично значущими, професійно спрямованими, мали індивідуальний та диференційований характер.

Одержані результати зумовили проведення формувального етапу експерименту з перевірки ефективності розробленої моделі формування професійно значущих умінь і навичок студентів.

3.2. Аналіз одержаних результатів

За результатами психолого-педагогічного тесту (Додаток Д) у відповідності до розроблених критеріїв, показників та рівнів сформованості професійно значущих умінь та навичок визначено передумови покращення стану навчання та психологічні здатності до професійного навчання. Таблиця 3 (Додаток Е) показує, що студенти мали недостатній рівень розвитку пам'яті, були нездатні до самостійного навчання. Це спонукало впровадити

експериментальну модель формування ПЗУН для підвищення мотивації навчання, ефективного розвитку вмінь навчальної роботи з професійною інформацією, у тому числі німецькою мовою. Формувальний етап експерименту почався з проведення окремого тесту на виявлення рівня розвитку умінь і навичок практичного застосування набутих раніше знань (Додаток Ж). Тест дав негативні результати (таблиці 4-6 Додатку З). 21 % учасників експерименту змогли достатньо ефективно здобувати нові знання, застосовувати їх під час виконання практичних завдань. Кожен другий учасник не вмів аналізувати інформацію, кожний третій не вмів самостійно складати конспекти. Це зумовило організацію та проведення масштабного формувального етапу експерименту.

Під час формувального експерименту навчально-виховний процес в експериментальній групі організовано таким чином, що навчальний матеріал з дисциплін “Економічна інформатика”, “Бухгалтерський облік”, “Маркетинг”, “Міжнародна економіка”, “Економіка праці і соціально-трудова відносини”, “Іноземна мова”, “Мікроекономіка”, “Макроекономіка”, викладався інтегровано з використанням дидактичних ігор, кейс навчання, проблемного навчання, новітніх інформаційних технологій, технології навчання у малих групах, кооперованого навчання, технології активного навчання та широкого застосування ТЗН у процесі навчально-пізнавальної діяльності студентів. Навчання в КГ-1 та КГ-2 організовувалося за традиційною методикою: переважали лекційні, лабораторні та практичні заняття. Як в ЕГ, так і в КГ-1 та КГ-2 викладання велося одними і тими ж викладачами. Викладачі узгоджували програми викладання дисциплін з метою формування ПЗУН, уникнення дублювання тем, інтеграції навчальних курсів тощо.

Для експериментальної групи було розроблено спеціальну програму з дисципліни “Іноземна мова”, що містила інтегрований матеріал як мовного характеру, так і професійно значущого з маркетингу, консалтингу, фінансів, підприємництва, логістики, банківської справи, макро та мікроекономіки, статистики, страхування, управління персоналом тощо (Додаток О). Студенти контрольної групи формували професійні вміння та навички з дисципліни “Іноземна мова” за традиційною програмою, що слабо відображала зв'язки з профільюючими дисциплінами та майже не використовувала інтегративні

матеріали і міжпредметні зв'язки, пропонуючи студентам мовний матеріал, який не відповідав вимогам та критеріям формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів (Додаток П).

Формувальний етап експерименту проходив з 2005 по 2006 роки у Хмельницькому національному університеті, Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка, Хмельницькому університеті економіки та підприємництва, Подільському державному аграрному університеті, Вінницькому кооперативному інституті і складався з організаційно-методичної фази. Причиною успішності експерименту були наступні заходи:

1. Тематика курсів містила лише професійно спрямовану інформацію з дисциплін.
2. Організація навчання відбувалась згідно з оновленими методичними рекомендаціями.
3. Було розроблено навчально-методичні матеріали для організації професійного навчання студентів (Додаток П).
4. Під час підготовки до формувального етапу експерименту розроблено основні показники сформованості ПЗУН майбутніх економістів.
5. Студенти отримали можливість використовувати НІТ для розвитку професійних умінь та навичок відповідно до розроблених показників.

На початку формувального етапу експерименту для студентів ЕГ було проведено низку занять, на яких пояснювалося як правильно навчатися, як зробити його ефективним та більш продуктивним, як правильно організувати свій час, як працювати з інформацією, проводити аналіз, робити висновки. Перший навчальний модуль акцентував увагу на тренуванні мнемічних здібностей студентів. Наприклад, застосовувалися вправи на вибіркоче читання, на пошук зайвого слова у переліку певних понять, на вірність чи невірність фактів стосовно наявності їх у тексті тощо (Додаток Р). Наступним було показове заняття викладачів професійних дисциплін з метою демонстрації практичного застосування теоретичних знань. Для студентів з низькими показниками ПЗУН було організовано та проведено ДГ, в якій повідомлялися основи дослідницької

навчальної роботи. Усі заняття організовувалися як наукові дослідження певних питань економічного характеру і допомагали розвивати ПЗУН студентів.

Позитивна мотивація навчання формувалася завдяки створенню позитивної психологічної атмосфери, підбору цікавих завдань, індивідуальності та диференційованості цих завдань, софістиці та проблемності навчального матеріалу, практичного спрямування цього матеріалу. Власне такі завдання мали більший відгук та популярність у студентів, ніж завдання репродуктивного характеру. Наприклад, ми використовували такі завдання: проаналізувати основні спільні та відмінні риси у німецькому та українському підприємстві, порівняти історію маркетингу із його сучасним станом, упорядкувати тест або скласти його план тощо (Додаток Р). Творчі здібності студентів постійно активізувалися через завдання евристичного типу, цікавої інформації іншою мовою, матеріалів з економіки, інформатики, країнознавства, математики. До завдань такого типу ми відносили утворення термінів консалтингу, логістики, маркетингу, економіки тощо із поясненням їхнього значення, вставлення необхідних за смыслом слів на місцях пропусків у текстах, написання ділових паперів тощо (Додаток Р). Формою контролю рівня сформованості ПЗУН були ДГ (Додаток Р). Наявність “експертів” – викладачів відповідних дисциплін суттєво підвищувала ефективність ігрових занять. Найбільш активні студенти залучалися як помічники (“консультанти”) експертів.

Робота з текстом була одним із прийомів опрацювання навчального матеріалу. Всі види навчальної діяльності базувалися на текстовому матеріалі. Робочі тексти були професійно спрямовані, багаті та цікаві інформативно, містили найновіші відомості з галузі майбутньої професійної діяльності студентів (Додаток Р). Джерелами текстів стали різноманітні фахові видання німецькомовних країн (“Deutsche Telekom”, “Tatsachen über Deutschland”, “Bunte”, “Freitag” та інші), ЗМІ (“Stern”, “Spiegel”, “Focus” та інші), Інтернет-джерела (www.bmw.com, www.web.de, www.economistintente.org та інші) [237; 239; 242].

Особливу увагу приділяли ініціативному навчанню студентів. Це враховувалося під час фінального оцінювання. Студентам пропонувалося зробити структурний та параметричний аналізи джерела, а також висновки

щодо особливостей повідомлення професійно значущої інформації, її цікавості, актуальності та практичної спрямованості і значущості. Навчання здійснювалося індивідуально, корекція та аналіз результатів відбувалися під час занять у малих групах (Додаток Р).

Узагальнюючим завданням було організувати і провести дидактичні рольові ігри “Візит на німецьку фірму”, “Організація транспортних перевезень продукції німецької фірми в Україну”, “Отримання кредиту в німецькому банку”, “Екологічна інспекція німецької фірми”, “Проведення маркетингового дослідження німецького ринку”, “Відкриття фірми (організація торгівельної мережі) в Німеччині”.

Згідно з програмою експерименту, студенти мали вільний доступ до будь-яких ресурсів кафедр, що брали участь в експерименті, інформаційно-комп’ютерних центрів вишів, бібліотек, де учасники опрацьовували навчальні аудіо та відеоматеріали, електронні ресурси тощо.

Для учасників експериментальної групи розроблено три рівні складності навчальних завдань. Виконання завдань більш складного рівня покращувало оцінку студентів (Додаток Р). Проміжний контроль здійснювався шляхом підготовки та презентації доповідей, повідомлень, рефератів. Результати такої роботи обговорювалися іншими учасниками експерименту у малих групах під час “професійних” занять. ДГ або PowerPoint презентація проектів виступали фінальним модульним контролем. Факторами, що підвищували ефективність занять, виступали самомотивація студентів, психологічний клімат колективу, вміння адаптуватися та працювати в колективі, власна самооцінка, здорова конкуренція колег.

За результатами проміжних контрольних заходів та у відповідності до визначених критеріїв, показників та рівнів сформованості професійно значущих умінь та навичок майбутні фінансисти та маркетологи експериментальної групи показали досить високі темпи поліпшення власної професійної компетентності на відміну від студентів контрольних груп, де цей процес не дав бажаних результатів і призвів або до незначного поліпшення стану сформованості професійно значущих умінь та навичок, або до негативних результатів. Для підтвердження отриманого фактологічного

матеріалу і оцінювання результатів було вирішено провести третій, контролювальний етап експерименту. Цей етап експерименту складався з трьох періодів.

2006-2007 навчальний рік став першим періодом формувального етапу експерименту. Наприкінці цього періоду було підведено підсумки результативності навчання згідно з планами студентів. Завдання полягало у виконанні проектів та підготовці презентацій на теми, що передбачали інтеграцію таких галузей, як: макро- і мікроекономіка, статистика, міжнародна економіка та німецька мова за професійним спрямуванням, інформатика; і виявлення їхнього впливу на результати подальшої професійної діяльності.

Другий період проводився під час 2007-2008 навчального року. Було проаналізовано вміння студентів створювати та проводити презентації, науковість та обґрунтованість їх досліджень. Застосовувалися такі форми занять, як семінар, колоквиум, I-й тур олімпіад з фахових дисциплін, іноземної мови, інформатики, “круглий стіл”, конференції за участю студентів відповідних спеціальностей з інших університетів у тому числі університетів Мюнхена, Бонна, Берліна (в режимі он-лайн).

Наступний навчальний рік розпочав третій період експерименту. Навчання в ЕГ організовувалася аналогічно попереднім етапам. КГ-1 та КГ-2 займалися як і раніше за традиційним підходом. Наприкінці цього етапу студенти ЕГ та обох контрольних груп пройшли підсумкове анкетування та виконали контрольний тест (Додатки Б, Ж).

Під час складання тестових завдань виконувалися наступні вимоги: у тестових завданнях чітко висловлювалася думка; відображалася важлива когнітивна інформація, завдання відповідали критеріям майбутньої професійної діяльності економістів; були відсутні загальні елементи, слова-визначники, тавтології та слова з прихованим змістом. Оцінювання результатів тестування проводилося за критеріями, сформульованими Д. Чернілевським:

$$K_{\text{оц}} = 2,5 + 10 |P/N - 0,7|, \quad (3.1)$$

де P – кількість правильних відповідей студента; N – кількість запитань теста. За шкалою оцінок професора Д. Чернілевського, $2,51 < K < 3,49$ відповідало оцінці “задовільно”, $3,51 < K < 4,49$ – оцінці “добре” і $4,51 < K$ – оцінці “відмінно” [215, с. 300].

Найвищий рівень сформованості ПЗУН був зафіксований у студентів ЕГ. Цей показник перевищив аналогічні показники в КГ-2, де початковий рівень ПЗУН був вищим. КГ-1 показала незмінний рівень ПЗУН.

За результатами тестів та анкет та у відповідності до розроблених критеріїв, показників та рівнів, рівень формування професійно значущих умінь і навичок в експериментальній групі підвищився на 47% і склав 68% успішності і 85% якості навчання. За результатами експерименту 32 студенти ЕГ проявили середній рівень сформованості ПЗУН, 88 – рівень вище середнього. Ці дані перевищили результати аналогічної перевірки студентів КГ-2, де рівень сформованості ПЗУН становив 46% спочатку та 51% в кінці експерименту. КГ-1 показала, що рівень сформованості ПЗУН лишився незмінним, відповідно 21% на початку та 22% в кінці.

Високі показники у студентів ЕГ свідчать про результативність і ефективність розробленої і впровадженої у практику моделі формування ПЗУН. Результати фінальних анкетування та тестування показані у таблицях 7-12 (Додатки И, К) та діаграмах 2-4 (Додаток Л).

Порівнюючи результати вхідного та підсумкового тестування, можна відзначити, що рівень сформованості професійно значущих умінь і навичок студентів ЕГ у навчанні суттєво підвищився.

Наведені вище факти свідчать, що формування ПЗУН майбутніх економістів складається з таких факторів:

- 1) мотивації навчання;
- 2) умінь планувати та організовувати навчання;
- 3) умінь шукати та працювати з інформацією;
- 4) умінь вести конспекти;
- 5) умінь аналізувати інформацію;
- 6) умінь практично застосовувати отримані знання;
- 7) умінь обґрунтовано та науково проводити презентації.

Питання тесту розраховано на перевірку визначених факторів формування професійно значущих умінь і навичок. Прогрес формування ПЗУН майбутніх економістів в ЕГ у порівнянні з даними КГ-1 та КГ-2 графічно має наступний вигляд (рис. 3.1).

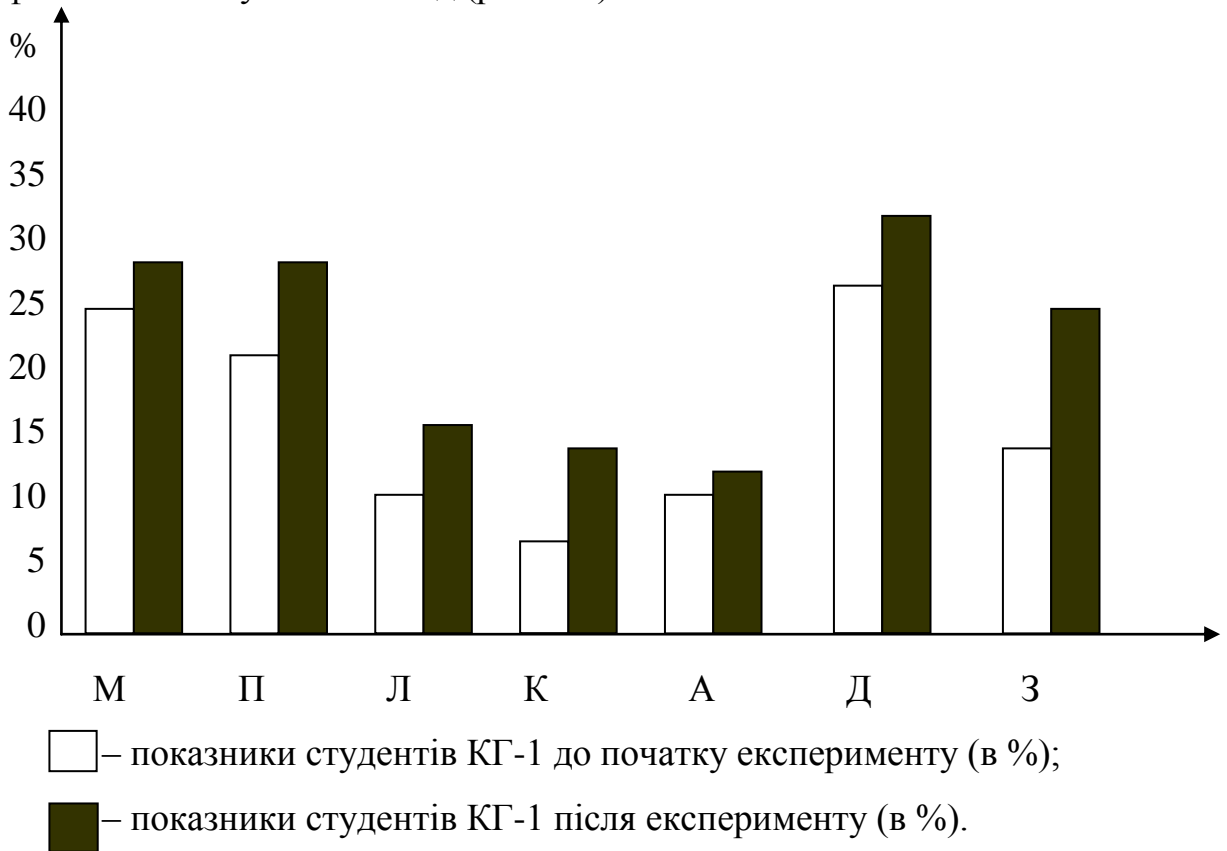

Рис. 3.1. Динаміка формування ПЗУН студентів КГ-1.

Значення літер на осі абсцис:

М – мотивація та самомотивація навчання;

П – уміння планувати й організувати своє навчання;

Л – уміння працювати з різноманітними інформаційними джерелами;

К – уміння вести конспекти;

А – уміння проводити аналіз здобутої інформації;

Д – уміння самостійно застосовувати здобуті знання на практиці;

З – уміння представляти результати своєї діяльності.

Покращення показників формування ПЗУН студентів КГ-2 (старших курсів) (рис. 3.2) обумовлено вказаними вище причинами.

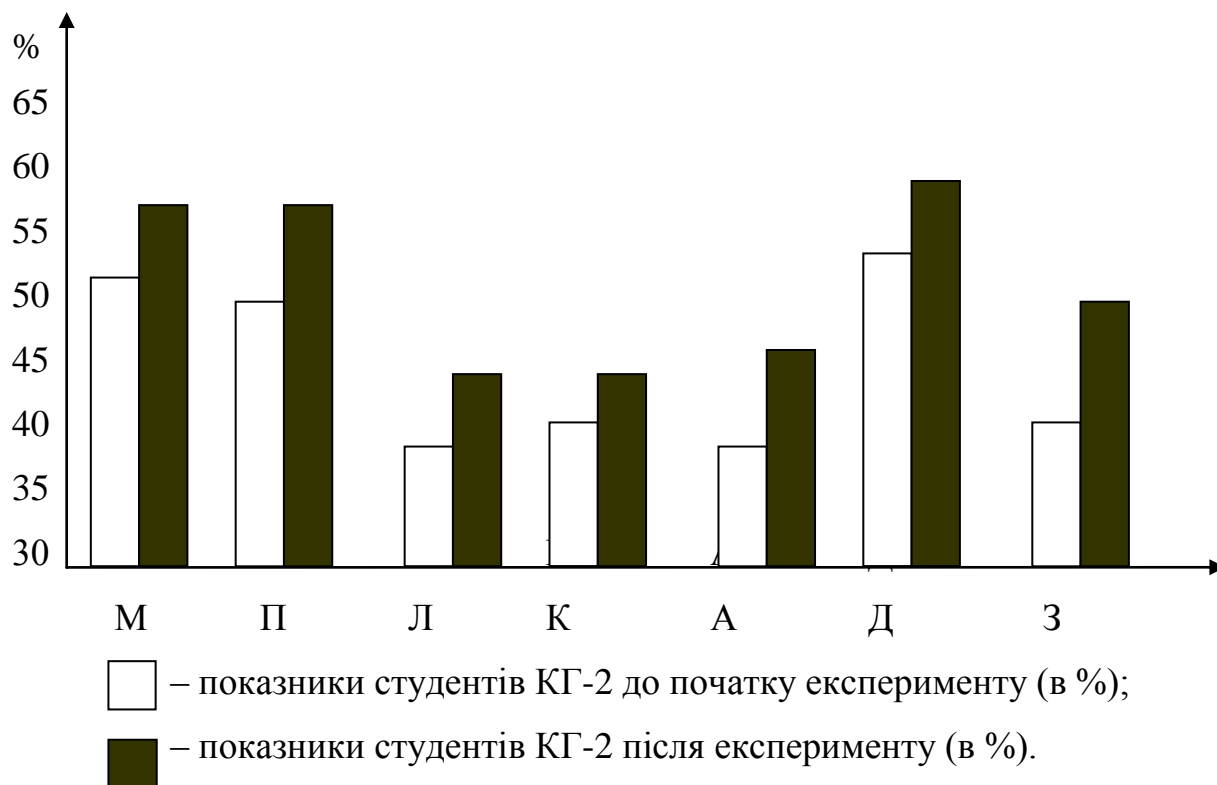

Рис. 3.2. Динаміка формування ПЗУН у студентів КГ-2.

Найбільший прогрес формування ПЗУН спостерігався у студентів ЕГ (рис. 3.3). Це обумовлено застосуванням нової навчальної моделі.

Після отримання результатів експерименту була проведена перевірка даних на наявність та величину похибки. Для цього застосовувалися методи математико-статистичного аналізу.

Ефективність формування ПЗУН вимірювалася за допомогою існуючих в математичній статистиці чотирьох типів шкал: шкали найменувань, шкали порядку (рангової шкали), шкали відношень та інтервальної шкали. Перші дві належать до якісних шкал, останні – до кількісних.

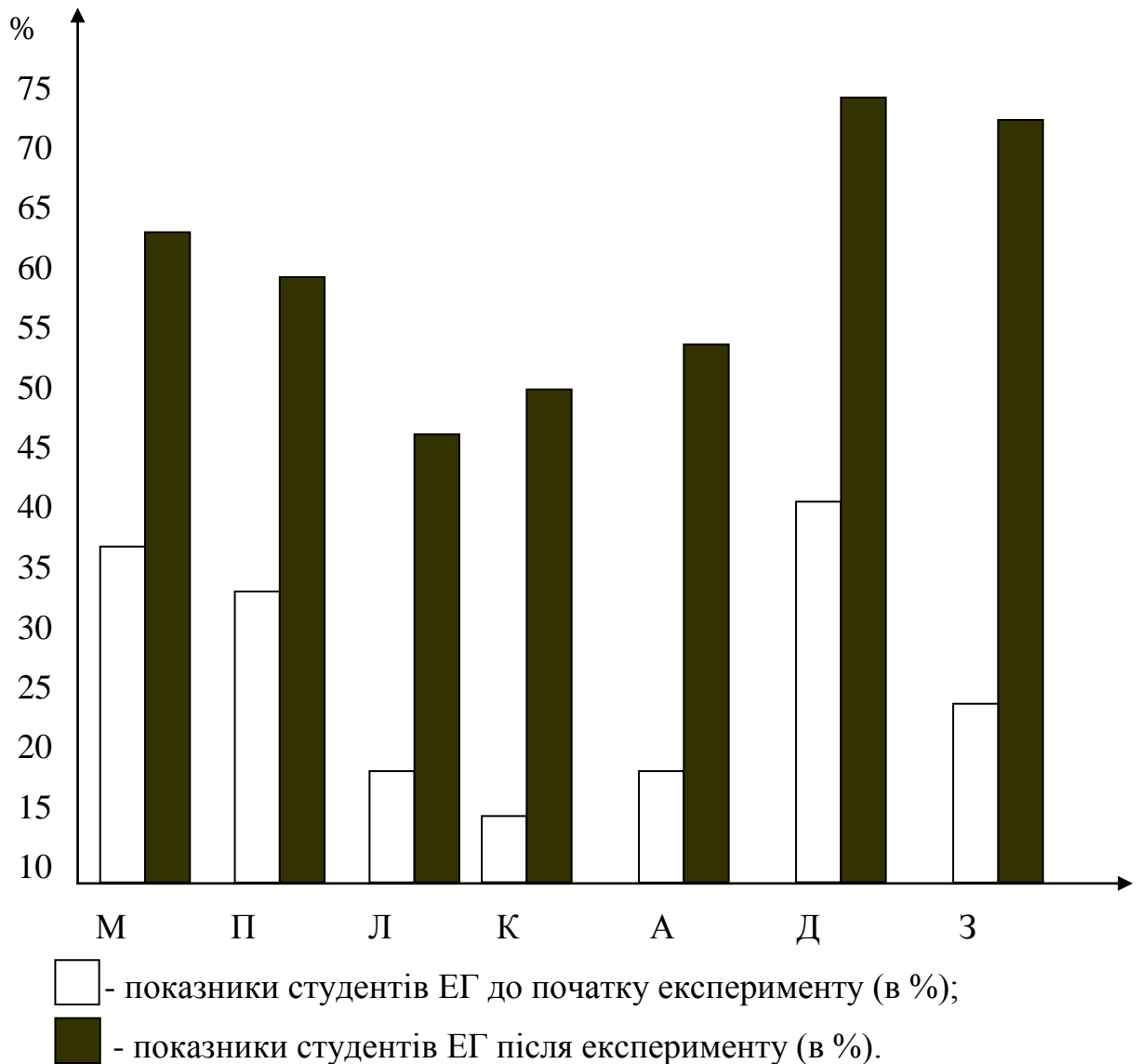

Рис. 3.3. Динаміка формування ПЗУН студентів ЕГ.

Таблиці даних контрольних та попередніх заходів (таблиці 2 – 12 Додатків В, Е, З-К) було складено для визначення варіаційного ряду ознаки. В якості ознаки враховувалися вміння планувати навчання, працювати з інформацією, практично застосовувати теоретичні знання, мотивувати навчальну діяльність, вести конспект, аналізувати інформацію, робити вірні висновки, презентувати результати діяльності.

Експериментальна шкала порядку є послідовністю, що зростає від 0 до 3. Незмінним для будь-якої n – бальної системи оцінок стану вимірювальної ознаки для цього виду вимірювання є мода і медіана. Для графічної інтерпретації емпіричних залежностей використано полігон розподілу частот.

Полігон частот у нашому випадку є ламаною лінією з вершинами в точках $(x_i; n_i)$, розташованих в системі координат. Число x_i – значення ряду розподілу, відкладається на осі абсцис, а n_i – частота його появи в даному ряді розподілу – на осі ординат. Коефіцієнт сформованості вмінь навчальної діяльності утворює кількісну ознаку варіаційного ряду і обчислюється за наступною формулою:

$$k = \frac{\sum_{i=1}^n Xi}{\sum_{i=1}^n Yi}, \quad (3.2)$$

де $\sum_{i=1}^n Xi$ – фактична, а $\sum_{i=1}^n Yi$ – максимально можлива кількість балів за оцінкою виконання операцій; $i=1, \dots, n$, n – загальне число оцінок з усіх операцій оцінки умінь і навичок.

Полігони розподілу ознак сформованості ПЗУН будувалися на основі коефіцієнтів сформованості професійно значущих умінь і навичок кожного учасника експерименту. Таблиці 13, 14 (Додаток М) наводять значення коефіцієнту та частоту його прояву у відсотках.

Таблиця 13 наводить значення коефіцієнту сформованості ПЗУН, частоти прояву у відсотках під час виконання експериментальних завдань констатувального експерименту. Частота прояву коефіцієнту сформованості професійно значущих умінь і навичок складає 31,9 в ЕГ, 24 – в КГ-1 та 28 – в КГ-2, а мода коефіцієнту сформованості ПЗУН в ЕГ становить 0,71, КГ-1 – 0,57, а в КГ-2 – 0,86. На основі цих даних було побудовано полігон розподілу значення коефіцієнту (рис. 1 Додатку Н). Таким чином, всі полігони вийшли асиметричними, зі зміщенням вершин вправо від медіани в ЕГ на 0,21, в КГ-1 – на 0,07, а в КГ-2 – на 0,36. Таким чином, в ЕГ та КГ-1 29,5% і 19,5% відповідно, а в КГ-2 – 22,2% учасників експерименту змогли належним чином виконати поставлені експериментальні завдання. Мода в ЕГ і в КГ-1 становить 0,43 та зміщена вліво від центру на 0,07. Коефіцієнт успішності $K=1$ склав у цих групах відповідно 2,1% та 2,5%, тобто завдання повністю

виконано відповідно трьома і чотирма студентами з групи. У КГ-2, де студенти показали кращі результати, коефіцієнт успішності $K=1$ склав 11,1%. Тобто повністю завдання виконано 12 студентами, відповідно і мода полігону розподілу коефіцієнту сформованості ПЗУН 0,71 і зміщена вправо від центру на 0,21.

Цікаво та вміло результати роботи ($K=0,86$) в ЕГ змогли презентувати 8,5% (13 студентів), в КГ-1– 11,5% (18 студентів), у КГ-2– 20,4% (23 студента). Практично застосувати набуті ПЗУН ($K=0,71$) змогли 16 студентів ЕГ (10,9%), 21 студент КГ-1 (13,5%), 25 студентів КГ-2 (22,2%).

Інформацію змогли правильно проаналізувати ($K=0,57$) в ЕГ – 16 студентів (10,7%), в КГ-1 – 27 студентів (17%), в КГ-2 – 19 студентів (16,7%). Змогли повно та правильно скласти конспекти матеріалів ($K=0,43$) в ЕГ – 43 студенти (29,5%), в КГ-1 – 31 студент (19,5%), в КГ-2 – 8 студентів (7,4%). Найбільша кількість різноманітних джерел інформації ($K=0,29$) була опрацьована в ЕГ – 27 студентами (18,6%), в КГ-1 – 25 студентами (16%), в КГ-2 – 10 студентами (9,3%).

Правильно та чітко спланували своє дослідження ($K=0,14$) 16 студентів ЕГ (10,7%), 21 студент КГ-1 (13%), 10 студентів КГ-2 (9,3%). Не отримано позитивних результатів роботи ($K=0$) від 13 студентів ЕГ (9%), 11 студентів КГ-1 (7%), 4 студентів КГ-2 (3,7%).

Отримані дані обумовили необхідність впровадження розробленої моделі формування ПЗУН у навчальний процес з метою поліпшення мотивації і самомотивації навчальної діяльності, ефективного розвитку творчості, самостійності у навчанні та професійності як психологічних рис студентів.

На завершальному етапі експериментальної частини дослідження (контрольний етап експерименту) було виміряно коефіцієнт сформованості ПЗУН і отримано якісно нові результати в ЕГ у той час, коли у КГ-1 та КГ-2 результати істотно не змінилися.

Завдяки застосуванню авторської моделі формування ПЗУН студенти ЕГ покращили свої результати протягом експерименту, як це показано в таблиці 14 (Додаток Л). Наприклад, в ЕГ немає студентів, які не змогли виконати експериментальні завдання ($K=0$). У КГ-1 на кінець експерименту таких студентів було 3 (2%), а в КГ-2 – 4 студенти (3,7%). Лише спланувати своє дослідження ($K=0,14$) в ЕГ змогли 3 студенти (2,1%), в КГ-1 – 26 студентів (16,5%), в КГ-2 – 8 студентів (7,4%). На 8,6% зменшилася кількість студентів ЕГ, які більше не змогли нічого зробити. У КГ-1 ці показники погіршилися на 4%, у КГ-2 – покращилися на 1,9%. Така тенденція обумовлюється тим, що в контрольних групах нехтувалося питання мотивації навчання, через що у студентів зникало бажання вчитися. Негативним моментом у цьому питанні було й те, що існувала проблема з працевлаштуванням після закінчення вишу.

Вміння роботи з інформацією ($K=0,29$) відмінно проявилось у 9 студентів ЕГ (6,4%), 25 студентів КГ-1 (15,5%), 10 студентів КГ-2 (9,3%). Намітилися тенденція збільшення кількості студентів, які вміють обробляти інформацію, на 12,2% в ЕГ, на 0,5% в КГ-1. У КГ-2 змін не відбулося.

Вміння складати конспекти та працювати з ними ($K=0,43$) покращили 13 студентів ЕГ (8,5%), 25 студентів КГ-1 (16%) та 9 студентів КГ-2 (8,1%). Таким чином, порівняно з початковими результатами в ЕГ відбулося покращення показників на 21%, в КГ-1 на 3,5%. У КГ-2, навпаки, показники погіршилися на 0,7%. Очевидно, серед причин такої негативної динаміки можна назвати те, що на старших курсах вже немає часу і можливості навчати студентів правилам ведення конспектів.

Аналізувати інформацію та робити власні висновки ($K=0,57$) під час проведення експерименту навчилися 19 студентів ЕГ (12,8%), 35 студентів КГ-1 (18%), 19 студентів КГ-2 (16,7%). Очевидним є прогрес у студентів ЕГ (на 2,1%), у студентів КГ-1 (на 1%). У КГ-2 показники залишилися незмінними.

Змогли отримати нові знання, але не змогли правильно застосувати їх на практиці ($K=0,71$) 37 студентів ЕГ (25,5%), 24 студенти КГ-1 (15%), 23 студенти КГ-2 (20,4%). Спостерігався прогрес у формуванні даного виду ПЗУН в ЕГ на 14,6%, у КГ-1 на 1,5%, у КГ-2, навпаки, відбулося погіршення показників на 1,8%. Можливою причиною цього назвемо низьку навчальну активність студентів у процесі виконання практичних завдань та недостатня навчальна дисципліна.

Презентувати результати роботи найкращим чином ($K=0,86$) змогли 41 студент ЕГ (27,7%), 19 студентів КГ-1 (12%), 25 студентів КГ-2 (22,4%). Відбулося покращення показників в ЕГ на 19,2%, в КГ-1 та КГ-2 на 2%.

Абсолютно всі етапи формування ПЗУН ($K=1,0$) бездоганно пройшли 25 студентів ЕГ (17,0%), 8 студентів КГ-1 (5%), 14 студентів КГ-2 (12,8%). Позитивна динаміка формування ПЗУН у студентів ЕГ склала 14,9%, в КГ-1 – 2,5%, в КГ-2 – 0,9%.

Полігон розподілу коефіцієнту сформованості ПЗУН майбутніх економістів дозволяє визначити моду полігону розподілу для груп-учасників експерименту. В ЕГ мода дорівнює 1,0, КГ-1 – 0,57, КГ-2 – 0,785. Полігони є асиметричними, мають зміщення вправо відносно до медіани, вершини всіх полігонів мають відхилення вправо від медіани на 0,5 (полігон ЕГ), 0,07 (полігон КГ-1) та 0,285 (полігон КГ-2).

Порівняння вершин полігонів коефіцієнтів сформованості професійно значущих умінь і навичок констатувального та контрольного етапів експерименту дозволяє стверджувати, що із застосуванням варіативної моделі формування професійно значущих умінь і навичок у практичній навчальній або професійній діяльності вершина полігону коефіцієнта в експериментальній групі змістилася на 0,29. Не зовсім ефективною під час експерименту виявилася традиційна методика формування ПЗУН. Причинами цього, можливо, є небажання викладачів оновлювати свої методики згідно з прогресом освітніх технологій, не приділяють належної уваги досконалості свого методичного та організаційного забезпечення

процесу формування ПЗУН. Ці тенденції не покращують результатів (стабільність вершини коефіцієнту полігону КГ-1) або призводять до погіршення (зміщення вершини коефіцієнту полігону КГ-2 на 0,075). Ефективність авторської моделі формування ПЗУН доведено фактом збільшення позитивної мотивації (у студентів збільшувався інтерес до навчання, здобуття нових знань тощо), розвитку комунікативних компетенцій, вмінь роботи з інформацією, конспектами, планування діяльності, самостійного навчання.

Подальші вирахування середніх арифметичних значень $\bar{x}$ кожної ознаки доведуть вірність наших висновків.

Формула вирахування середнього значення ознаки $\bar{x}$:

$$\bar{x} = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n}, \quad (3.3)$$

де $x_1; x_2; \dots x_n$ – різні значення ознаки, n – кількість значень.

Тепер порівняємо одержані значення з середніми квадратами відхилення, тобто дисперсіями σ^2 (вони потрібні для оцінки міри коливання ознаки). Дисперсія вираховується за формулою:

$$\sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n} \quad (3.4)$$

Середні значення ознак сформованості професійно значущих умінь і навичок на етапі констатуючого експерименту: в ЕГ – $\bar{x}_E = 0,63$; в КГ-1 – $\bar{x}_{R1} = 0,57$; в КГ-2 – $\bar{x}_{R2} = 0,86$. Дисперсії наступні: $\alpha_E^2 = 0,603$ (в ЕГ); $\alpha_{R1}^2 = 0,547$ (в КГ-1); $\alpha_{R2}^2 = 0,804$ (в КГ-2). ЕГ та КГ-1 на початку експерименту мали рівний потенціал, оскільки їхні середні значення та квадрати відхилення між собою суттєво не відрізняються. КГ-2 мала кращий стартовий потенціал, оскільки під час констатувальних тестувань показала порівняно високі дані. Середні значення та дисперсія цієї групи суттєво від аналогічних показників ЕГ та КГ-1 не відрізняються.

Середнє абсолютне відхилення ρ можна вирахувати, виходячи з середньої арифметичної, за формулою:

$$\rho = \left| \frac{\sum[x - \bar{x}]}{n} \right|, \quad (3.5)$$

де x – частковий прояв ознаки, $\bar{x}$ – середнє значення ознаки, n – кількість значень.

Абсолютне відхилення для ЕГ: $\rho = -2,85 \cdot 10^{-4}$, для КГ-1: $\rho = -1,43 \cdot 10^{-4}$, для КГ-2: $\rho = 6,9 \cdot 10^{-3}$.

Квадратний корінь з дисперсії дозволяє знайти середнє квадратичне відхилення σ :

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum(\bar{x} - x)^2}{n}} \quad (3.6)$$

В ЕГ $\sigma = 0,777$; в КГ-1 $\sigma = 0,74$; в КГ-2 $\sigma = 0,917$. Отже, середнє квадратичне відхилення виходить меншим за одиницю, що підтверджує вірність наших розрахунків, а отже і вірність наших висновків.

Коефіцієнт варіації V знаходимо шляхом відношення середнього лінійного відхилення або середнього квадратичного відхилення до середнього значення ознаки:

$$V_\rho = \frac{\rho}{\bar{x}} \cdot 100\%, \quad (3.7)$$

$$\text{або } V_\rho = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100\%. \quad (3.8)$$

Коефіцієнт варіації ЕГ дорівнює $V_\rho = 123,3\%$, КГ-1 – $V_\rho = 137\%$, КГ-2 – $V_\rho = 106,6\%$.

Статистичні дані дослідження оброблено за допомогою “Statistic”, комп’ютерної програми математично-статистичного аналізу. В результаті отримано наступні результати: $\bar{x}$ для ЕГ – 1,57, для КГ-1 – 0,67, для КГ-2 – 0,98. Отже, ми бачимо, наскільки ефективною є розроблена модель формування професійно значущих умінь і навичок:

Таблиця 3.1.

Показники ефективності авторської моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

	ЕГ	КГ-1	КГ-2
σ^2	1,29	0,637	0,92
ρ	0	$-1,43 \cdot 10^{-4}$	$4,29 \cdot 10^{-4}$
σ	1,136	0,798	0,959
V	72,4%	119,1%	97,9%

Наведені вище розрахунки дають право стверджувати, що авторська модель формування ПЗУН майбутніх економістів, якщо в ній поєднуються елементи кейс, проблемного, інтегрованого, самостійного, активного, кооперованого навчання, навчання у малих групах, НІТ, є ефективною і розвиваючою у порівнянні з традиційними методами і технологіями навчання. Експеримент підтвердив, що висунута на початку дослідження гіпотеза є вірною. Ефективність створеної моделі формування ПЗУН доведена незначним розходженням у 0,9 між середніми значеннями з нульовим абсолютним відхиленням та варіації у 72,4%. Такі показники підтверджують вірність отриманих у процесі аналізу статистичного матеріалу даних та результатів навчальної діяльності студентів.

Експеримент допоміг також визначити дидактичні умови, що впливають на ефективність формування професійно значущих умінь і навичок, критерії оцінювання, фактори професійного навчання, побудувати модель формування професійно значущих умінь і навичок. Експеримент надав можливості для практичного поділу навчання на модульні етапи для кращого контролю за процесом формування професійно значущих умінь і навичок.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У розділі здійснюється експериментальна перевірка організаційно-методичних умов формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів. Експериментально було підтверджено, що авторська модель формування ПЗУН, яка складається з елементів кейс, проблемного, інтегрованого, самостійного, проблемного, активного, ігрового навчання, навчання у малих групах, НІТ, дозволяє підвищити ефективність та результативність навчального процесу підготовки майбутніх економістів. Навчальні завдання, застосовані під час експерименту, обов'язково є професійно спрямованими, диференційованими, цікавими, містять новітню фахову інформацію, враховують індивідуально-психологічні особливості студентів, виховують самостійність. Позитивним є той факт, що навчальна діяльність студентів вчасно та адекватно оцінюється викладачем.

Неодмінним атрибутом навчальної діяльності під час впровадження авторської моделі у процесі експерименту було формування позитивної мотивації, інтеграція знань, науковість матеріалів – все це підвищує пізнавальний інтерес студентів. Також позитивним елементом навчальних завдань є евристичність змісту та проблемність запитань у цих завданнях. Ефективність навчання проявляється в органічному поєднанні як індивідуальних, так і групових формах навчальної діяльності.

Експеримент дозволив визначити, що застосування авторської моделі підвищує ефективність формування ПЗУН у 1,5-2 рази. Такий підхід дозволяє засвоювати більший обсяг навчального матеріалу, порівняно з традиційними методиками. Завдяки використанню дослідницьких емпірично-теоретичних методів експериментально підтверджено, що запропонована модель формування ПЗУН відповідає дидактичним принципам, є ергономічною і може використовуватися для організації навчального процесу підготовки майбутніх економістів у вищих навчальних закладах.

Математико-статистичний аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що педагогічний експеримент відповідає існуючим вимогам та

положенням основ наукових досліджень. Різниця між середніми значеннями та нульовими абсолютними відхиленнями у 0,9 та варіації у 72,4% підтверджує ефективність авторської моделі, вірність отриманих даних, правильність організації та результатів навчальної діяльності майбутніх економістів.

Положення експериментального дослідження знайшли відображення у методичних рекомендаціях для викладачів і студентів ВНЗ, що готують фахівців економічних спеціальностей, а також у пропозиціях та постановочних питаннях, спрямованих Міністерству освіти і науки України, керівництву вищими навчальними закладами та кафедрам, що здійснюють забезпечення навчального процесу підготовки майбутніх економістів. Процес формування професійно значущих умінь і навичок враховує фахову специфіку навчання майбутніх економістів, органічне поєднання традиційних методик навчання з новітніми педагогічними технологіями і може успішно застосовуватися під час вивчення загальноекономічних дисциплін, іноземної мови, інформатики.

Результати дослідження, викладені у третьому розділі, було апробовано у наступних публікаціях [107, 111, 113, 114, 120, 124].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати дослідження дозволили зробити наступні висновки:

1. У дисертації наведено теоретичне узагальнення стану професійної підготовки студентів у практиці вищих навчальних закладів і нове трактування теоретичних засад формування ПЗУН студентів економічних спеціальностей. Зокрема, проаналізовано наявні визначення поняття “вміння” і “навички”. Результати аналізу дозволили обґрунтувати та сформулювати оновлене визначення поняття “професійно значущі вміння і навички”, враховуючи особливості процесу підготовки майбутніх економістів.

У нашому дослідженні професійно значущі вміння і навички – це сукупний базовий компонент ключових професійних компетенцій, що формує майбутнього економіста як суб’єкта професійної діяльності і дозволяє йому активно і свідомо керувати власною діяльністю та позитивно впливати на результати корпоративної діяльності.

Теоретичними засадами формування ПЗУН майбутніх економістів є здатність до виконання системи пізнавальних та практичних дій у професійній діяльності, що спрямовуються на виконання професійних завдань, автоматизм та свідомість у такій діяльності, володіння комунікаційними засобами, діловий етикет, толерантність, групова взаємодія, позитивні соціальні установки, економічне мислення, володіння методами економічного аналізу та проектування економічної діяльності, системне уявлення про структури і тенденції розвитку української і світової економіки, сформовані уміння та навички з циклу професійної підготовки, прийняття й реалізація економічних та управлінських рішень на мікро- і макрорівнях, створення власної економічної позиції, ефективне застосування інформаційних технологій та відповідних програм, адекватна самооцінка, впевненість у собі, самоконтроль, самоефективність, визнання необхідності неперервної освіти протягом життя. ПЗУН формуються у процесі викладання дисциплін гуманітарного, професійного, природничо-

наукового та загальноекономічного циклів професійної підготовки під впливом новітніх розвиваючих технологій і методів навчання. Ці положення стали основою для створення моделі формування професійно значущих умінь і навичок студентів економічних спеціальностей.

2. Дослідження наводить теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми обґрунтування організаційно-методичних умов формування ПЗУН майбутніх економістів. Такими умовами визначено: 1) розвиток фахової комунікаційної компетенції майбутніх економістів; 2) застосування елементів новітніх інформаційних технологій (SharePoint, PHP-MySQL-Apache, WIZIQ, Flash, database, Moodle тощо); 3) використання кейс-навчання, методу проєктів, самостійної навчально-пізнавальної діяльності, навчання у малих групах, кооперованого та проблемного навчання, технології активного навчання.

Розвиток комунікаційної компетенції відбувається шляхом використання у навчальному процесі новітніх засобів інтерактивного спілкування (Twitter, Skype, Gmail, DataLife Engine тощо). Відбувалося поєднання ресурсів аудіо та відео комунікації з традиційними текстовими. Навчальні завдання, в яких інтегрувалися традиційна та інтерактивна комунікація, дозволили підвищити вмотивованість процесу формування ПЗУН, професійне спрямування навчальної інформації, формування вмінь та навичок ділового етикету, фінансово-економічної діяльності, самостійність, технічну обізнаність, аналітичність професійного мислення студентів. Завдання, що базувалися на використанні новітніх інформаційних технологій, реалізовувалися через проєктні роботи, презентації, самостійну навчально-пізнавальну діяльність. Контроль за процесом формування ПЗУН відбувався на базі навчальної платформи Moodle, яка дозволяла здійснювати оперативне коригування та оцінювання результатів за допомогою мультимедійних ресурсів.

Під час навчання із застосуванням активних педагогічних технологій відбувалася інтеграція навчальної інформації у комплексних навчальних завданнях. ПЗУН майбутніх економістів успішно формувалися під час ігрової навчальної діяльності, в якій поєднувалися елементи активних технологій,

розвивалася професійна компетентність, формувалася позитивна мотивація навчання.

Обґрунтування організаційно-методичних умов формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів дозволило зробити висновки щодо підтвердження робочої гіпотези дослідження, скоригувати оновлену модель та підготувати проведення експериментальної перевірки отриманих результатів.

3. У дисертації наводиться теоретичне узагальнення і нове практичне вирішення питання розробки критеріїв і показників сформованості професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів. Такими критеріями визначено: мотивацію професійно спрямованого навчання, комунікабельність, здатність працювати з інформацією, розуміння особливостей майбутньої професії, стратегію професійної діяльності, точність, самостійність, врахування конкретних умов, інтерес під час виконання професійних або навчальних дій, творчий підхід до розв'язання практичних завдань. Визначені критерії дозволили виділити показники сформованості ПЗУН, а саме: усвідомлення потреби в професійній діяльності; розуміння необхідності поліпшення комунікаційної бази; наявність соціальних установок та ціннісних орієнтирів на вдосконалення професійно значущих умінь та навичок; розуміння інформації з різної тематики і різних стилів; знання структури і особливостей ведення професійного діалогу; сформованість умінь конструювати власні висловлювання; розуміння і використання у діяльності професійних понять та законів; сформованість умінь інтерпретувати і описувати факти професійної діяльності; сформованість умінь визначати ціль діяльності, оцінювати її результати і планувати її тактику; сформованість умінь долати професійні труднощі; психологічна здатність до здійснення професійної діяльності.

Практичне значення визначення критеріїв та показників полягало у розробці на їх основі рівнів, за якими оцінювалася сформованість ПЗУН майбутніх економістів. Таким рівнями є: високий (чітке усвідомлення потреби в ПЗУН, розуміння отриманої інформації, розуміння і використання понятійної

бази, висока психологічна здатність до міжособистісної професійної взаємодії), достатній (виявлення інтересу до професійного навчання, розуміння і використання основної понятійної бази), середній (розуміння спрощеної професійно зорієнтованої інформації, розуміння і використання основної фахової понятійної бази), низький (розуміння окремих положень та принципів майбутньої професії, розуміння, але недостатнє використання отриманих професійних знань під час практичної діяльності), нульовий (негативна мотивація до навчання, нерозуміння основної понятійної бази майбутньої професії).

4. У дослідженні наведено теоретичне узагальнення та практичне вирішення наукової проблеми, що виявляється у розробці, обґрунтуванні та експериментальній перевірці моделі формування ПЗУН студентів економічних спеціальностей. Створена модель визначає цілі, завдання та операційний апарат процесу формування ПЗУН, якісно поліпшує результати навчального процесу майбутніх економістів під час інтегрованого, інтерактивного, кейс-, проблемного, самостійного, ігрового, активного навчання, навчання у малих групах, застосування НІТ. Модель базується на принципах особистісної зорієнтованості та індивідуальному підході, науковості, доступності, зв'язку з життям, практичної спрямованості, що доводять ґрунтовність та значущість результатів дослідження.

Експериментальна перевірка організаційно-методичних умов формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів підтвердила висунуту гіпотезу. Розходження у 0,9 між середніми значеннями і абсолютним відхиленням та 123,3 процентна варіація в експериментальній групі підтверджують припущення та результативність дослідження. Створена модель формування ПЗУН майбутніх економістів оптимізує та підвищує ефективність навчального процесу, мотивацію та практичну спрямованість навчання, про що свідчать результати контрольного етапу експерименту та математично-статистичної обробки результатів.

На підставі викладеного вище ми можемо зробити загальний висновок, що висунуті положення гіпотези дослідження повністю підтвердилися; поставлені, відповідно до мети, предмету й гіпотези дисертаційного дослідження, завдання, що визначають особистісний внесок дисертанта в розробку проблеми, розв'язані.

За результатами дослідження розроблено методичні рекомендації для викладачів і студентів з формування ПЗУН майбутніх економістів та з поєднанням традиційних технологій і методів навчання з інноваційними. У практиці вищої професійної освіти ці рекомендації застосовуються у процесі вивчення дисциплін фахового спрямування, інформатики та іноземної мови.

Напрями подальших досліджень полягають в обґрунтуванні принципів формування професійно значущих умінь і навичок на основі стандартів професійної підготовки майбутніх економістів, експериментальних дослідженнях та розробках інноваційного науково- та навчально-методичного забезпечення навчального процесу, підготовці фахівців з урахуванням вимог Болонського процесу щодо рівня професійності.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати перевірки залишкових умінь студентів формувати і розвивати професійно значущі вміння і навички

Таблиця А.1.

Результати “нульового” завдання
(уміння студентів формувати і розвивати ПЗУН)

Групи	Кількість осіб	Оцінки									
		Відмінно	в %	Добре	в %	Задовільно	в %	Незадовільно	в %	Погано	в %
Акад. група №1	28	7	25	10	36	6	21	3	11	2	7
Акад. група №2	24	3	13	9	38	8	32	3	13	1	4
Акад. група №3	26	4	16	11	42	5	19	5	19	1	4
Акад. група №4	26	11	43	10	38	3	11	2	8	–	0
Акад. група №5	25	4	16	9	36	7	28	4	16	1	4
Акад. група №6	22	3	14	6	28	7	31	4	18	2	9

Критерії оцінювання результатів процесу формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок:

- “відмінно”: завдання повністю та ретельно виконано, вміло проведено аналіз матеріалу, зроблено власні висновки, відмінна презентація результатів;
- “добре”: ступінь виконання завдання неповний, є аналіз матеріалу, але немає висновків, хоча результати роботи представлено досить уміло;
- “задовільно”: неповне виконання роботи, немає аналізу та висновків, презентація присутня, але незадовільна;
- “незадовільно”: в роботі немає аналізу і висновків, відсутня презентація результатів;
- “погано”: робота не виконана як слід.

Додаток Б

Анкети для виявлення ставлення студентів до процесу формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок

АНКЕТА №1

1. Що Ви вкладаєте у зміст поняття “професійно значущі вміння і навички ” та “професійна компетентність”?
2. Яку роль у своїй майбутній роботі Ви відводите вмінню самостійно формувати і розвивати професійно значущі вміння і навички?
3. Чи достатньо у Вас знань про професійну компетентність?
4. Виділіть основні критерії професійності.
5. Формування і розвиток професійно значущих умінь і навичок є процесом, що залежить від самого студента чи від викладача?
6. Чи достатньо часу виділяється у ВНЗ на формування і розвиток професійно значущих умінь і навичок студентів, і чи правильно він використовується?
7. Яким, на Вашу думку, повинен бути процес формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок?
8. Які професійно значущі вміння і навички можна формувати самостійно?
9. Які навчальні дисципліни найбільше підходять для формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок і чому?
10. Що необхідно зробити як викладачеві, так і студентові для поліпшення формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок?
11. Який навчальний матеріал, на Вашу думку, найбільш чітко утворює уявлення та допомагає формувати професійно значущі вміння та навички?

12. Які форми навчальної діяльності сприяють успішному формуванню професійно значущих умінь та навичок?
13. Як Ви уявляєте собі активізацію процесу формування і розвитку професійно значущих вмінь і навичок?
14. Які корективи Ви внесли б у процес формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок?
15. Наскільки важливою для майбутнього фахівця є іноземна мова?
16. Чи вмієте Ви вчитися?
17. Як Вашу професійність оцінюють Ваші знайомі?
18. Що негативного є у Вашому навчанні?
19. Які існують причини неуспішного навчання?
20. Чи добре Ви запам'ятовуєте прочитане?
21. Чи легко Вам здійснювати аналіз нової інформації?
22. Чи легко Ви застосовуєте професійно значущі вміння і навички у повсякденній практиці чи навчанні?

Додаток В

Результати анкетування студентів-учасників групи часткової вибірки

Таблиця В.1.

Результати анкетування студентів-учасників групи часткової вибірки

(151 студент)

(констатувальний етап експерименту)

Психологічні аспекти процесу формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок	Відповіли стверджувально	Відповіли заперечливо	Не визначились з відповіддю
Розуміння змісту професійного навчання	13%	52%	35%
Усвідомлення важливості процесу формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок	25%	15%	60%
Задоволення станом організації професійного навчання	32%	17%	51%
Самооцінка власних професійно значущих умінь і навичок	9%	47%	44%
Бажання поліпшити професійно значущі вміння і навички	17%	32%	51%
Сформованість професійно значущих умінь і навичок як риси особистості	13%	52%	35%
Самокритичність оцінки	16%	18%	66%
Усвідомлення практичності професійно значущих умінь і навичок.	11%	53%	36%

Додаток Д

Тести на визначення особистісних здатностей до формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок [42]

Тест 1

1. Для успіху необхідно контролювати справи.		
а) так	б) не знаю	в) ні
2. Я – відповідальна особа.		
а) так	б) не знаю	в) ні
3. Ви часто самі вирішуєте свої проблеми?		
а) так	б) інколи	в) ні
4. Чи Вам подобаються зміни?		
а) так	б) не знаю	в) ні
5. Чи часто Ви йдете на жертви?		
а) так	б) не знаю	в) ні
6. Чи Ви стали досвідченіше за останні 5 років?		
а) так, я навчився цьому сам	б) життя навчило	в) ні, навряд чи
7. Чи читаєте Ви книги?		
а) так	б) тільки ті, які мені цікаві	в) ні, я не маю часу для читання
8. Чи ставите Ви запитання доповідачам?		
а) так, завжди є про що запитати	б) інколи, коли дуже хочу уточнити інформацію	в) ніколи, це даремно.
9. Що є найкращою Вашою характеристикою?		

а) Фахові бесіди – для компетентних осіб	б) головне – вміти висловлювати свої думки	в) спілкування – ціла наука і треба цьому вчитися
10. Чи Ви добре пам'ятаєте те, що почули вчора по радіо?		
а) так, завжди	б) так, але необхідний час, щоб згадати	в) ні
11. Як Ви слідкуєте за подіями у світі?		
а) читаю газети	б) слухаю радіо	в) дивлюсь телевизор
12. Чи Ви неуважні?		
а) так	б) інколи	в) ніколи
13. Чи добре Ви пам'ятаєте деталі?		
а) так	б) інколи	в) ніколи
14. Чи Вас дратують відволікання?		
а) так	б) інколи	в) ніколи
15. Чи Ви відразу перераховуєте задачу?		
а) так	б) інколи	в) ніколи
16. Чи легко Вам знайти річ, яка загубилась?		
а) так	б) інколи	в) ніколи
17. Чи добре Ви пам'ятаєте дні народження Ваших родичів, знайомих?		
а) так	б) інколи	в) ніколи
18. Чи Ви добре пам'ятаєте місце, де Ви були колись?		
а) так	б) інколи	в) ніколи
19. Що Вас цікавить у новому приміщенні?		
а) розташування стільців та столів	б) точне розташування предметів	в) те, що висить на стіні
20. Що цікавить Вас у зустрічній людині?		

а) обличчя	б) зовнішній вигляд	в) міміка
21. Що Вам подобається у пейзажі?		
а) кольори	б) небо	в) почуття, яке охопило Вас
22. Що Ви робите зранку?		
а) аналізую вчорашні події	б) складаю план дій на день	в) згадую, що наснилося
23. Як Ви шукаєте зниклу річ?		
а) згадую, де залишили цю річ	б) все перевертаю догори дном	в) просите інших допомогти Вам
24. Вас запросили пограти у невідому азартну гру. Ви...		
а) навчитесь грати	б) відмовляєтесь від цієї гри	в) взагалі не граєте
25. Читаючи книгу, Ви...		
а) покладаєтесь на власну пам'ять	б) роблю помітку на місці, де зупинився	в) залишаєте закладку
26. У Вас є головна мета?		
а) так	б) не можу сказати із впевненістю	в) ні
27. Чи плануєте Ви свою діяльність?		
а) так	б) інколи	в) ні
28. Ви самокритична людина?		
а) так, коли бачу свою провину.	б) час від часу	в) ні
29. Як Ви ведете свій записник?		
а) записую абсолютно все	б) у мене немає певного правила	в) я не веду записник

30. За яким принципом Ви розкладаєте оточуючі Вас предмети?		
а) кожний предмет має своє місце	б) розкладаю по своїх місцях, але це не надовго	в) у мене безлад в речах
31. Чи пам'ятаєте Ви на що даремно витратили час протягом дня?		
а) так, і працюю над причинами	б) пам'ятаю лише час або місце	в) мені це нецікаво
32. Що головне у Вашій доповіді: зміст чи тривалість?		
а) все	б) друге	в) ніщо
33. Як Ви фіксуєте завдання?		
а) використовую щоденник	б) найголовніше записую у щоденник, а решту пам'ятаю	в) покладаюся на колег, які завжди нагадають
34. Чи пунктуальні Ви у житті?		
а) всюди прихожу із запасом часу	б) якщо виходить, то так	в) як правило, запізнююся
35. Ви пунктуальні у своїй роботі?		
а) це один з важливих показників мого вміння працювати	б) краще трохи затягнути виконання завдань	в) пунктуальність не для мене
36. Чи можете Ви вплинути на навколишній світ?		
а) так	б) у деяких випадках	в) ні, він й так добрий
37. Ви впевнено займаєтесь своїми справами?		
а) так, напевно	б) часто сумніваюся	в) мало ймовірно
38. Чи відчуваєте Ви бажання зайнятися справою, якої абсолютно не знаєте?		
а) так, невідоме мені	б) це залежить від характеру	в) невідоме мені

приваблює	цієї справи	не цікавить
39. Ви займаєтеся невідомим. Чи відчуваєте Ви бажання досягти в ній досконалості?		
а) так	б) так, якщо мені це подобається	в) задовольняюсь тим, що досягнуто
40. Коли Ви зазнаєте поразки, то...		
а) продовжуєте робити свою справу	б) все рівно робите свою справу деякий час	в) залишаєте справу
41. На Ваш погляд, професію потрібно обирати, виходячи з...		
а) її перспективності	б) популярності у суспільстві	в) переваг, які вона забезпечить
42. Чи Ви добре запам'ятовуєте дорогу?		
а) так	б) лише місцевість, яка мені сподобалась	в) ні, боюся збитися зі шляху
43. Чи здатні Ви відновити деталі бесіди після її закінчення?		
а) так, легко	б) так, але не зовсім точно	в) запам'ятовую лише те, що мене цікавить
44. Коли Ви чуєте слово незнайомою мовою, то можете повторити його без помилки?		
а) так, легко	б) так, але не зовсім точно	в) скоріш за все, що ні
45. Ви займаєтесь конкретною справою. Ви вирішуєте припинити її, коли...		
а) справу закінчено, і вона здається відмінно виконаною	б) Ви більш-менш задоволені	в) Вам ще не вдалося виконати все
46. Коли Ви на самоті, то...		

а) займаєтесь чимось конкретним	б) любите помріяти про роботу	в) любите помріяти про якісь абстрактні речі
47. Коли якась ідея захоплює Вас, то Ви станете думати про неї...		
а) лише на самоті	б) у затишному місці	в) незалежно від того, де і з ким Ви знаходитеся
48. Коли Ви відстоюєте якусь ідею...		
а) можете відмовитися від неї, якщо вислухаєте переконливі аргументи опонентів	б) можу поміняти думку, якщо на мене будуть тиснути	в) завжди залишуся на своєму за будь-яких обставин

Далі бали за обрані відповіді сумуються. Кожна відповідь “а)” додає в актив 3 бали, “б)” – 2 і “в)” – 1. Результат допоможе визначити рівень сформованості або здатності до формування ПЗУН у студента.

Набрані бали підраховуються. Потім студенти діляться на типологічні групи за результатами тестування:

Сума набраних балів	Характеристика	Сума набраних балів	Характеристика
48-61	Здатності до формування і розвитку професійно значущих вмінь і навичок відсутні або дуже погано розвинуті.	104-117	Має задатки до активного поліпшення рівня сформованості і розвитку професійно значущих вмінь і навичок.
62-75	Людина має здібності до формування і розвитку професійно значущих вмінь і навичок, але вони не розвивалися.	118-131	Є бажання до покращення рівня сформованості і розвитку професійно значущих вмінь і навичок та початковий досвід.
76-89	Формуванню і розвитку професійно значущих вмінь і навичок приділялося дуже мало уваги.	132-144	Студент вміє самостійно здобувати знання та формувати професійно значущі вміння і навички, має великий практичний досвід у цьому.
90-103	Середній рівень формування і розвитку професійно значущих вмінь і навичок.		

ТЕСТ 2

Слова та їх порядкові номери уважно читаються, потім запам'ятовуються (час на це – 20-40 секунд). Всі слова з номерами записуються на окремому аркуші паперу.

1. Українець	11.Рокада
2. Економіка	12.Папір
3. Баланс	13.Брокер
4. Екстраполяція	14.Логіка
5. Нейрон	15.Соціалізм
6. Сальдо	16.Дієслово
7. Авізо	17.Постскрипtum
8. Відповідальність	18.Коносамент
9. Ґрунти	19.Система
10.Словник	20.Вісмут

Кількість вірних відповідей множиться на 100. Добуток ділиться на 20.

Результат – продуктивність запам'ятовування (у %).

Додаток Е

Результати психолого-педагогічного тесту на виявлення психологічних та педагогічних передумов до формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

Таблиця Е.1.

Дані тестування щодо психологічних передумов формування ПЗУН в учасників часткової вибірки (151 студент)

(% відповідей у порівнянні до загальної кількості учасників експерименту)

Психолого-педагогічні якості здатності студентів до формування і розвитку професійно значущих вмінь і навичок	Якість проявляється?		
	так	ні	Не визнач.
Пам'ять	24	37	39
Наполегливість	17	47	36
Працелюбність	21	44	35
Цілеспрямованість	13	39	48
Бажання самовдосконалюватися	14	18	68
Обов'язковість	37	31	32
Точність	28	41	31
Самоорганізованість	13	47	40
Самокритичність	19	37	44
Спостережливість	26	17	57
Аналітичність мислення	15	57	28
Відвертість	45	27	28
Ерудованість	16	28	56
Систематичність	14	37	49
Здатність до самоосвіти	12	39	49

Додаток Ж

Визначення рівня розвитку факторів формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок [42]

Тест

1. Які причини гальмують Ваше професійне самовдосконалення?
  - А. Нестача часу.
  - Б. Відсутність потрібної літератури та умов.
  - В. Відсутність наполегливості.
2. Що є причиною Ваших помилок?
  - А. Неуважність.
  - Б. Завищена самооцінка.
  - В. Точно не знаю.
3. Ким у майбутньому Ви будете працювати?
  - А. Економістом.
  - Б. Не економістом.
  - В. Я ще не вирішив.
4. Ви ведете особистий щоденник, плануєте свою роботу?
  - А. Це лише марнотратство часу.
  - Б. Інколи, але нерегулярно.
  - В. Я цим постійно займаюсь.
5. Що про Вас думають викладачі?
  - А. Вони вважають мене працелюбним.
  - Б. Вони вважають мене кмітливим.
  - В. Я, на їх думку, дисциплінований студент.
6. Чи довго Ви робите домашні завдання?
  - А. Не довго, у мене все сплановано.
  - Б. Якщо завдання складні, то довго.
  - В. Дуже довго, оскільки мені складно визначити, з чого починати.
7. Чи користуєтесь Ви бібліотечним каталогом і як?

- A. Так, шукаю по назві книги.
  - B. Так, шукаю по темі питання.
  - B. Ні, прошу допомогти бібліографів.
8. Чи складно Вам працювати з підручником?
- A. Так.
  - B. Інколи, під час самостійної роботи.
  - B. Ні.
9. Ви користуєтеся підручником?
- A. Так.
  - B. Лише, коли готуюсь до контрольних.
  - B. Коли інформація незрозуміла.
10. Чи часто Ви шукаєте додаткову інформацію до теми?
- A. Постійно.
  - B. Час від часу, якщо тема цікава.
  - B. Ніколи.
11. Чи шукаєте Ви інформацію в Інтернеті?
- A. Так.
  - B. Інколи.
  - B. Ніколи.
12. Чи Ви цікавитесь новаціями у майбутній професії?
- A. Так, я читаю необхідну літературу.
  - B. Лише тими, які є відомими.
  - B. Мені і так все розкажуть.
13. Чи можете Ви самостійно законспектувати інформацію?
- A. Так, вмію.
  - B. Ні, не вмію.
  - B. Вмію частково.
14. Як Ви конспектуєте інформацію?
- A. Конспектую під час читання.
  - B. Конспектую після обмірковування інформації.

- В. Я пишу лише те, що хтось виділив до мене.
15. Чи потрібна Вам консультація для того, щоб скласти конспект?
- А. Так, потрібна.
  - Б. Якщо тема незрозуміла.
  - В. Не потрібна, мені все зрозуміло.
16. Чи пишете Ви конспекти?
- А. Так, конспект – це систематизація матеріалу.
  - Б. Конспектую лише складні теми.
  - В. Я не пишу конспекти.
17. У конспекті Ви виділяєте головне?
- А. Так, виділяю і постійно.
  - Б. Ні.
  - В. Інколи.
18. Яке місце у Вашій відповіді займає підготовка та використання конспекту?
- А. Без конспекту немає відповіді.
  - Б. Конспект – план відповіді.
  - В. Я не пишу конспекти.
19. Чи аналізуєте Ви нову інформацію?
- А. Так, завжди.
  - Б. Ні, все зрозуміло і так.
  - В. Лише якщо інформація не зрозуміла.
20. Чи можете Ви самостійно визначити тему та ідею тексту?
- А. Так, можу, якщо це легко.
  - Б. Якщо текст незрозумілий, то ні.
  - В. Для мене це просто.
21. Чи можете Ви не погодитися з відомими науковцями?
- А. Можу.
  - Б. З відомими науковцями не суперечать.
  - В. Якщо це буде необхідно.

22. Чи можете Ви визначити професійну значущість інформації?
- А. Це не моя робота.
  - Б. Якщо інформація стосується професії.
  - В. Проаналізувавши, чим мені вона корисна.
23. Чи легко для Вас визначати суттєвість (несуттєвість) опрацьованого матеріалу?
- А. Так, зрозумівши, наскільки він поєднаний з попереднім матеріалом.
  - Б. Легко, якщо в тексті виділяється головне.
  - В. Можу, але з наступною корекцією результатів тьютором.
24. Чи потрібен аналіз прочитаного?
- А. Ні, це зайве.
  - Б. Потрібен для розуміння суті.
  - В. Потрібен для узагальнення всієї інформації.
25. Чи виконаєте Ви нове завдання на основі Ваших знань?
- А. Так, спробую.
  - Б. Ні, я краще перепису вже готове рішення.
  - В. Зроблю, але лише після консультації з викладачем.
26. Чи Ви зробите завдання за прикладом?
- А. Так.
  - Б. Ні.
  - В. Зроблю, але часто матиму сумніви та запитання.
27. Чи уявляєте Ви професійну значущість умінь і навичок роботи з іншомовною літературою?
- А. Так.
  - Б. Не уявляю.
  - В. Здогадуюсь.
28. Чи використовуєте Ви набуті вміння і навички з німецької мови?
- А. Так.
  - Б. Ні.
  - В. Якщо я знаю як .

29. Чи має значення для Вас самостійне навчання?
- A. Воно допомагає підготуватися до подальшої роботи.
  - Б. Мало би, якби було правильно організоване викладачем.
  - В. Це обов'язково, і я мушу це робити.
30. Можете Ви виконати завдання, використовуючи набуті вміння та навички?
- A. Можу.
  - Б. Не завжди.
  - В. Мені потрібен шаблон.
31. Чи читаєте Ви відповіді з папірця?
- A. Так, щоб не забути.
  - Б. Лише, щоб знати план відповіді.
  - В. Я записую лише тези.
32. Чи присутні цитати у Ваших відповідях?
- A. Так, для обґрунтування відповіді.
  - Б. Ні, це непотрібно.
  - В. Так, але якщо це вимагається.
33. Чи берете Ви участь у наукових зібраннях?
- A. Ні.
  - Б. Час від часу.
  - В. Регулярно.
34. Що є головним для Вас у Вашій відповіді?
- A. Пояснити суть питання.
  - Б. Показати результат.
  - В. Продемонструвати своєю кмітливістю та розумом.
35. Ви ставите запитання до доповідача?
- A. Завжди.
  - Б. Це лише марнотратство часу
  - В. Інколи.
- Відповіді студентів отримали наступні оцінки:

Питання	Бали за відповіді	Питання	Бали за відповіді
1	A)3 Б)2 В)1	19	A)3 Б)1 В)2
2	A)3 Б)2 В)1	20	A)1 Б)2 В)3
3	A)3 Б)2 В)1	21	A)3 Б)1 В)2
4	A)1 Б)2 В)3	22	A)1 Б)2 В)3
5	A)2 Б)1 В)3	23	A)3 Б)1 В)2
6	A)3 Б)2 В)1	24	A)1 Б)2 В)3
7	A)2 Б)3 В)1	25	A)3 Б)1 В)2
8	A)1 Б)2 В)3	26	A)3 Б)1 В)2
9	A)2 Б)1 В)3	27	A)3 Б)1 В)2
10	A)3 Б)2 В)1	28	A)3 Б)1 В)2
11	A)3 Б)2 В)1	29	A)3 Б)1 В)2
12	A)3 Б)2 В)1	30	A)1 Б)2 В)3
13	A)3 Б)1 В)2	31	A)1 Б)2 В)3
14	A)2 Б)3 В)1	32	A)3 Б)1 В)2
15	A)1 Б)2 В)3	33	A)1 Б)2 В)3
16	A)3 Б)2 В)1	34	A)3 Б)2 В)1
17	A)3 Б)1 В)2	35	A)3 Б)1 В)2
18	A)2 Б)3 В)1		

За результатами тестування визначено рівень здатностей студентів до формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок:

Сумарна кількість балів	Рівень здатності до формування і розвитку професійно значущих умінь і навичок
35-44	1 – дуже низький
45-54	2 – низький
55-64	3 – нижче середнього
65-74	4 – середній
75-84	5 – вище середнього
85-94	6 – високий
95-105	7 – дуже високий

Додаток 3

Кількість прояву ознак факторів професійно значущих умінь і навичок студентів-майбутніх економістів

Таблиця 3.1.

Кількість прояву ознак факторів професійно значущих умінь і навичок студентів експериментальної групи
(ЕГ – 147 осіб)
(формувальний експеримент)

	Ознаки факторів професійно значущих умінь і навичок						
	М	П	Л	К	А	Д	З
Кількість прояву ознаки	8	13	17	24	15	11	5

Умовні скорочення:

- М – вміння мотивувати власне навчання;
- П – вміння складати план навчально-пізнавальної діяльності;
- Л – вміння отримувати інформацію з різноманітних джерел;
- К – вміння вести конспекти;
- А – вміння аналізувати отриману інформацію;
- Д – вміння самостійної практичної діяльності на основі здобутих знань;
- З – вміння представляти результати своєї діяльності.

Таблиця 3.2.

Кількість прояву ознак професійно значущих умінь і навичок студентів першої контрольної групи (КГ-1 – 159 осіб)
(формувальний експеримент)

	Ознаки факторів професійно значущих умінь і навичок						
	М	П	Л	К	А	Д	З
Кількість прояву ознаки	9	12	16	21	17	14	3

Ознаки (якісні) прояву факторів професійно значущих умінь і навичок
студентів КГ-2
(формувальний експеримент)

	Ознаки факторів професійно значущих умінь і навичок						
	М	П	Л	К	А	Д	З
Кількість прояву ознаки	8	12	7	16	21	19	12

Додаток И

Результати анкетування студентів, які брали участь в експерименті

Таблиця И.1.

Результати анкетування в експериментальній групі

(констатувальний експеримент)

Психологічні аспекти процесу формування професійно значущих умінь і навичок	Відповіли стверджувально	Відповіли заперечливо	Не визначились з відповіддю
Розуміння змісту професійного навчання	77%	8%	15%
Усвідомлення важливості професійно значущих умінь і навичок	91%	5%	4%
Задоволення станом організації професійного навчання	79%	7%	14%
Самооцінка професійно значущих умінь і навичок	76%	14%	10%
Бажання поліпшити професійно значущі вміння і навички	7%	79%	14%
Сформованість професійно значущих умінь і навичок як риси особистості	68%	11%	21%
Самокритичність оцінки	71%	17%	12%
Усвідомлення практичності професійно значущих умінь і навичок.	92%	2%	6%

Результати анкетування в КГ-1
(констатувальний експеримент)

Психологічні аспекти процесу формування професійно значущих умінь і навичок	Відповіли стверджувально	Відповіли заперечно	Не визначились з відповіддю
Розуміння змісту професійного навчання	18%	44%	38%
Усвідомлення важливості професійно значущих умінь і навичок	27%	14%	59%
Задоволення станом організації професійного навчання	34%	13%	57%
Самооцінка професійно значущих умінь і навичок	16%	43%	41%
Бажання поліпшити професійно значущі вміння і навички	19%	30%	51%
Сформованість професійно значущих умінь і навичок як риси особистості	17%	51%	32%
Самокритичність оцінки	18%	14%	67%
Усвідомлення практичності професійно значущих умінь і навичок.	16%	51%	33%

Результати анкетування в КГ-2
(констатувальний експеримент)

Психологічні аспекти процесу формування професійно значущих умінь і навичок	Відповіли стверджувально	Відповіли заперечливо	Не визначились з відповіддю
Розуміння змісту професійного навчання	27%	43%	30%
Усвідомлення важливості професійно значущих умінь і навичок	39%	12%	49%
Задоволення станом організації професійного навчання	36%	15%	49%
Самооцінка професійно значущих умінь і навичок	18%	39%	43%
Бажання поліпшити професійно значущі вміння і навички	27%	29%	44%
Сформованість професійно значущих умінь і навичок як риси особистості	23%	42%	35%
Самокритичність оцінки	28%	15%	57%
Усвідомлення практичності професійно значущих умінь і навичок.	22%	41%	37%

Додаток К

Якісні ознаки прояву факторів професійно значущих умінь і навичок
майбутніх економістів

Таблиця К.1.

Якісні ознаки прояву факторів професійно значущих умінь і навичок
майбутніх економістів-студентів експериментальної групи
(констатувальний експеримент)

	Ознаки факторів професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів						
	М	П	Л	К	А	Д	З
Кількість прояву ознаки	25	41	38	47	34	26	20

Умовні скорочення:

- М – мотивація та самомотивація навчання;
- П – вміння складати план навчально-пізнавальної діяльності;
- Л – вміння отримувати інформацію з різноманітних джерел;
- К – вміння вести конспекти;
- А – вміння аналізувати отриману інформацію;
- Д – вміння самостійної практичної діяльності на основі здобутих знань;
- З – вміння представляти результати своєї діяльності.

Якісні ознаки прояву факторів професійно значущих умінь і навичок
майбутніх економістів-студентів першої контрольної групи
(констатувальний експеримент)

	Ознаки факторів професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів						
	М	П	Л	К	А	Д	З
Кількість прояву ознаки	11	14	18	23	19	16	5

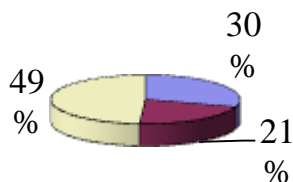

Якісні ознаки прояву факторів професійно значущих умінь і навичок
майбутніх економістів-студентів другої контрольної групи
(констатувальний експеримент)

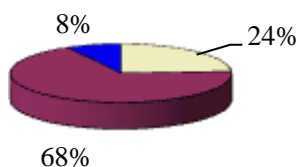
	Ознаки факторів професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів						
	М	П	Л	К	А	Д	З
Кількість прояву ознаки	10	14	9	18	23	21	14

Додаток Л

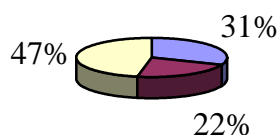
Визначення кількісної ознаки професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів

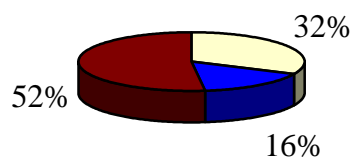
Діаграма Л.1. Визначення кількісної ознаки професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів (констатувальний експеримент)

Діаграма Л.2. Визначення кількісної ознаки професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів в ЕГ (формувальний експеримент)

Діаграма Л.3. Визначення кількісної ознаки професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів в КГ-1 (формувальний експеримент)

Діаграма Л.4. Визначення кількісної ознаки професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів в КГ-2 (формувальний експеримент)

- – професійно значущі вміння і навички формуються і розвиваються добре;
- – професійно значущі вміння і навички формуються і розвиваються задовільно;
- – професійно значущі вміння і навички не розвинені абсолютно.

Додаток М

Значення коефіцієнта сформованості професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів і частотності прояву цього коефіцієнта у відсотках під час виконання завдань експериментального характеру

Таблиця М.1.

Значення коефіцієнта сформованості професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів і частотності прояву цього коефіцієнта у відсотках під час виконання завдань експериментального характеру
(формувальний експеримент)

Коефіцієнт К сформованості професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів	Частотність прояву в групах (в %)		
	ЕГ	КГ-1	КГ-2
0,00	9,0	7,0	3,7
0,14	10,7	13,0	9,3
0,29	18,6	16,0	9,3
0,43	29,5	19,5	7,4
0,57	10,7	17,0	16,7
0,71	10,9	13,5	22,2
0,86	8,5	11,5	20,4
1,00	2,1	2,5	11,1

Таблиця М.2.

Значення коефіцієнта сформованості професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів і частотності прояву цього коефіцієнта у відсотках під час виконання завдань експериментального характеру (констатувальний експеримент)

Коефіцієнт К сформованості професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів	Частотність прояву в групах (в %)		
	ЕГ	КГ-1	КГ-2
0,00	0,0	2,0	3,7
0,14	2,1	16,5	7,4
0,29	6,4	15,5	9,3
0,43	8,5	16,0	8,1
0,57	12,8	18,0	16,7
0,71	25,5	15,0	20,4
0,86	27,7	12,0	22,4
1,00	17,0	5,0	12,0

Додаток Н

Значення коефіцієнта наявності професійно значущих умінь і навичок
майбутніх економістів

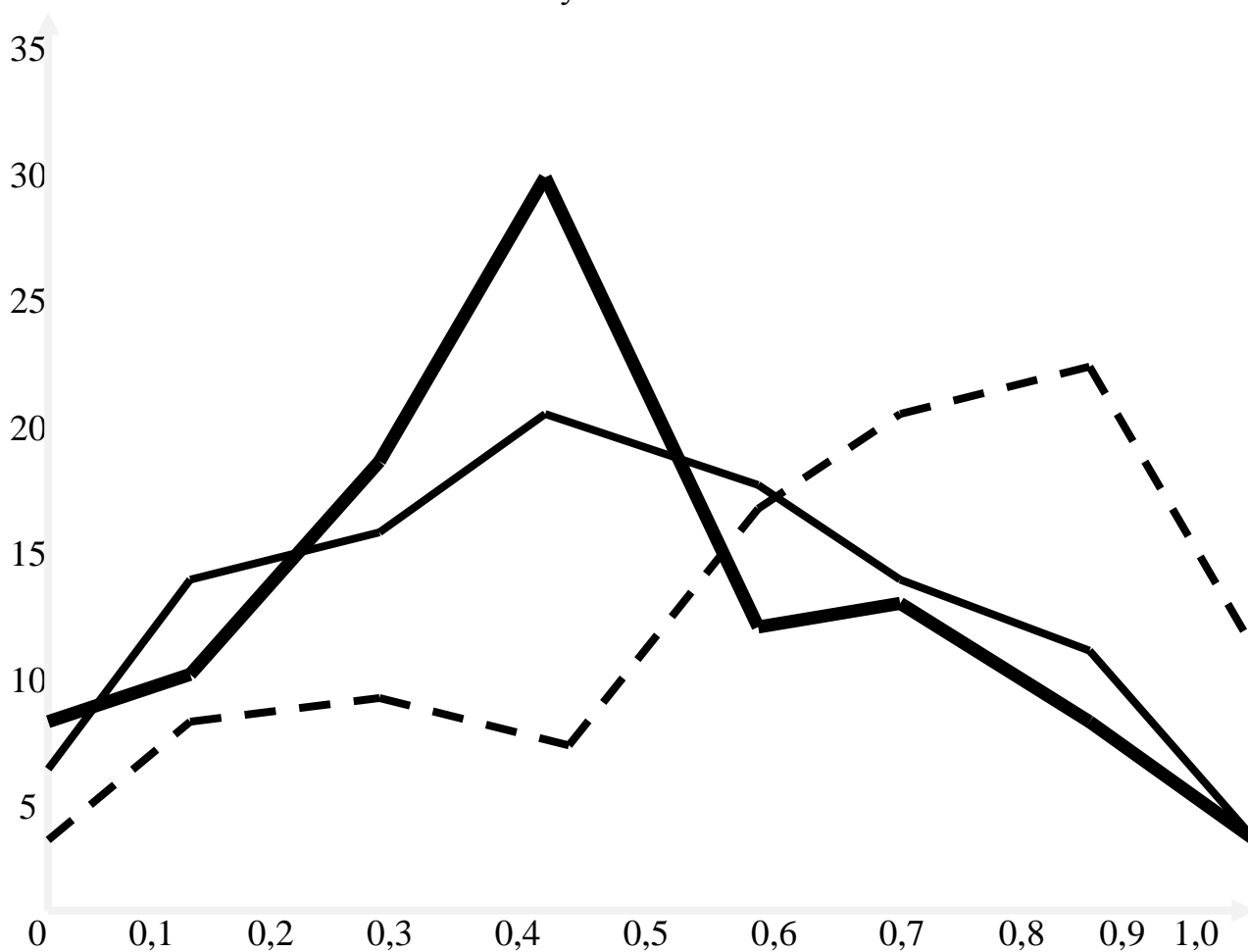

Рис. Н.1. Значення коефіцієнта наявності професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів (формувальний експеримент)

(- - EG, ■ KG-1, ▬ KG-2)

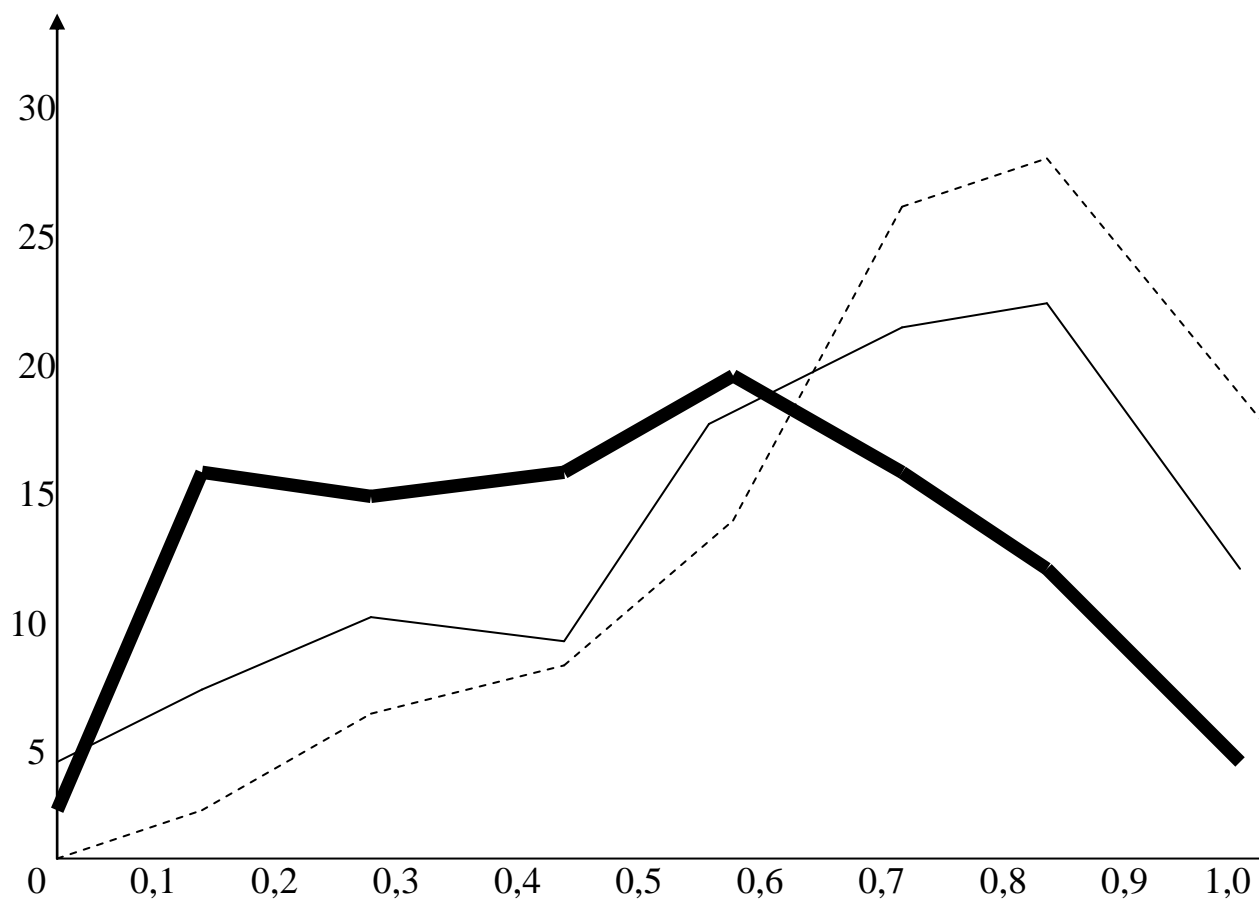

Рис. Н.2. Значення коефіцієнта наявності професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів (констатувальний експеримент)

(- - EG, — KG-1, — KG-2)

Додаток О

Тематичний план дисципліни “Іноземна мова”,
що використовувався в експериментальній групі

№ з/п	Теми практичних занять	К-ть годин	СРС
I семестр			
1	Тема: “Привітання і знайомство”. Алфавіт. Правила читання. Артикль і рід. Порядок слів у простому реченні. Особові займенники.	2	3
2	Тема: “Візит з Німеччини”. Візитні картки. Теперішній час слабких, сильних і неправильних дієслів.	2	3
3	Тема: “Країни. Мови. Національності. Професії”. Наказовий спосіб. Заперечення.	2	3
4	Проміжний тестовий контроль	2	2
5	Тема: “Персонал фірми”. Присвійні займенники	2	3
6	Тема: “Телефонні розмови з фірмою-партнером”. Відмінки. Відмінювання іменників.	2	3
7	Тема: “Місяці. Дні. Час”. Числівники.	2	3
8	Модульний контроль.	2	2
9	Тема: “Сім’я. Автобіографія”. Прийменники зі знахідним і давальним відмінком.	2	3
10	Тема: “Їжа. Ресторан”. Дієслова з відокремлюваними префіксами.	2	3
11	Тема: “Продукти харчування. Крамниці”. Прийменники з родовим відмінком.	2	3
12	Проміжний тестовий контроль	2	2
13	Тема: “Одяг”. Відмінювання особових займенників. Безособовий займенник man	2	3

14	Тема: “Хоббі. Вільний час”. Прийменники з давальним і знахідним відмінком.	2	3
15	Тема: “Влаштування на роботу. Резюме” Модальні дієслова.	2	3
16	Тема: “Ділова кореспонденція. Факс. Лист. E-mail”. Типові скорочення у факсах. Складний минулий час (Перфект)	2	3
17	Підсумковий модульний контроль	2	2
II семестр			
18	Тема: “Замовлення квитка на літак. Бронювання готелю”. Телефонні розмови. Простий минулий час (Претерітум).	2	2
19	Тема: “Митниця”. Складний минулий час. (Плюсквамперфект).	2	3
20	Тема: “Транспорт”. Майбутній час.	2	2
21	Проміжний тестовий контроль.	2	2
22	Тема: “Готель”. Прикметники. Ступені порівняння.	2	2
23	Тема: “Сучасний менеджер”. Порядкові числівники.	2	3
24	Тема: “Види фірм. Візит на німецьку фірму”. Інфінітив з zu та без zu. Дієслово lassen.	2	2
25	Модульний контроль	2	2
26	Тема: “Договір”. Складносурядне речення.	2	2
27	Тема: “Траспортні угоди. ІНКОтермс”. Складнопідрядне речення.	2	3
28	Тема: “Валютно-грошові операції”. Підрядні речення часу і місця.	2	3
29	Тема: “Біржі. Акції”. Підрядні речення мети і умови.	2	3
30	Проміжний тестовий контроль.	2	2
31	Тема: “Податкові системи”. Підрядні речення образу	2	3

	та способу дії.		
32	Тема: “Участь у виставках і ярмарках”. Підрядні речення причини.	2	3
33	Тема: “Протокол ділових зустрічей”. Підрядні означувальні речення.	2	3
34	Тема: “Товари. Ринок. Ціноутворення”. Підрядні називні речення.	2	3
35	Підсумковий модульний контроль	2	2
III семестр			
36-38	Тема: “Підприємництво: Роздрібна та гуртова торгівля”. Пасивний стан дієслова.	6	8
39-41	Тема: “Підприємництво: Маркетинг”. Теперішній час пасивного стану.	6	8
42	Модульний контроль	2	3
43-45	Тема: “Підприємництво: Фінанси”. Минулий час пасивного стану.	6	8
46-48	Тема: “Підприємництво: Логістика”. Майбутній час пасивного стану.	6	8
49-51	Тема: “Підприємництво: Бізнес етикет”. Безособовий пасив.	6	8
52	Підсумковий модульний контроль	2	4
IV семестр			
53-54	Тема: “Консалтинг”. Інфінітивні конструкції.	4	6
55-56	Тема: “Управління персоналом. Стили керівництва”. Поширене означення.	4	6
57-58	Тема: “Попит і пропозиція”. Дієприкметникові звороти.	4	6
59	Модульний контроль.	2	2
60-61	Тема: “Зовнішньоекономічна діяльність”. Герундив.	4	6

62-63	Тема: “Франчайзинг”. Умовний спосіб.	4	5
64-65	Тема: “Господарське право”. Теперішній час умовного способу.	4	4
66-67	Тема: “Професійна освіта”. Минулий час умовного способу.	4	4
68-69	Тема: “Екологія. Промислові відходи”. Вживання умовного способу.	4	4
70	Підсумковий модульний контроль	2	2
Разом годин		140	184
Разом за курс		324	

Додаток П

Тематичний план дисципліни “Іноземна мова”,
що використовувався в контрольних групах

№ з/п	Теми практичних занять	К-ть годин	СРС
I семестр			
1-2	Тема: “Знайомство”. Алфавіт. Правила читання. Порядок слів в реченні. Заперечення. Особові займенники.	4	4
3-4	Тема: “Сім’я”. Відмінювання іменників. Множина іменників. Присвійні займенники.	4	4
5	Поточний тестовий контроль	2	2
6-7	Тема: “Квартира”. Прийменники. Числівники.	4	4
8	Тематична модульна контрольна робота	2	3
9-10	Тема: “Їжа”. Відмінювання прикметників. Минулий час.	4	4
11	Тема: “Пори року”. Безособові займенники <i>man, es</i> .	2	1
12	Тема: “Погода”. Ступені порівняння прикметників.	2	1
13	Поточний тестовий контроль	2	1
14	Тема: “Робочий день. Вихідні”. Модальні дієслова. Зворотні дієслова. Дієслова з відокремлюваними префіксами.	2	1
15-16	Тема: “Покупки”. Відмінювання прикметників.	4	4
17	Тематична модульна контрольна робота	2	1
II семестр			
18-20	Тема: “Вивчаємо іноземні мови”. Теперішній час сильних і слабких дієслів. Відмінювання артикля. Порядок слів у простому реченні.	6	3
21	Тема: “Навчання”. Множина іменника.	2	2

22	Поточний тестовий контроль	2	2
23-25	Тема: “Чернівецький університет”. Порядкові числівники.	6	3
26	Тема: “Бібліотека”. Прийменники	2	2
27	Тематична модульна контрольна робота	2	2
28-29	Тема: “Робочий день студента”. Граматичний рід іменників. Заперечення.	4	2
30-31	Тема: “Автобіографія”. Вживання артикля. Відмінювання вказівних займенників.	4	3
32-34	Тема: “Мої друзі”. Наказовий спосіб. Відмінювання присвійних займенників.	4	6
35	Тематична модульна контрольна робота	2	2
III семестр			
36-37	Тема: “Вихідний день”. Модальні дієслова.	4	2
38-39	Тема: “Зима”. Сильна відміна прикметника.	4	2
40-41	Тема: “Весна”. Слабка відміна прикметника.	4	3
42	Поточний тестовий контроль	2	1
43-44	Тема: “ Осінь. Літо”. Ступені порівняння прикметників.	4	2
45	Тематична модульна контрольна робота	2	2
46-47	Тема: “Їжа”. Минулий час	4	2
48-49	Тема: “Україна”. Майбутній час.	4	2
50-51	Тема: “Німеччина. Австрія. Швейцарія”. Прийменники	4	2
52	Тематична модульна контрольна робота	2	1
IV семестр			
53-54	Тема: “Свята в Німеччині”. Пасивний стан	4	2
55-56	Тема: “Міста Німеччини”. Прислівники	4	2
57	Тема: “Київ”. Складні сполучники.	2	1

58-59	Тема: “Пошта”. Інфінітив з zu та без zu. Складні прийменники.	4	2
60	Тематична модульна контрольна робота.	2	1
61-62	Тема: “Кіно”. Інфінітивні конструкції.	4	2
63	Тема: “Театр”. Складне речення. Складносурядне речення.	2	1
64	Поточний тестовий контроль	2	1
65	Тема: “У магазині”. Складнопідрядне речення.	2	1
66	Тема: “У лікаря”. Типи складнопідрядних речень.	2	1
67	Тема: “Засоби масової інформації”. Типи складнопідрядних речень.	2	1
68	Тема: “Подорож”. Означення. Поширене означення.	2	1
69	Тема: “В готелі”. Умовний спосіб.	2	1
70	Тематична модульна контрольна робота	2	1
Разом годин		140	96
Разом за курс		236	

Додаток Р

Практичні завдання для впровадження моделі формування професійно значущих умінь та навичок у навчальний процес

Дані завдання розроблені як додатковий засіб для поглибленого вивчення теми “Підприємництво” для студентів 1-3 курсів економічних спеціальностей денної та заочної форми навчання.

Наведений у завданнях матеріал допомагає майбутнім економістам формувати професійно значущі вміння та навички та закріплювати їх під час виконання практичних завдань з використанням новітніх інформаційних технологій, проблемного та евристичного навчання, кейс навчання, самостійної навчально-пізнавальної діяльності, проектного навчання, активно-творчого навчання, ігрового навчання тощо.

Тексти та вправи є аутентичними та відображають особливості та відмінності німецького підприємництва, порівнюють останнє з українським, знайомлять з цікавою професійною та країнознавчою інформацією.

Навчальний матеріал поділено на три рівня: нижчий, середній та вищий, що дорівнює критеріям балів за ECTS відповідно E та D, C та B, A. Вправи мають спеціальні позначки для вибіркового та послідовного їх виконання:

* – позначено вправи нижчого рівня; виконання цих вправ дозволяє оцінити роботу студента відповідно до критеріїв отримання балів ECTS E або D;

† – позначено вправи середнього рівня; виконання цих вправ дозволяє оцінити роботу студента відповідно до критеріїв отримання балів ECTS C або B;

☼ – позначено вправи вищого рівня; виконання цих вправ дозволяє оцінити роботу студента відповідно до критеріїв отримання балу ECTS A.

У завданнях враховано основні принципи організації навчального процесу, застосовано індивідуалізацію та диференціацію, враховано індивідуальні здібності та темп навчання студентів. Використання

німецькомовних аутентичних матеріалів та зв'язок їх з реальними знаннями студентів з економіки, маркетингу, логістики, фінансів, етикету, підприємництва дозволяє формувати позитивну мотивацію до навчання.

Дані завдання рекомендовано використовувати під час вивчення тем “Мова і культура”, “Економіка Німеччини, “Бізнес етикет” у рамках загальноуніверситетського курсу дисципліни “Іноземна (німецька) мова”, а також як додатковий навчальний засіб у школах з поглибленим вивченням німецької мови.

THEMA 1. Der Handel. Kioskbetrieb und Grossist

Kioskbetrieb

In Deutschland gibt es etwa 25.000 Kioskbetriebe. Diese kleinen Geschäfte erwirtschaften einen Umsatz von rund 10 Milliarden Euro pro Jahr. Fast jeder Kiosk ist ein Familienbetrieb, d.h. die Kioskbesitzer betreiben ihren Kiosk selbst. Sie beschäftigen nur sehr selten Angestellte, denn ihr Verdienst ist nicht groß genug, um Personal bezahlen zu können. Wenn andere auf dem Weg zur Arbeit sind und in den Geschäften noch nichts los ist, hat der Tag für einen Kioskbesitzer schon längst begonnen. Ein Kiosk lebt hauptsächlich von seinen Stammkunden, also den Leuten, die regelmäßig mindestens einmal am Tag kommen.

Wichtig für Überleben und Erfolg eines Kiosks ist seine örtliche Lage, der Standort. Liegt der Kiosk an einer vielbefahrenen Durchgangsstraße, an einer Haltestelle von U-Bahn, Autobus oder Eisenbahn, vielleicht noch dazu in der Nähe eines Wohngebietes, einer Fabrik, eines großen Verwaltungsgebäudes oder einer Schule, dann ist der Standort gut.

Neben dem richtigen Standort ist die Persönlichkeit des Kioskbetreibers ein weiterer wesentlicher Faktor für den Erfolg. Ein gutes Verhältnis zwischen dem Kioskbetreiber und seiner Kundschaft ist daher sehr wichtig.

Ein Kiosk darf in Deutschland praktisch alles verkaufen - außer frischen und verderblichen Lebensmitteln. Doch auch hierfür gibt es Möglichkeiten und

Ausnahmen. Artikel wie z.B. Tageszeitungen, Zeitschriften, Tabakwaren, Süßigkeiten, Getränke, - alkoholfreie wie Cola, Fanta, Mineralwasser, dann Wein, Schnaps, Bier in verschiedenen Sorten findet man in jedem Kiosk.

Kiosk- Geschäften, die jedoch allein auf diese Artikel setzen, gehört nicht mehr die Zukunft. Deshalb nehmen immer mehr Kioskbetreiber auch andere Waren und Angebote in ihr Sortiment, für das es in Deutschland auch spezialisierte Fachgeschäfte gibt: z. B. Kaffee einer bestimmten Marke oder Geschenkartikel. Oder sie vermitteln manchmal sogar Reisen. Andere wiederum bieten ihrer Kundschaft sonntags frische Brötchen und Kuchen an, wenn es in der näheren Umgebung keinen Bäcker gibt, der zu ähnlichen Zeiten geöffnet hat. Ein Kiosk ist völlig abhängig von seinem täglichen Umsatz. Der Verkauf im Kiosk geht nur über Bargeld. Die Einnahmen müssen regelmäßig zur Bank gebracht werden. Die meisten Lieferanten, der Vermieter und das Finanzamt wollen ihr Geld nicht bar, sondern über eine Zahlung von einem Konto. Das Geld, das im Kiosk täglich eingenommen wird, gehört also noch lange nicht dem Kioskbesitzer.

*ÜBUNG 1: Beantworten Sie folgende Fragen:

1. Warum betreiben fast alle Kioskbesitzer ihren Kiosk selbst?
2. Was bedeutet der Ausdruck „Stammkunde“?
3. Welche Faktoren sind wichtig für den Erfolg eines Kiosks?
4. Nennen Sie einige Artikel, die man in jedem Kiosk finden kann!
5. Warum werden die Waren im Kiosk nur gegen Bargeld verkauft?

ÜBUNG 2: Welche Wortbestandteile passen zusammen? Setzen Sie den Artikel!

Artikel	Bestimmungswort	Grundwort
der / die / das _____	Stamm - -	geld
_____	Kiosk - -	ort
_____	Stand - -	betrieb
_____	Waren - -	kunde
_____	Familien - -	angebot

_____	Bar - -	betreiber
_____	Tabak - -	mittel
_____	Leben - -	gebäude
_____	Verwaltung - -	waren

↑ **ÜBUNG 3:** Was paßt? Kreuzen Sie an! Es können mehrere Lösungen richtig sein.

1. Jedes Jahr wird von deutschen Kiosken ein Umsatz von rund 10 Milliarden Euro

- (a) ersteigert.
- (b) erwirtschaftet.
- (c) erzielt.

2. Die meisten Kunden kommen, weil der Kiosk schon in aller Frühe

- (a) geöffnet hat.
- (b) verkauft.
- (c) anbietet.

3. Der Kiosk wird jeden Tag mit Tageszeitungen

- (a) geliefert.
- (b) beliefert.
- (c) zugeschickt.

4. Die Zeitungen, die ein Kiosk nicht verkauft, muß der Großhändler wieder

- (a) erstatten.
- (b) bezahlen.
- (c) zurücknehmen.

5. Kiosk-Betriebe können sich nicht mehr allein auf Zeitungen, Tabakwaren, Süßigkeiten und Getränke

- (a) begnügen.
- (b) begrenzen.
- (c) beschränken.

6. Um mehr Umsatz und Gewinn zu machen, müssen sich die Kioskbesitzer heute etwas

- (a) einfallen lassen.
- (b) überlegen.
- (c) nachdenken.

Der Grossist

In einer **Marktwirtschaft** gibt es üblicherweise mindestens zwei **Anbieter** für die gleiche Leistung in einer Stadt. Nicht so im **Großhandel**, also in der Vermittlung zwischen dem Hersteller und dem **Endverkäufer** von Zeitungen und Zeitschriften. Diesen Großhändler nennt man **Grossist**. In vielen deutschen Städten gibt es jeweils nur einen Zeitungs- Grossisten. Der hat ein **Monopol** und beliefert alle Kioske und alle Geschäfte. Die Grossisten bestimmen gegenüber den Verkäufern die Bedingungen. Dazu gehört auch die **Abrechnung**. Der Großhändler läßt sich stets alle Zeitungen bezahlen, die er liefert. Er bestimmt auch, wie viele Zeitungen er an jede Verkaufsstelle gibt. Die Zeitungen, die ein Kiosk nicht verkauft, muß der Großhändler wieder zurücknehmen. Hierfür gibt er dem Kiosk eine **Erstattung**, eine **Gutschrift**. Das bedeutet, daß der Kiosk immer im voraus zahlt, bevor er selbst verkauft.

***ÜBUNG 4:** Was bedeuten die **farbigen** Wörter? Lassen sich die Begriffe in Ihre Muttersprache übersetzen?

***ÜBUNG 5:** Stehen die folgenden Aussagen im obigen Text? Kreuzen Sie an!

	steht im Text	steht nicht im Text
1. Es gibt immer mindestens zwei Zeitungsgroßhändler in einer Stadt.		

<p>2. Der Zeitungs-Grossist bestimmt die Menge der Zeitungen, die er an den Endverkäufer gibt.</p> <p>3. Der Kiosk zahlt dem Großhändler die Zeitungen erst, wenn er sie alle verkauft hat.</p> <p>4. Die nicht verkauften Zeitungen kann der Grossist vom Kioskbesitzer zurücknehmen und ihm hierfür das Geld erstatten, wenn er will.</p>		
---	--	--

♠ **ÜBUNG 6:** In welchem Verhältnis stehen Kioskbesitzer und Grossist?

Der Kioskbetreiber	beliefert	alle gelieferten Zeitungen im voraus.
	bestimmt	den Kiosk.
	gibt ... zurück	wie viele Zeitungen er an jede Verkaufsstelle gibt.
Der Grossist	bezahlt	die nicht verkauften Zeitungen an den Grossisten.
	erstattet	die Bedingungen gegenüber dem Kioskbetreiber.
	kann	den Grossisten nicht frei wählen. dem Kioskbesitzer die nicht verkauften Zeitungen.

♠ **ÜBUNG 7:** Welche Verben sind in den Substantiven „versteckt“?

der Anbieter -----> anbieten

a) die Leistung -----> _____

b) der Hersteller -----> _____

c) der Verkäufer -----> _____

d) die Abrechnung -----> _____

e) die Erstattung -----> _____

f) der Händler -----> _____

- g) die Vermittlung -----> _____
- h) der Verdienst -----> _____
- i) die Lieferung -----> _____
- j) die Zahlung -----> _____

☼ **ÜBUNG 8:** Welches Substantiv paßt?

- a) In einer Marktwirtschaft gibt es üblicherweise mindestens zwei _____ für die gleiche Leistung in einer Stadt.
(Anbieter (m), Standort (m), Großhändler (m))
- b) Der Zeitungs-und Zeitschriftengroßhandel hat jedoch ein _____.
(Geschäft (n), Monopol (n), Verkaufsstelle (f))
- c) Ein Kiosk lebt hauptsächlich von seinen _____.
Waren (f), Lieferanten (m), Stammkunden (m))
- d) Viele Kioskbetreiber nehmen neben den üblichen Artikeln wie z.B. Tageszeitungen, Zeitschriften, Tabakwaren, Süßigkeiten usw. auch andere Waren und Angebote in ihr _____.
(Geschäft (n), Sortiment (n), Verkauf (m))
- e) Der Kioskbesitzer ist völlig abhängig von seinem täglichen _____.
(Bargeld (n), Konto (n), Umsatz (m))
- f) Für die nicht verkauften Zeitungen erhält der Kioskbesitzer vom Großhändler eine _____.
(Scheck (m), Gutschrift (f), Remission (f))
- g) Bei Tabakwaren verdient der Kioskbesitzer nicht viel. Aber bei Getränken z.B. kann die _____ groß sein.
(Verdienstspanne (f), Preisbindung (f), Alkoholsteuer (f))

☼ **ÜBUNG 9:** Fragen Sie den Kioskbesitzer Kuno Wünsche. Ergänzen Sie die Lücken mit Hilfe der Wörter im Kasten!

Verkaufspreis und Verdienstspanne

Staat	Tabaksteuer	Verdienstspanne	Grossist	Prozent	Hersteller
--------------	--------------------	------------------------	-----------------	----------------	-------------------

Verkaufspreis   Preisbindung

- 1) Kann man viel mit Tabakwaren verdienen? -----> Bei Tabakwaren ist die _____, also der Unterschied zwischen Einkaufs und Verkaufspreis, nicht groß. Es sind weniger als 10 _____.
- 2) Wer setzt die Preise fest? -----> Bei Getränken z.B. ist der Kioskbesitzer frei, hier den _____ selbst zu bestimmen. Anders bei Tabakwaren und Zeitungen. Sie unterliegen in Deutschland der sogenannten _____. D.h. nicht der Verkäufer setzt den Preis fest, sondern der _____.
- 3) Sind noch andere an der Preisbildung beteiligt? -----> Bei Tabakwaren ist auch der _____ beteiligt. Die _____ treibt den Preis - wie z.B. beim Benzin die Mineralölsteuer - nach oben.
- 4) Wer verdient alles an dem Verkauf einer Zeitung z.B.? -----> Was der Zeitungsverkäufer zahlt, wird zwischen dem Verlag, dem _____ und den Verkäufern aufgeteilt.

☀ **ÜBUNG 10:** Lösen Sie das Kreuzworträtsel, in dem Begriffe aus der Lektion vorkommen. Die numerierten Felder ergeben ein neues Werk aus dem Bereich „Kiosk“.

a) Ware in einem Kiosk:

b) Zahlungsverfahren, bei dem der Kioskbesitzer dem Grossisten eine Vollmacht über ein Konto gibt:

c) die Festsetzung des Preises durch den Hersteller:

d) das Recht, eine Ware als alleiniger Anbieter zu verkaufen:

e) langjähriger, ständiger Kunde:

f) der Unterschied zwischen Einkaufs- und Verkaufspreis:

g) Verkaufshäuschen für Zigaretten, Zeitungen, Süßigkeiten, Getränke usw.:

h) Zahlung in Form von Münzen oder Geldscheinen:

i) halbbares Zahlungsmittel:

j) Ausdruck für Zeitungen, die der Verkäufer zurückgibt, weil er sie nicht verkaufen konnte:

k) anderes Wort für Großhändler:

l) örtliche Lage:

m) Gesamtheit der Kunden:

n) anderes Wort für Warenangebot:

<i>A</i>		<i>8</i>		<i>K</i>		<i>L</i>									
	<i>12</i>	<i>B</i>	<i>U</i>		<i>H</i>			<i>G</i>							
		<i>7</i>			<i>B</i>	<i>I</i>	<i>N</i>							<i>G</i>	
			<i>3</i>	<i>P</i>	<i>O</i>										
		<i>A</i>		<i>M</i>	<i>K</i>			<i>D</i>	<i>10</i>						
<i>V</i>		<i>14</i>	<i>D</i>			<i>N</i>	<i>S</i>			<i>P</i>					
<i>1</i>			<i>S</i>												
<i>6</i>	<i>A</i>				<i>H</i>	<i>L</i>									
		<i>H</i>	<i>13</i>	<i>C</i>	<i>K</i>										
<i>R</i>		<i>M</i>		<i>4</i>		<i>I</i>	<i>O</i>								
<i>G</i>		<i>O</i>			<i>2</i>		<i>T</i>								
	<i>T</i>				<i>O</i>	<i>9</i>									
<i>5</i>			<i>D</i>	<i>S</i>			<i>A</i>	<i>F</i>							
	<i>O</i>		<i>T</i>	<i>11</i>	<i>M</i>		<i>N</i>								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----

Kontrollaufgabe: Projektarbeit: bilden Sie in kleinen Gruppen Businessplan der Öffnung des Kiosks in Ihrer Stadt.

THEMA 2. Marketing

†**ÜBUNG 1:** „Marketing“ bedeutet ursprünglich ‘auf den Markt bringen’. Was meinen Sie, ist damit alles gesagt? Schreiben Sie sich – bevor Sie weiterarbeiten – Stichworte auf, die Ihnen zum Begriff „Marketing“ einfallen.

Marketing

Es genügt nicht, ein qualitativ hochwertiges Produkt herzustellen, es muss auch verkauft werden. Die erfolgreiche Vermarktung eines Produkts bedarf - insbesondere auf Märkten, auf denen viele qualitativ kaum unterscheidbaren Produkte um die Gunst des Kunden werben - erheblicher Anstrengungen. Und gerade bei der Einführung eines neuen Produkts auf solch einem Käufermarkt müssen die verschiedensten Faktoren bedacht und aufeinander abgestimmt werden: Analyse des Marktes, Entscheidung für eine bestimmte Zielgruppe, Wahl eines zugkräftigen Namens, Gestaltung der Verpackung und vieles andere mehr.

Der Begriff „Marketing“ wird in der Literatur nicht einheitlich definiert. Ältere Definitionen weisen dem Marketing die Aufgabe zu, die Produkte und Dienstleistungen eines Unternehmens unter Einsatz bestimmter Mittel zu verkaufen. Das heißt, Marketing wird gleichgesetzt mit Vertriebs- oder Absatzpolitik. Marketing bildet gleichsam das Endglied im betrieblichen Leistungsprozess. In der neueren Literatur kommt dem Marketing ein anderer Stellenwert zu: Marketing steht hier am Anfang des unternehmerischen Entscheidungsprozesses. Das heißt, die Entscheidungen werden auf Zielgruppen und deren Bedürfnisse und Wünsche ausgerichtet. Marketing ist demnach eine auf den Markt ausgerichtete Konzeption der Unternehmensführung.

Unter dem Begriff Marketing werden unter anderem folgende sechs Aktivitäten zusammengefasst:

1. Identifizierung der vorhandenen und potentiellen Verbraucherbedürfnisse,
2. Festlegung einer optimalen Vermarktungsstrategie für ein Produkt,
3. Absicherung der besten Methode zur Distribution eines Produktes,

4. Information der Kunden über die Existenz eines Produktes und Überzeugung vom Kauf des Produktes,
5. Festsetzung des Verkaufspreises,
6. Sicherstellung eines Kundendienstes, der bestimmte Qualitätsstandards erfüllt.

☀ **ÜBUNG 2: a)** Wie unterscheiden sich ältere Marketingkonzepte von moderneren? Bitte notieren Sie sich ein paar Stichworte.

Ältere Marketingkonzepte:

Modernere Marketingkonzepte:

***b)** Bitte schreiben Sie den folgenden Text neu. Achten Sie auf die Groß- und Kleinschreibung und die Zeichensetzung.

DER ERFOLG EINES UNTERNEHMENS HENGT HEUTE WENIGER VON DER EFFIZIENZ AB ALS FRÜHER. DIE PRODUKTION MUSS RATIONELLER GESTALTET UND ZULEITEN SONDERN VIEL MEHR DAVON LOHNENDE ABSATZMÄRKTE ZUFINDEN UND SICH AUF DIESE MÄRKTE EINZUSTELLEN.

🏠 **ÜBUNG 3: a)** Wie heißen die Verben? Ergänzen Sie bitte die Tabelle.

Nomen	Verb/Infinitiv	Verb/Partizip II
Identifizierung	identifizieren	identifiziert
Festlegung		
Absicherung		
Information		
Überzeugung		
Festsetzung		
Sicherstellung		

↑**b)** Bilden Sie zu den oben genannten Punkten 1–6 vollständige Sätze; verwenden Sie das Passiv.

*ÜBUNG 4: Bilden Sie zusammengesetzte Nomen mit Markt- und Produkt-. Nennen Sie auch jeweils den Artikel. Achtung: Nicht alle Nomen lassen sich kombinieren!

Markt-	nische einführung forschung produkt forscher analyse anteil daten (Plural) segment artikel
---------------	---

Beispiel: der Markt- + die Forschung -> die Marktforschung

Produkt-	image qualität variante name manager inhalte (Plural) positionierung neueinführung design agentur
-----------------	--

Beispiel: das Produkt + der Name -> der Produktname

*ÜBUNG 5: Bitte lesen Sie die folgenden Sätze. Formen Sie die Satzteile in Klammern so um, daß ein sinnvoller Satz entsteht

Absatzplanung

1. Jeder Unternehmer bemüht sich,

(günstige Voraussetzungen für den Verkauf seiner Produkte schaffen).

---

2. Es ist ihm wichtig,

(seine Produkte auf dem Markt mit Gewinn verkaufen).

---

3. Deshalb ist es wichtig,

(den Absatz gründlich vorbereiten und planen).

---

4. Die Verkaufserlöse sollen

(die Kosten decken und Gewinn beinhalten).

---

*ÜBUNG 6: Marktforscher stellen eine Reihe von Fragen. Bitte lesen Sie zunächst die Fragen 1.-5. Formen Sie sie im Anschluß daran in indirekte Fragen um.

1. Besteht ein Bedarf für das neue Produkt?

2. Hat das neue Produkt Erfolgchancen?

3. Welche Konkurrenzprodukte befinden sich bereits auf dem Markt?

4. Was kosten die Konkurrenzprodukte?

5. Für welche Zielgruppe kommt das neue Produkt in Frage?

1. Marktforscher untersuchen,

---

2. Sie ermitteln,

---

3. Sie überprüfen,

---

4. Sie stellen fest,

---

5. Sie finden heraus,

ÜBUNG 7: Lesen Sie den nachstehenden Text und füllen Sie die Lücken aus:

Bevor ein neues _____ entwickelt wird, beauftragen Herstellerfirmen _____ damit, _____ über den Markt zusammenzutragen. Das heißt, zunächst wird überprüft, ob überhaupt ein

_____ für ein neues _____ besteht und welche _____ sich dafür ermitteln lassen.

*ÜBUNG 8: Im folgenden Schüttelkasten finden Sie Werbeträger/Medien und Werbemittel. Ordnen Sie die Begriffe in die richtige Spalte:

Warenprobe Außenwerbung Werbebrief
 Fernsehen Katalog Anzeige Rundfunk Fernsehen Werbefilm
 Werbegeschenk Filmtheater Beilage Plakat Werbespot Zeitung
 Zeitschriften Werbeartikel

Werbeträger/Medien	Werbemittel

☼ÜBUNG 9: Was glauben Sie: Welches sind die vier größten Werbeträger in Deutschland? Welche Werbeträger gehören zu den aufgelisteten Summen? Ordnen Sie zu!

Werbeaufwendungen in der Bundesrepublik Deutschland

10,7 Mrd Euro _____

6,9 Mrd Euro _____

5,7 Mrd Euro _____

3,4 Mrd Euro _____

(Tages)Zeitungen, Publikumszeitschriften, Fernsehen, Werbung per Post

☀ **ÜBUNG 10:** Bitte lesen Sie die Textabschnitte A - L und bringen Sie sie in die richtige Reihenfolge.

A

Nachdem die Marktforschung die Erfolgchancen des neuen Produktes ermittelt hat, treten weitere Dienstleistungsagenturen auf den Plan. So entwirft eine Design-Agentur eine ansprechende und funktionelle Verpackung, die zum Produkt paßt.

B

Der nächste Schritt, den ein Hersteller unternimmt, ist der Gang zur Werbeagentur. Diese übernimmt die sogenannte Vermarktung.

C

Anzeigen und TV-Spots werden produziert und in den entsprechenden Medien plaziert. Welche Medien jeweils genutzt werden, hängt vom finanziellen Rahmen ab, den der Hersteller vorgegeben hat.

D

Bevor ein Hersteller ein neues Produkt auf den Markt bringt, muß er feststellen, ob es für dieses Produkt überhaupt einen Bedarf gibt, das heißt, ob es sich überhaupt verkaufen läßt.

E

Dieses erste Informationsgespräch zwischen Agentur und Hersteller bzw. Produktmanager nennt man "Briefing". Danach beginnt die konkrete Arbeit an der Planung der Werbekampagne.

F

Diese Daten erhebt der Hersteller natürlich nicht selbst, vielmehr beauftragt er ein Marktforschungsinstitut damit.

G

Dazu gehört bei einem neuen Produkt auch der Entwurf eines unverwechselbaren

Images: Das Produkt bekommt eine Persönlichkeit. Es ist die Aufgabe der Werbeagentur, eine Werbewelt für das Produkt zu schaffen: Farbgebung, Formulierungen und Ambiente prägen das Produktimage.

H

Spezielle Namensagenturen sorgen für einen passenden Produktnamen und überprüfen, ob es diesen Namen nicht schon gibt oder auch, ob dieser Name nicht vielleicht in irgendeinem Teil der Welt anstößig oder problematisch ist. Letzteres ist wichtig, wenn das Produkt weltweit vermarktet werden soll.

I

Marktforschungsinstitute tragen alle wichtigen Daten über den betreffenden Markt zusammen: Sie untersuchen, welche Konkurrenzprodukte bereits auf dem Markt sind und was sie kosten. Sie überprüfen, ob Bedarf an dem Produkt besteht und für welche Zielgruppe das Produkt in Frage kommt.

J

Wenn die Werbekampagne angelaufen ist, kommt das neue Produkt in den Handel. Ob es ein Erfolg werden wird oder ein Flop, wird sich erst nach Monaten zeigen.

K

Das bedeutet: Sie sorgt dafür, daß die Existenz des neuen Produktes bei Händlern und Kunden bekannt wird. Um diese Aufgabe zu erfüllen, benötigt die Werbeagentur zunächst alle Informationen über das Produkt vom Hersteller.

L

Wenn die Werbeagentur Vorschläge für ein Produktimage und eine Werbekampagne entwickelt hat, legt sie die Entwürfe dem Hersteller vor. Nach der Einigung auf eine Werbestrategie beginnt die konkrete Umsetzung.

Die richtige Reihenfolge lautet:

D - - - H - - - E - - C -

Kontrollaufgabe: Halten Sie eine kollektive Präsentation zum Thema „Tendenzen und Probleme Marketing in der Ukraine“. Machen Sie die Arbeit im Programm PowerPoint oder HTML.

THEMA 3. Unternehmensfinanzierung

***ÜBUNG 1:** Klären Sie die folgenden Begriffe mit Hilfe eines Wörterbuches:

die Geschäftsstelle, n	die Qualifikation, en
der Mitarbeiter, -	die Firmenzentrale (-zentralen)
das Zubehör	das Schulungszentrum, -zentren
das Unternehmen, -	der Umsatz, Umsätze
der Unternehmensbereich, e	bieten
die Programmierung, gen	erarbeiten
der Fachmann, Fachleute	zertifizieren
das Konzept, e	umfassen
der Schwerpunkt, e	sichern
die Erarbeitung, en	bestätigen
die Firma, en	gestalten
die Behörde, n	verfügen
die Dienstleistung, en	ausstatten
die Beratung, en	erzielen
das Netzwerk-Design	kaufmännisch
die Entwicklung, en	vielfältig
die Mannschaft, en	hervorragend
der Kunde, n	namhaft
der Service	gleichbleibend
der Hersteller, -	zahlreich
das Sortiment, e	umweltfreundlich
die Automatisierung, (en)	ansässig

Vom Computerfreak zum erfolgreichen Unternehmer

Das PC-Systemhaus hancke & peter GmbH mit Geschäftsstellen in Aachen, Köln und Bendorf bei Koblenz ist seit 1984 im PC-Markt tätig. Insgesamt rund 140 Mitarbeiter bieten perfekten Service zu allem, was mit PCs zu tun hat: Systeme, Peripherie, Software und Zubehör. In den Unternehmensbereichen CAD, DTP, Software, atenbankprogrammierung, Kommunikations- und kaufmännische Lösungen erarbeiten Fachleute individuelle Problemlösungen und Konzepte. Seit 1995 ist hancke & peter nach EN ISO 2001 zertifiziert. Der Tätigkeitsschwerpunkt liegt in der Erarbeitung von Komplettlösungen für Firmen und Behörden. Die Dienstleistungen umfassen Beratung, Netzwerk-Design, Gestaltung anwendungsspezifischer Branchenlösungen sowie Support in verschiedenen Stufen. Bei Client/Server- Anwendungen ist eine Entwicklungsmannschaft in vielfältigen Projekten aktiv. Über eine telefonische Hotline bietet hancke & peter seinen Kunden Beratung und technischen Service innerhalb kurzer Zeit. Zusätzlich sichern die Beziehungen zu namhaften Herstellern eine gleichbleibend hohe Qualität des Sortiments. Zahlreiche Autorisierungen, so von Novell, Hewlett Packard, Mensch und Maschine, AutoDesk, Apple, Toshiba, Compaq, Gupta und Microsoft, bestätigen die hohe Qualifikation des Hauses. Seit 1992 ist die Aachener Firmenzentrale in einem umweltfreundlich gestalteten Neubau mit 2000 qm Nutzfläche ansässig. Nur einen Steinwurf davon entfernt ist gerade ein Logistik-Centrum mit rund 3000 qm Nutzfläche entstanden. Außerdem verfügt das Unternehmen über ein eigenes Schulungszentrum mit mehreren ausgestatteten Schulungsräumen.

Mittlerweile gehört die hancke & peter Gruppe in Deutschland zu den Top-Unternehmen im PC-Geschäft. 1995 wurde ein Umsatz von rund 78 Millionen Euro erzielt. Nach 60 Millionen Euro Umsatz im Vorjahr bedeutet das ein Plus von 30%.

Bill Gates schrieb schon als Student fleißig Computerprogramme, machte daraus bald ein Geschäft und ist heute der Chef von Microsoft, dem

Softwareunternehmen, das vor allem durch sein Betriebssystem »Windows« bekannt wurde. Ganz ähnlich wie Bill Gates begannen Sascha Hancke und Jürgen Peter ihre Karriere in Aachen. Schon als Schüler beschäftigten sich die beiden Freunde am liebsten mit Computern. Als sie begannen, in Aachen Informatik zu studieren, verkauften sie nebenbei Computer – und das mit soviel Erfolg, daß sie irgendwann ein richtiges Unternehmen gründeten: Die „Hancke und Peter Gesellschaft für Informationstechnik mit beschränkter Haftung“, kurz die Hancke und Peter GmbH. Heute sind Sascha Hancke und Jürgen Peter Anfang dreißig und leiten ein Unternehmen mit hundertzwanzig Beschäftigten. In ihrer Branche, den EDV-Dienstleistungen, gehören sie zu den fünfzig größten Unternehmen in Deutschland.

Wie bringt man es vom Computerfreak zum erfolgreichen Unternehmer? Man braucht Mut zum Risiko, gute Ideen und Geschäftssinn, und man braucht vor allem Geld. In der Regel von einer Bank - fast kein Unternehmen in Deutschland kommt nämlich ohne den Kredit von einer Bank aus. Verweigert die Bank einen Kredit, droht dem Unternehmensdasein bald ein jähes Ende. Das erlebten auch Sascha Hancke und Jürgen Peter in ihren ersten Jahren als Unternehmer, vor gut zehn Jahren.

Sascha Hancke und Jürgen Peter hatten damals einen Computerladen in der Aachener Innenstadt. Zunächst verkauften sie Computer zu günstigen Preisen vor allem an Studenten der Technischen Hochschule. Doch mit dem Verkauf von Computern allein ließ sich nicht genug Geld verdienen. Deshalb boten sie zusätzlich noch alle Dienstleistungen rund um den Computer an, sogenannte Systemlösungen. Hancke und Peter boten einen Kunden nicht nur gründlich vor dem Kauf, sondern stellten auch alle Geräte auf, installierten sämtliche Programme und übernahmen schließlich auch die Wartung und Reparatur der Computeranlage. Der Bedarf nach solchen Dienstleistungen war groß, denn immer mehr Betriebe und Büros arbeiteten mit Personalcomputern.

Die Hancke und Peter GmbH steigerte den Umsatz rasch – und trotzdem waren ihre Ausgaben zunächst höher als die Einnahmen. Der Grund: Viele

Lieferanten verlangten sofortige Bezahlung bei Lieferung. Ihre Kunden andererseits zahlten oft erst nach einigen Wochen. Hancke und Peter mußten die Ware also vorfinanzieren und überzogen deshalb ihr Bankkonto sogar über das Limit hinaus.

*ÜBUNG 2: Fragen zum Text:

1. Wann schrieb Bill Gates schon Computerprogramme?
2. Was studierten die beiden Freunde?
3. Was machten Hancke und Peter in ihrer Studienzeit nebenbei?
4. Wie viele Mitarbeiter haben sie heute?
5. Woher bekommt ein junges Unternehmen Geld?

*ÜBUNG 3: Im folgenden finden Sie Aussagen zum Text. Welche der Antworten ist richtig?

1. **Was versteht man hier unter Systemlösungen?**
  - a) Geld von der Bank b) alle Dienstleistungen rund um den Computer c) gute Ideen und Geschäftssinn
2. **Warum war der Bedarf an solchen Dienstleistungen groß?**
  - a) weil immer weniger Betriebe Computer hatten b) weil man nicht genug Geld verdiente c) weil die Zahl der Unternehmen mit Computern stieg
3. **Warum waren die Ausgaben zunächst höher als die Einnahmen?**
  - a) weil die Kunden sofort bezahlten b) weil der Umsatz stieg c) weil sie die Ware vorfinanzieren mußten

ÜBUNG 4: Setzen Sie die fehlenden Begriffe in die Sätze ein!

Was geschieht?

- a) Wenn die Ausgaben das Guthaben auf dem Konto übersteigen, benötigt das Unternehmen _____
- b) Wenn das Unternehmen den Kontokorrent über längere Zeit in Anspruch nimmt, gerät es in _____

c) Wenn das Unternehmen den Kredit nicht zurückzahlen kann, verliert die Bank

---

♠ **ÜBUNG 5:** Thema „Kontokorrentkredit“. Setzen Sie nachstehende Begriffe an den offenen Stellen ein!

Bank Geld Geschäftskonto Guthaben
Kontokorrentkredit Kosten Kredit
Limit Unternehmen Zahlungsunfähigkeit

Ein Unternehmen kann sein _____ in der Regel überziehen. Das Unternehmen hat einen Kontokorrentkredit bis zu einer bestimmten Grenze, dem _____. Dieser Kredit wird gebraucht, wenn die Ausgaben kurzfristig das _____ auf dem Konto übersteigen. Ein _____ ist sehr teuer. Die Zinsen für einen Kontokorrentkredit sind rund doppelt so hoch wie für einen langfristigen _____ mit mehreren Jahren Laufzeit. Nimmt ein _____ den Kontokorrent über längere Zeit in Anspruch, kann es schließlich in einen Teufelskreis geraten. Wegen der hohen Zinsen steigen auch die _____ des Unternehmens von Monat zu Monat. Verdient das Unternehmen dann nicht genug _____, um den Kontokorrentkredit zurückzuzahlen, verliert die Bank irgendwann die Geduld. Die _____ verlangt ihr Geld binnen kurzer Zeit zurück.

Für so manches Unternehmen kann das die _____ oder gar den Konkurs bedeuten.

DIALOG 1

Hinz und Kunz haben sich zusammen selbständig gemacht. Aufgrund einer zeitweisen Auftragsflaute sind sie derzeit in finanziellen Schwierigkeiten.

Hinz (*aufgebracht, vorwurfsvoller Tonfall*) Ich hab's doch schon die ganze Zeit gesagt: Lange macht die Bank das nicht mehr mit. Wir haben das Konto

schon wieder seit zwei Monaten weit überzogen. Und wenn wir Pech haben, zahlt die Bank uns jetzt keine müde Mark mehr aus. Keine Rechnungen. Keine Leasingraten. Keine Löhne. Dann können wir unsere Angestellten nächste Woche nach Hause schicken. Aus. Vorbei der Traum vom Unternehmerleben.

Kunz (*fällt ihm ins Wort*) Mensch, jetzt hör' doch auf und mach' hier keine Panik. Ich kann's doch auch nicht ändern. Ich hab' in den letzten Monaten fast jede Rechnung erst auf den letzten Drücker bezahlt, um Zeit zu gewinnen.

Hinz Was hat der von der Bank denn gestern genau gesagt am Telefon, als du den Termin gemacht hast?

Kunz (*genervt*) Das hab' ich dir doch schon alles erzählt. (*etwas leiernder Tonfall*) Wir hätten unser Limit von hundertfünfzigtausend Mark schon fast um fünfzigtausend überschritten. Und er käme jetzt langsam an die Grenze dessen, was er noch vor seinem Chef vertreten könne, oder so ähnlich hat er sich ausgedrückt. Wir müßten uns jetzt ganz schnell was einfallen lassen, sonst (*stockt*)

Hinz (*unwirsch*) Ja, was sonst? Na sag schon!

Kunz Sonst müßten wir wohl grundsätzlich über unsere Geschäftsbeziehung nachdenken.

Hinz (*fällt ihm ins Wort*) Na, dann ist doch wohl alles klar: Die kündigen uns den Kredit.

Kunz (*aufbrausend*) Ach, gar nichts ist klar. Du kennst doch unseren Auftragsstand. Das Geld kommt doch in ein, zwei Monaten rein und dann können wir den Kontokorrentkredit wieder abbauen. Die Bank muß uns nur noch ein paar Wochen Zeit geben, dann – dann kriegen wir das wieder in den Griff.

***ÜBUNG 6:** Lesen und spielen Sie den Dialog 1.

DIALOG 2

Besuch beim Bankinstitut

Kunz Wir müssen den dazu kriegen, daß er uns einen Teil des Kontokorrentkredits in einen langfristigen Kredit umwandelt. Dann hätten wir wenigstens nicht mehr diese horrenden Zinszahlungen jeden Monat.

Hinz (*fatalistisch*) Die Diskussion hatten wir doch erst vor 'nem halben Jahr, darauf läßt der sich nie ein.

Kunz (*hoffnungsvoll*) Aber wenn der unsere Auftragsliste sieht, muß er doch einlenken. Schließlich hat die Bank ja gar nichts mehr von uns, wenn wir pleite gehen. (*räuspert sich, klopft an der Tür*)

Banker Ja, bitte!

Kunz Tag, Herr Müller.

Banker Ah, guten Tag, die Herren. Bitte treten Sie näher!

Hinz Tag, Herr Müller. Grüß Sie.

Banker Gehen wir doch gleich hier an den Konferenztisch. Bitte meine Herren, nehmen Sie doch Platz. (*Sie setzen sich, Stühle rücken etc.*) Tja, kommen wir am besten gleich zur Sache. Ihren Kontostand kennen Sie, da muß ich Ihnen wohl nichts mehr erzählen. Ich habe in den vergangenen zwei Monaten stillschweigend geduldet, daß Sie über das Limit hinaus überzogen haben, das haben Sie ja gemerkt. Schließlich wollen wir doch alle, daß es mit ihrem Unternehmen weitergeht. Aber Sie müssen auch verstehen, daß wir als Bank nicht tatenlos zusehen können, wenn sich ihre Zahlungsfähigkeit von Monat zu Monat verschlechtert. Woran liegt das denn? Und wie gedenken Sie überhaupt, von ihren Schulden runterzukommen?

Kunz Ja, Herr Müller. Wir haben ja gestern am Telefon schon kurz darüber gesprochen. Also, Anfang des Jahres, hatten wir einen kleinen Engpaß, eine – eine Flaute. Aber ich habe Ihnen eine Aufstellung über unsere aktuelle Auftragslage mitgebracht. In Rechnung gestellt haben wir momentan neunundvierzigtausend Euro, die Zahlungen treffen in den nächsten vier

Wochen ein. Und unsere Aufträge bringen einen Umsatz von voraussichtlich hundertzwanzigtausend Euro.

Banker Hmhm. Ja, und bis wann wollen Sie den Kontokorrent zurückführen – zumindest unters Limit?

Kunz Ähm, ja, dazu habe ich eine Liquiditätsplanung für Sie zusammengestellt. Sehen Sie, hier. In den nächsten drei Monaten könnten wir den Kontokorrent schon um ein gutes Viertel abbauen.

Hinz Wissen Sie, in unserer Branche muß man enorme Summen vorfinanzieren. Bis so ein Auftrag abgeschlossen ist und die Zahlung eingeht, vergehen oft zwei bis drei Monate.

Banker (*Unterbricht, energisch*) Tja, das ist ja schön und gut, meine Herren. Aber Ihre Angestellten müssen Sie pünktlich jeden Monat bezahlen, und die Leasingraten für die Firmenwagen sind auch schon wieder fällig. Ehrlich gesagt, bei Ihrer Kostensituation bin ich sehr skeptisch, ob Sie in den nächsten drei Monaten ihre Schulden zurückführen können.

Kunz Herr Müller, mein Partner hat Sie ja schon darauf hingewiesen. Unser Problem ist, daß wir die Aufträge lange vorfinanzieren müssen – und das mit einem teuren Kontokorrentkredit. Ich wollte Ihnen deshalb vorschlagen, zumindest einen Teil unserer Schulden in einen langfristigen Kredit umzuwandeln.

Banker (*lacht spöttisch*) Hören Sie doch auf, das Thema hatten wir doch schon. Sie wissen genau, daß wir uns auf einen langfristigen Kredit nur einlassen, wenn Sie mir die entsprechenden Sicherheiten bringen. Und soweit ich informiert bin, haben Sie weder ein Grundstück noch ein Haus zu bieten. Also lassen Sie uns doch realistisch bleiben und erstmal sehen, wie Sie die nächsten Monate überstehen. (*Steht auf, läuft ein paar Schritte und zieht eine Schublade auf*)

Hinz (*währenddessen leise zu Kunz*) Ich hab's dir gleich gesagt, der bleibt hart.

Kunz Ja, ja.

Banker Ich habe hier die Überweisungsaufträge für die Gehälter liegen, die Sie

letzte Woche reingeschickt haben. Wenn ich die auszahle, meine Herren, schießen Sie mit achtzigtausend Mark übers Limit. Das sind Zahlen, die kann ich für Sie hier im Hause nicht mehr vertreten, das ist für uns nicht mehr darstellbar.

Kunz Aber Herr Müller, hör'n Sie mal. Sie wissen doch so gut wie ich, daß wir dicht machen können, wenn Sie unsere Leute nicht mehr bezahlen.

Hinz Und wenn wir pleite gehen, können Sie lange auf Ihr Geld warten, das ist Ihnen doch hoffentlich auch klar.

Banker Aber ich bitte Sie, meine Herren. Wer spricht denn gleich von Pleite. Ich gebe Ihnen doch noch eine Chance. Wenn Sie mir bis morgen mittag, sagen wir, zwölf Uhr, Zahlungen in Höhe von fünfzigtausend Mark reinreichen, dann zahle ich die Löhne und die offenen Rechnungen, und dann sehen wir weiter. Also, nach Ihrer Auftragslage muß das doch zu machen sein. Lassen Sie sich halt was einfallen. Vielleicht haben Sie ja auch privat noch etwas auf der hohen Kante.

Hinz (*sarkastisch*) Tz, ja, ja.

Banker Aber ich warne Sie. In den nächsten Monaten müssen Sie den Umsatz kräftig steigern – sonst sehe ich schwarz für weitere Geschäftsbeziehungen.

📖 **ÜBUNG 7:** Machen einfacher und spielen Sie den Dialog 2.

☀ **ÜBUNG 8:** Setzen Sie den Dialog 2 fort.

Sascha Hanke erinnert sich

„Mein persönliches Problem war, als wir mit der Stadtparkasse diese Verhandlungen hatten und uns dort jemand mitteilte, daß man das überhaupt nicht nachvollziehen könnte, habe ich das erstmal für bare Münze genommen. Wir waren damals 23 - 24 Jahre alt und haben uns gedacht, daß jemand in der leitenden Position bei einer Bank durchaus weiß, was er redet. Das ist eine Illusion. Es ist also durchaus so, was für mich eine sehr lehrreiche Erfahrung war, mit den

gleichen Unterlagen bei einer anderen Bank, bei einem anderen Ansprechpartner über das dreifache Kreditvolumen zu reden – ist doch in der Dimension dann auch erschütternd. Denn man merkt, daß man sowohl städtischen Stellen, als auch Ämtern als auch Banken eigentlich eben doch nicht alles abnehmen sollte“.

☼ **ÜBUNG 9:** Dieser Text ist leider nicht vollständig. Können Sie helfen? Welches Wort gehört an welche Stelle?

Deutschland Eigenkapital Eigentümer Firma
Gesamtkapital Konkurse Prozent Unternehmen
Unternehmens Verluste

Hancke und Peter waren überhaupt erst in diese brenzlige Situation geraten, weil ihnen vor allem eins fehlte: _____ also das Kapital, das der _____ eines _____ selbst in seine _____ einbringt.

Zu wenig Eigenkapital, das ist auch der Grund dafür, daß die Zahl der _____ in _____ von Jahr zu Jahr steigt. Die Eigenkapitalquote – das ist der Anteil des Eigenkapitals am _____ eines Unternehmens – beträgt in deutschen Unternehmen durchschnittlich etwa zwanzig _____. Viele kleine _____ erreichen sogar nur eine Eigenkapitalquote von zehn Prozent. Wenn ein Unternehmen mit so wenig Eigenkapital einige Monate lang _____ macht, wird es schnell zahlungsunfähig, also insolvent.

☼ **ÜBUNG 10:** Lesen Sie die beiden folgenden Varianten einer Spielszene aus der Hörfolge. Unterstreichen Sie die Unterschiede. In welcher Variante fehlen typische Merkmale für spontan gesprochene Umgangssprache bzw. _____ wurden Formulierungen gesprochener Umgangssprache durch eher schriftsprachliche ersetzt?

Variante A

Hancke: Hast du mal den aktuellen Auftragsstand und die Umsätze vom letzten Monat, Jürgen?

Peter: Moment, ich druck gleich mal die Übersicht aus. Wir haben jetzt im ersten Halbjahr schon fast soviel Umsatz gemacht wie im ganzen letzten Jahr. Wenn das so weitergeht, können wir dieses Jahr locker an die zwanzig Millionen kommen.

Hancke: Dann hätten wir zwei Jahre hintereinander den Umsatz jedesmal um die Hälfte gesteigert. Selbst wenn man jetzt mal vorsichtig rechnet, kann man davon ausgehen, daß wir nächstes Jahr, sagen wir mal, gut fünf Millionen mehr Umsatz machen können.

Peter: Wenn das mit den Aufträgen so weiterläuft, schon. Wir könnten schon wieder fünf bis sechs Leute mehr einstellen. Wir kommen ja jetzt schon nur mit Überstunden über die Runden. Und vom Platz her könnten wir mindestens doppelt soviel brauchen wie hier.

Die Sache mit den Schulungen könnten wir dann auch endlich anpacken: Gerade neulich hat mich wieder ein Firmenkunde gefragt, ob er uns seine Leute nicht mal für ein, zwei Tage zu einem Computer-Kurs schicken könnte.

Hier kannst du das ja vergessen. Aber wenn wir einen richtigen Schulungsraum mit zehn oder zwölf Trainingsplätzen hätten, könnten wir jede Woche ein bis zwei Kurse anbieten. Damit läßt sich ja auch nicht schlecht Geld verdienen. Wir bräuchten ein ganzes Haus, das wär optimal.

Variante B

Hancke: Hast du den aktuellen Auftragsstand und die Umsätze vom letzten Monat, Jürgen?

Peter: Moment, ich druck die Übersicht aus. Wir haben jetzt im ersten Halbjahr schon fast soviel Umsatz gemacht wie im ganzen letzten Jahr. Wenn das so weitergeht, können wir dieses Jahr ohne Schwierigkeiten an die zwanzig Millionen kommen. Dann hätten wir zwei Jahre hintereinander den Umsatz jedesmal um die Hälfte gesteigert. Selbst wenn man vorsichtig rechnet, kann man davon ausgehen, daß wir nächstes Jahr schätzungsweise gut fünf Millionen mehr Umsatz machen können.

Hancke: Wenn die Auftragslage sich so weiterentwickelt, schon. Wir könnten schon wieder fünf bis sechs Mitarbeiter mehr einstellen. Wir schaffen die Arbeit ja jetzt schon nur mit Überstunden. Und vom Platz her könnten wir mindestens doppelt soviel brauchen wie hier.

Peter: Und Schulungen könnten wir dann auch endlich anbieten: Gerade neulich hat mich wieder ein Firmenkunde gefragt, ob er uns seine Mitarbeiter nicht für ein, zwei Tage zu einem Computer-Kurs schicken könnte. Hier ist das ja völlig unmöglich. Aber wenn wir einen richtigen Schulungsraum mit zehn oder zwölf Trainingsplätzen hätten, könnten wir jede Woche ein bis zwei Kurse anbieten. Damit läßt sich ja auch nicht schlecht Geld verdienen. Wir bräuchten ein ganzes Haus, das wäre optimal.

Kontrollaufgabe: Machen Sie die vergleichende Analyse der Unternehmensfinanzierung in der BRD und in der Ukraine, benutzen Sie dabei Internetressourcen.

THEMA 4. Spedition ist Kommunikation

Spedition ist Kommunikation

Mit der Öffnung der Grenzen zwischen Ost und West hat auch das Interesse westlicher Firmen an wirtschaftlichen Kontakten mit Osteuropa immer mehr zugenommen. So lassen z.B. deutsche Unternehmen u.a. in Tschechien, der Slowakei, Polen oder anderen osteuropäischen Ländern produzieren. Güter werden also in die eine oder andere Richtung transportiert. Die Firmen geben den Transportauftrag oft an eine Spedition, die ihre Fracht befördern soll. Nicht immer haben die Speditionen in Deutschland eigene Fahrzeuge. In diesem Fall arbeiten sie mit Fuhrunternehmen zusammen, die für die Speditionsfirmen die Ladung transportieren. Auch haben einige Speditionen, Ähnlich wie die Spedition „Himmelfahrt“, inzwischen Verbindungen zu den damals noch staatlichen Speditions- und Frachtfirmen Osteuropas geknüpft. Lkws dieser osteuropäischen Partner fahren dann im Auftrag deutscher Speditionen. Das Preisgefälle zwischen Ost und West macht sich die deutsche Speditionsfirma dabei zunutze.

*ÜBUNG 1: Stehen die folgenden Aussagen im Text?

1. Jeder Herstellerbetrieb in Deutschland hat seine eigene Speditionsfirma.
2. Die Fuhrunternehmen sind sogenannte Subunternehmen der Speditionsfirmen.
3. Das Preisgefälle zwischen West und Ost ist nicht günstig für die deutschen Speditionen.
4. Manchmal werden auch osteuropäische Speditions- und Frachtfirmen von deutschen Speditionen beauftragt.

ÜBUNG 2: Der folgende Artikel informiert über den „Sammelguttransport“. Klären Sie zunächst die Bedeutung der folgenden Begriffe, die alle in ihrer Grundform angegeben sind. Ergänzen Sie den Text entsprechend.

Zielort	Lager	Fuhre	Spedition	Ladung
Transportkosten	Auftraggeber			

Um die _____ für alle Beteiligten so niedrig wie möglich zu halten, versucht die Spedition mehrere _____ unter einen Hut zu bringen. D.h. die Waren werden bei mehreren Firmen eingesammelt und meistens auch an mehrere Firmen ausgeliefert. So können die Lkws möglichst immer voll beladen fahren. Führt ein Lkw beide Strecken voll beladen, dann ist der Gewinn für die _____ natürlich größer, als wenn dieser eine Strecke leer fährt. Es kommt auch vor, daß mehrere _____ nur kleine Mengen an Gütern zu transportieren haben, so daß sie einen Lkw nicht füllen. In so einem Fall werden die kleinen Mengen im _____ der Spedition so lange gesammelt, bis genügend zusammenkommt. In der Regel verteilt die Spedition die einzelnen Fuhren so auf die Lkws, daß die gesamte Ladung auf dem kürzesten Weg zu den einzelnen _____ transportiert werden kann. Hier immer eine optimale Lösung zu finden, ist nicht ganz leicht. Da kann es schon einmal vorkommen, daß eine _____ noch einen oder zwei Tage im Lager bleibt, als länger auf dem Lkw transportiert zu werden.

☼ **ÜBUNG 3:** Aus den folgenden Silben lassen sich fünf Wörter bilden, die im Speditonsgewerbe eine Rolle spielen.

- kauf - brief - port - un - men - spe - trans
 - frau - fuhr - trag - dung - di - neh - ter -
 - auf - tions - fracht - la -

1. die Anweisung einer Firma zur Beförderung von Waren
2. Begleitpapier für eine Fracht
3. das Transportgut
4. eine Firma, die gegen Entgelt Waren mit Lastwagen transportiert
5. jemand, der seine Ausbildung in einem Speditonsbetrieb gemacht hat

☼ **ÜBUNG 4:** Klären Sie die Bedeutung der nebenstehenden Komposita mit dem Grundwort „laden“. Ergänzen Sie das Gespräch zwischen dem Prokuristen Seifert und Herrn Planter, dem Chef der Spedition, entsprechend.

be- / ent- / ab- / um- / **-laden**

Planter: Na, wie sieht es aus Herr Seifert? Sind die beiden Lkws nach Polen schon _____laden?

Seifert: Ja, aber es gibt da ein Problem. Vor etwa einer Stunde hat noch ein Kunde eine weitere Ladung nach Gdansk angemeldet, 16 Kubikmeter Autoersatzteile für eine Autowerkstatt in Gdansk. Wir werden die komplette Fracht für Polen wohl noch einmal _____laden müssen. Noch hat er uns die genaue Adresse in Gdansk nicht mitgeteilt, wo die Fracht _____geladen werden soll.

Planter: Was glauben sie, wie lange wird es dauern, die Lkws zu _____laden und wieder neu zu _____laden?

Seifert: Sobald wir die genaue Adresse von ihm haben, werden wir mit dem _____laden beginnen. Ich denke, es wird nicht mehr als zwei Stunden dauern.

***ÜBUNG 5:** Bilden Sie zusammengesetzte Wörter. Es sind mehrere Zuordnungen möglich.

1. Auftrag -	A das - gefälle
2. Dienst -	B das - unternehmen

3. Fuhr -	C der – ort
4. Betriebs -	D der – hof
5. Liefer -	E die – leistung
6. Lade -	F die – sicherheit
7. Transport -	G der – auftrag
8. Speditions -	H die – papiere
9. Firmen -	I das – gewerbe
10. Preis -	J die – leitung
11. Fracht -	K der – wagen
12. Ziel -	L der – geber

ÜBUNG 6: Die Firma Meier aus Köln hat 120 Tonnen Maschinenteile im Warenwert von 350.000,- Euro für ihren Kunden in Ostrawa. Am 27.10. soll die Fracht bei der Herstellerfirma in Köln abgeholt und 3 Tage später an den Kunden in Ostrawa ausgeliefert werden. Den Transport der Maschinenteile soll die Spedition „Himmelfahrt“ übernehmen. Ergänzen Sie den folgenden Ladeauftrag in Stichworten

Fa. Himmelfahrt
Rheinuferstr. 23
50231 Köln

Fa. Meier
Domstr. 132
50144 Köln

Köln, 17.08.2007

Ladeauftrag

Sehr geehrte Damen und Herren,

bitte übernehmen Sie folgenden Transport in unserem Auftrag:

Ladestelle: _____

Entladestelle: _____

Ladung: _____

Warenwert: _____

Ladetermin: _____

Entladetermin: _____

Wir bitten um Ihre Auftragsbestätigung.

Mit freundlichen Grüßen

Anton Meier

Ⓜ **ÜBUNG 7:** Ordnen Sie den Definitionen jeweils den passenden Begriff zu.
Ergänzen Sie bei den Begriffen den Artikel.

Fuhrunternehmen	Fuhre	Sesselgut	Liefertermin	Lager	Spediteur
-----------------	-------	-----------	--------------	-------	-----------

1. _____ Raum, in dem Waren einige Zeit aufbewahrt werden
2. _____ Unternehmen, das Güter mit Lastwagen transportiert
3. _____ Stückgüter, die als Sammelladung transportiert werden
4. _____ bestimmter Zeitpunkt, zu dem eine Ware geliefert werden soll oder kann
5. _____ ein Transport durch Lkws
6. _____ jemand, der gewerblich für die Beförderung von Waren sorgt

***ÜBUNG 8:** Ordnen Sie das passende Verb zu:

verursachen	erledigen	kommen	ausliefern
aushandeln	geben	beladen	

1. einen Auftrag _____
2. einen Preis _____
3. einen Lkw _____
4. die Ware _____
5. mit jemandem ins Geschäft _____
6. etwas in Auftrag _____
7. Kosten _____

***ÜBUNG 9:** Ergänzen Sie die jeweils zutreffende Präposition:

mit an in zu für auf

1. Waren _____ mehrere Firmen ausliefern
2. _____ Fuhrunternehmen zusammenarbeiten
3. Kontakte _____ osteuropäischen Partnern knüpfen
4. sich _____ Geschäfte _____ dem Osten interessieren
5. sich _____ Sammelgut-Transporte spezialisieren
6. die Ladung _____ die Lkws verteilen
7. eine Fuhre _____ Auftrag geben
8. eine Fracht _____ einem günstigen Preis befördern
9. die Fuhre _____ eigenes Risiko befördern

☼**ÜBUNG 10:** Bitte lesen Sie die Textabschnitte A - L und bringen Sie sie in die richtige Reihenfolge. Benutzen Sie den Plan:

1. Die Binnenschifffahrt
2. Subventionen
3. EU-Konkurrenz
4. Bestand

A

1993 gab es 2.762 deutsche Schiffe, auf denen 8.205 Personen beschäftigt waren. In Deutschland existierten 7.368 km Wasserstraßen, davon 2.772 km in den neuen Bundesländern. 1993 wurden etwa 80% der in Deutschland transportierten 220 Mio. Tonnen G.ter auf dem Rhein transportiert.

B

Vor 1995 durften ausländische Schiffe nur dann innerdeutsche Transporte übernehmen, wenn sie im grenzüberschreitenden Verkehr Ware in Deutschland abgeliefert hatten. Wettbewerbsnachteile entstehen deutschen Schiffen, weil sie jährlich z.B. 7.000 - 15.000 DM Beiträge zur Berufsgenossenschaft und bis zu

20.000 DM Gewerbesteuern zahlen müssen. Die deutschen Binnenschiffer forderten die Abschaffung des sog. „Tour-de-Role-Systems“ in den Benelux-Ländern und Frankreich, das einheimischen Schiffern Ladung und Preise garantiert.

C

Nach der Freigabe der Frachttarife, für die zuvor von Binnenschiffern und Auftraggebern Mindestpreise abgesprochen wurden, waren die Frachterlöse der deutschen Schiffer um 30% bis 40% gesunken. Mit der Freigabe der Frachttarife wollte die Bundesregierung die Binnenschifffahrt mit dem Eisenbahn- und Straßenverkehr gleichstellen. Einer Auszahlung von Abwrackprämien hatte die EU Mitte 1995 noch nicht zugestimmt.

D

Die Binnenschifffahrt verfügt in Westdeutschland über ein leistungsfähiges Netz von Wasserstraßen. Duisburg besitzt den größten Binnenhafen der Welt. Die wichtigste internationale Wasserstraße ist der Rhein, auf dem rund 83,5 Prozent der deutschen Binnenschiffslasten befördert werden und der durch das Kanalnetz Anschluss zur Nord und Ostsee und zu den Flüssen in den neuen Bundesländern hat. Über die Mosel ist der Rhein durch den Rhein-Marne-Kanal und den Rhein-Rhône-Kanal mit Frankreich verbunden. Der Duisburger Hafen mit seinen 20 Hafenbecken und 43 km Kai- und Uferanlagen ist mit einem Umschlag von etwa 50 Mio. Tonnen jährlich der größte Binnenhafen der Welt. Die heute eingesetzten Binnenschiffe sind wesentlich leistungsfähiger als früher. Sie verfügen über eine höhere Ladekapazität und Motorleistung, weisen teilweise eine höhere Transportsicherheit auf (z.B. Doppelhüllen-Tankschiffe) und sind meistens mit Radar für einen Betrieb „rund um die Uhr“ ausgestattet. Die Zahl der Spezialschiffe u.a. für Containertransporte und Roll-on-roll-off-Ladungen nimmt seit Jahren stetig zu. Ende 1994 bewilligte Bundesverkehrsminister Wissmann Finanzhilfen für die Binnenschifffahrt von 100 Mio. DM als Ausgleich für die Aufhebung garantierter Frachttarife in Deutschland und 60 Mio. DM als Abwrackprämie zur Beseitigung von Überkapazitäten bei Schiffen. Von dem ab

1.1.95 für EU-Schiffe geltenden uneingeschränkten Zugang zum deutschen Markt befürchteten die Binnenschiffer Wettbewerbsnachteile gegenüber der ausländischen Konkurrenz, die weniger Steuern und Sozialabgaben zahlen.

Kontrollaufgabe: Rollspiel: Die deutschen und ukrainischen Firma besprechen die Transportwege der Frachtlieferung. Teilen Sie in zwei Gruppen und führen Sie die Verhandlungen zwischen diesen Firmen.

THEMA 5. Unternehmenskultur

Unternehmenskultur

Unter Kultur lässt sich im allgemeinen ein System von Wertvorstellungen, Verhaltensnormen und Denk- und Handlungsweisen verstehen, das von einer Gruppe von Menschen erlernt und akzeptiert worden ist. Durch eine Kultur unterscheidet sich eine Gruppe von der anderen. Genau wie eine Gruppe hat auch ein Unternehmen eine „Kultur“, also ein Muster von Werten, Einstellungen, Bedürfnissen, Überzeugungen und Verhaltensweisen, die als allgemeiner Nenner die Unternehmensführung und das Denken, Handeln und Wirken der Mitarbeiter bestimmen. Die Unternehmenskultur oder auch Unternehmensphilosophie ist also das Grundgesetz einer Firma, in der sich alle, auch die ungeschriebenen Gesetzmäßigkeiten, summieren. Hier wird also bestimmt, welche Verhaltensweisen eventuell sanktioniert würden, und welche man sich von seinen Mitarbeitern wünscht. Durch die Unternehmenskultur kann festgelegt sein, welche Kleidung der Mitarbeiter tragen sollte, wie die Arbeitsräume gestaltet sind, oder auch wie man untereinander kommuniziert.

Lexikon

Corporate Identity

Die Corporate Identity ist das nach innen und außen transportierte Erscheinungsbild einer Firma. Sie ist Ausdruck der Unternehmensphilosophie und/oder des Unternehmensleitbildes.

Corporate Design

Darunter versteht man das visuelle Erscheinungsbild einer Firma im Rahmen und zur Unterstützung der Ziele, die durch die Corporate Identity vorgegeben sind. Dass die Ziele nach innen und außen als Einheit erscheinen, wird dadurch erreicht, dass formale Gestaltungskonstanten festgelegt werden. Das können beispielsweise ein Firmenlogo, eine Hausfarbe, eine bestimmte Gestaltung von Briefbögen, oder auch eine dem Unternehmen eigene Innenarchitektur sein.

Corporate Kommunikation

Bei einem erfolgreichen Unternehmen muss nicht nur die interne Kommunikation und damit das Betriebsklima stimmen, sondern auch die Kommunikation nach außen. Dazu gehört nicht nur die verbale Kommunikation mit den Kunden, den Händlern, den Besuchern der Firma, sondern auch die non-verbale Kommunikation, die z.B. durch die Architektur des Firmengebäudes, das Design der Innenräume stattfindet. Natürlich kann auch das eventuell bekannte Engagemant der Firma für den Umwelt- oder Tierschutz ein Teil dieser non-verbale Kommunikation sein. Dadurch soll ein klar strukturiertes Vorstellungsbild der Firma in der Öffentlichkeit und bei den Mitarbeitern erreicht werden.

Corporate Behavior

Darunter wird das Verhalten eines Unternehmens nach innen (Mitarbeiter) und nach außen (Kunden, Öffentlichkeit) zusammengefasst. Dieser recht problematische Teil der Corporate Identity wird in der Regel in drei Bereiche gegliedert. Unter das **instrumentale Verhalten** fallen zum Beispiel die Preispolitik oder der Führungsstil eines Unternehmens. Mit dem **Personenverhalten** ist die Art und Weise gemeint, wie die Mitarbeiter eines Unternehmens miteinander umgehen sowie das Verhalten zu Außenstehenden. **Das Medienverhalten** umfasst alle Formen der Kommunikationspolitik wie z.B. Öffentlichkeitsarbeit, Werbestil oder Auswahl der Werbemedien.

☼ **ÜBUNG 1:** Entscheiden Sie bei den folgenden Aussagen, ob sie eher für ein Unternehmen vor 30 Jahren oder für ein modernes Unternehmen heute typisch sind.

	Unternehmer früher	Unternehmen heute
1. Entscheidungen, die unsere Arbeit betreffen, werden im Team getroffen.		
2. Unsere Hierarchien sind sehr starr.		
3. Wir haben partnerschaftliche Konzepte entwickelt, die sich an Markt, Kunden und Mitarbeitern orientieren.		
4. Unsere Mitarbeiter sind eher Befehlsempfänger.		
5. Die Entscheidungen werden alle zentral vom Chef getroffen.		
6. Die Kontrolle durch den Chef ist gering, wir haben ein großes Maß an Eigenverantwortlichkeit.		
7. Von jedem Mitarbeiter wird erwartet, daß er mitdenkt und eigene Entscheidungen trifft.		
8. Probleme werden im Team gelöst.		

♠ **ÜBUNG 2:** Der Juniorchef hat sich das Ziel gesetzt, die Firma zu modernisieren. Er überlegt, was man tun müsste. Bitte formulieren Sie seine Vorstellungen (benutzen Sie den Konjunktiv II). Bitte verbinden Sie einen Begriff der ersten Gruppe mit einem Verb der zweiten Gruppe.

Beispiel:

Was **müsste man tun?**

Man müsste neuere Maschinen **anschaffen**.

Man müsste

1. Gruppen

2. Arbeitszeiten

3. Probleme
4. Mitarbeiter
5. Arbeitsabläufe
6. Weiterbildung
7. Unternehmensziele
8. Gewinnbeteiligungen
  - a) gemeinsam diskutieren
  - b) bilden
  - c) flexibilisieren
  - d) sinnvoller gestalten
  - e) fördern
  - l) weiterqualifizieren
  - g) anbieten
  - h) gemeinsam umsetzen

*ÜBUNG 3: Bitte ordnen Sie den Definitionen eines der auf „-fähig“ endenden Adjektive zu.

A: Menschen, die gut in einer Arbeitsgruppe arbeiten können, sind

---

B: Eine Firma, die sich dem Wettbewerb stellen kann, ist

C: Jemand, der sich voll für eine Sache einsetzen kann, ist

D: Eine Idee, die man noch erweitern kann, ist

E: Eine Entscheidung, der alle zustimmen können, ist

F: Jemand, der auch konstruktiv kritisiert, ist

---

1. kritikfähig

2. konsensfähig
3. konkurrenzfähig
4. leistungsfähig
5. ausbaufähig
6. teamfähig

*ÜBUNG 4: Auch mit der Adjektivendung „-orientiert“ lassen sich in der Fachsprache Wirtschaft viele Adjektive bilden. Bitte ordnen Sie auch hier den Definitionen die Adjektive zu.

A: Ein Unternehmen, das sich an den Bedürfnissen seiner Zielgruppe orientiert, ist _____

B: Ein Unternehmen, das sich an den Märkten orientiert, ist _____

C: Eine Bezahlung, die sich nicht an Betriebszugehörigkeit und Lebensalter, sondern an dem orientiert, was der Mitarbeiter schafft, ist _____

D: Ein Unternehmen, für das das Erreichen von Profiten entscheidend ist, arbeitet _____

1. gewinnorientiert
2. leistungsorientiert
3. marktorientiert
4. kundenorientiert

Führungsstile

Mit seinem Führungsstil drückt ein Vorgesetzter eine ganz bestimmte Grundhaltung seinen Mitarbeitern gegenüber aus. Es handelt sich dabei oft um **typische Muster des Führungsverhaltens**, die sich insbesondere durch das Merkmal der **Entscheidungsbildung** unterscheiden.

Entscheidungsbezogene Führungstile lassen sich in zwei grobe Kategorien einteilen: einen autoritären und einen **demokratischen Führungsstil**, je nach Verhalten des Führenden bei der Willensbildung. Ein **autoritärer** Führungsstil signalisiert, daß der Führende die **Ziele** allein vorgibt. Er bestimmt die Abläufe im

Unternehmen. Er entscheidet allein, ohne seine Mitarbeiter zu befragen oder ihre Argumente oder Vorschläge für Problemlösungen anzuhören. Er bevorzugt die **Befehlsform** bei Anweisungen und erwartet von seinen Mitarbeitern die korrekte Ausführung seiner Befehle, was er dann auch **kontrolliert**. Den Kontakt zu seinen Untergebenen beschränkt der autoritäre Vorgesetzte auf seine Anordnungen, andere soziale Kontakte finden nicht statt.

Demokratische Führungsstile dagegen sind gekennzeichnet durch die aktive **Beteiligung der Mitarbeiter** am Entscheidungsprozess. Der Führende delegiert in unterschiedlichem Maße die Entscheidungsbefugnisse. Der demokratische oder auch **partizipative** Führungsstil ist geprägt von einer Verringerung der sozialen Distanz zwischen dem Führenden und den Geführten. Hier versucht der Vorgesetzte, **Ratschläge** seiner Mitarbeiter einzuholen und gegebenenfalls zu berücksichtigen. Auch bemüht er sich, eher zu **überzeugen** als zu befehlen. Partizipatives Verhalten heißt, daß die Mitarbeiter ein gewisses Maß an Mitwirkung besitzen, bevor der Führende seine Entscheidung füllt. Einen Schritt weiter geht der sog. **kooperative Führungsstil**, bei dem die Gruppenmitglieder **mitentscheiden**. Die Gruppe entwickelt die Vorschläge und bringt so ihre fachliche **Kompetenz** in den Entscheidungsprozess mit ein. Der Vorgesetzte wählt dann eine Lösungsmöglichkeit aus, oder die Gruppe entscheidet in einem vereinbarten Rahmen autonom.

Veränderte Rahmenbedingungen in der Wirtschaft zwingen immer mehr Unternehmen zum Umdenken: **Traditionelle starre Hierarchien** und autoritäre, zentralistische Entscheidungsprozesse, die auch heute noch vielfach das Bild unserer Chefetagen prägen, können nicht schnell und flexibel genug auf die globale Wettbewerbssituation reagieren. Um erfolgreich zu sein, brauchen unsere Unternehmen **partnerschaftliche** und **mitarbeiterorientierte** Konzepte, um angemessen auf die veränderte Marktsituation reagieren zu können.

*ÜBUNG 5: Lesen und übersetzen Sie den Text „Führungsstile“. Schreiben Sie den Plan zum Text.

♣ **ÜBUNG 6:** Der Text unterscheidet zwischen einem autoritären und einem eher demokratischen oder partizipativen Führungsverhalten. Ordnen Sie die folgenden Aussagen den beiden Verhaltensmustern zu! Sie werden feststellen, daß es verschiedene Abstufungen im Führungsverhalten gibt!

	autoritärer Führungsstil	partizipativer/ demokratischer Führungsstil
1. Der Vorgesetzte trifft alle Entscheidungen und kündigt sie an.		
2. Die betriebliche Organisation funktioniert auch ohne ständige Anweisungen „von oben“. Die Mitarbeiter entscheiden eigenverantwortlich in bestimmten Bereichen.		
3. Der Vorgesetzte untersucht ein Problem, entwirft Lösungsmöglichkeiten und trifft dann die Entscheidung.		
4. Der Vorgesetzte schlägt den Mitarbeitern Lösungen vor. Er stellt das Problem zur Diskussion und entscheidet erst dann, wenn verschiedene Alternativlösungen entwickelt wurden.		
5. Der Vorgesetzte ist auf soziale Distanz bedacht. Er kontrolliert lediglich die Ausführung seiner Anweisungen.		
6. Die Arbeitsgruppe übernimmt die Analyse eines Problems und entwickelt Lösungen. Der Vorgesetzte hört die Meinung der Gruppe und wählt dann eine Möglichkeit aus.		
7. Der Vorgesetzte trifft die Entscheidungen,		

begründet aber seine Entscheidung den Mitarbeitern gegenüber, um Diskussionen vorzubeugen.		
8. Die Geschäftsleitung gibt zwar die Unternehmensziele vor, die konkrete Umsetzung jedoch erledigen die Abteilungen in Gruppenarbeit.		
9. Die Mitarbeiter identifizieren sich mit ihren Aufgaben, die sie weitgehend selbst in Eigenverantwortung erledigen. Sie sind ebenfalls am Gewinn der Firma beteiligt. Der Vorgesetzte ist ein gleichberechtigtes Mitglied in der Arbeitsgruppe.		
10. Der Vorgesetzte verlangt von seinen Mitarbeitern, daß sie seine Entscheidung akzeptieren und zu seiner Zufriedenheit ausführen, was er so oft wie möglich überprüft.		

☼ **ÜBUNG 7:** Charakterisieren Sie mit Hilfe des Textes verschiedene Führungsstile.

☼ **ÜBUNG 8:** Autoritäres oder demokratisches Führungsverhalten hat unterschiedliche Auswirkungen auf den Betrieb und die Mitarbeiter. Beschreiben Sie die Folgen nach dem Beispiel!

Beispiel

Demokratischer Führungsstil führt dazu, daß die Kommunikation im Betrieb besser

funktioniert.

Demokratischer Führungsstil führt zu einer besseren Kommunikation im Betrieb.

... hat zur Folge ...

Autoritärer Führungsstil ... .. führt zu ...

Demokratischer Führungsstil ...

... bewirkt ...

a) Die Kommunikation im Betrieb **funktioniert** besser.

---

b) Die Mitarbeiter **identifizieren** sich mit ihren Aufgaben.

---

c) Die Mitarbeiter sind **unzufrieden**.

---

d) Das Unternehmen kann langfristig den **Umsatz steigern**.

---

e) Die Zahl der innerbetrieblichen Verbesserungsvorschläge **steigt an**.

---

f) Das Unternehmen kann sich besser an die veränderte Wettbewerbssituation **anpassen**.

---

g) Die Arbeitsleistung der Mitarbeiter **sinkt**.

---

h) Das Betriebsklima **verbessert** sich.

⌘ **ÜBUNG 9:** Ergänzen Sie die Lücken! Was ist richtig? A, B oder C ?

1. Ein Muster von Werten, Einstellungen und Verhaltensweisen, die dem Leben des Unternehmens zugrunde liegen, nennt man _____.

A Unternehmensstil

B Führungsverhalten

C Unternehmenskultur

2. Das nach innen und außen transportierte Erscheinungsbild der Firma ist die _____.

A Kommunikation

B Corporate Identity

C Führungstechnik

3. In einem Unternehmen mit autoritärem Führungsstil sind die Mitarbeiter _____.

A demokratische Bürger

B Befehlsempfänger

C Mitunternehmer

4. Der partizipative Führungsstil ist geprägt von der Beteiligung der Mitarbeiter am _____.

A Gewinn

B Lernprozess

C Entscheidungsprozess

5. Veränderte _____ zwingen die Unternehmen immer mehr zum Umdenken: Die Wettbewerbssituation hat sich verschärft durch die Öffnung der Märkte im Osten.

A Führungsverhältnisse

B Unternehmenskultur

C Rahmenbedingungen

6. Die zunehmende _____ hat dazu geführt, dass die Marktsituation für die Unternehmen schwieriger geworden ist: Die Konkurrenz aus dem Osten oder aus Asien bringt für deutsche Unternehmen Veränderungen mit sich.

A Kundenorientierung

B Weiterbildung

C Globalisierung

7. Ein kooperatives Führungsverhalten hat _____ auf das Betriebsklima, die Motivation der Mitarbeiter und letztlich auf die Umsatzzahlen des Unternehmens.

A Auswirkungen

B Verbesserungsvorschläge

C Zielsetzung

☀ **ÜBUNG 10:** Schreiben Sie einen Vortrag zum Thema „Businessetikette“

Kontrollaufgabe: Rollspiel: Führen Sie die Versammlung in einer Firma im demokratischen Führungsstil.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Просвещение, 1991. – 360 с.
2. Айламазьян А. М. Актуальные методы воспитания и обучения: деловая игра : уч. пос. [для студ. высш. учеб. завед.] / А. М. Айламазьян. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 178 с.
3. Александрова Т. К. Формирование межпредметных умений учащихся в учебной деятельности / Т. К. Александрова. – Л. : Изд-во ЛГПУ, 1988. – 41 с. – (Метод. рекомендации ЛГПУ).
4. Алексюк А. М. Педагогіка : навч. посіб. / А. М. Алексюк. – К. : Вид-во при Київському державному університеті видавничого об'єднання "Вища школа", 1985. – 295 с.
5. Ананьев Б. Г. К психологии студенческого возраста / Б. Г. Ананьев. – М. : Высшая школа, 1975. – 284 с.
6. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности / В. И. Андреев. – М. : Высшая школа, 1981. – 240 с. – (Метод. пособие).
7. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности / В. Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 158 с.
8. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 249 с.
9. Асоцька Н.В. Проблеми організації самостійної роботи студентів з використанням прикладних комп'ютерних програм / Н. В. Асоцька // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – [Випуск 16]. – Дніпропетровськ : Вид-во НГУ, 2004. – С. 67-78.
10. Ахияров К. Ш. Экологическое образование: опыт, прогнозы / К. Ш. Ахияров, Т. И. Петрова, Л. Г. Наумова. – Стерлитамак : Стерлитамакский гос. пед. ун-т, 2001. – 139 с.

11. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1989. – 564 с.
12. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1977. – 608 с.
13. Бакштановский В. И. Моральный выбор личности: альтернативы и решения / В. И. Бакштановский. – М. : Высшая школа, 1989. – 231 с.
14. Баловленков Е. В. Учись учиться : учеб. пос. [по организации самостоятельной работы слушателя ИПК и студентов МТУСИ] / Е. В. Баловленков. – М. : Новый мир, 2000. – 81 с. – (Дистанционная форма обучения).
15. Бандурка О. М. Основи психології та педагогіки : підруч. / О. М. Бандурка, В. О. Тюріна, О. І. Федоренко. – Х. : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 336 с.
16. Барановська Л. В. Вища освіта Франції: формально-змістовий аналіз / Л. В. Барановська, М. М. Барановський, А. І. Дьомін // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – Випуск 17. – С. 7-12.
17. Баркасі В. В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземної мови : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / В. В. Баркасі. – Одеса, 2004. – 250 с.
18. Басова Н. В. Педагогика и практическая психология / Н. В. Басова. – Ростов-на-Дону : Фенікс, 1999. – 416 с.
19. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Знание, 1989. – 178 с.
20. Бельская М. Л. Система самостоятельных работ как средство активизации учебной деятельности студентов в обучении математике : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : спец.

- 13.00.02 “Теорія і методика викладання навчальних дисциплін” / М. Л. Бельская – М., 1999. – 14 с.
- 21.Беляева А. С. Использование внутрипредметных и межпредметных связей для специальных целей при изучении иностранного языка / А. С. Беляева, И. В. Суходольская // Стратегії та методики навчання мовам для спеціальних цілей. – К. : Вища школа, 1997. – С. 3-37.
- 22.Бех І. Особистісно орієнтований підхід у вихованні / І. Бех // Професійна освіта : педагогіка і психологія [за ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, І. Вільш, Н. Никало]. – К., Ченстохова : ВІПОЛ, 2000. – Вид. II – С. 331-350.
- 23.Бердяев Н. А. Самопознание (опыт философской автобиографии) / Н. А. Бердяев – М. : Прогресс, 1990. – 220 с.
- 24.Берн З. Игры, в которые играют люди (психология человеческой судьбы) / З. Берн. – Л. : Нева, 1992. – 238 с.
- 25.Библер В. С. Мышление как творчество / В. С. Библер. – М. : Дело, 1996. – 254 с.
- 26.Бим-Бад Б. М. Образование в контексте социализации / Б. М. Бим-Бад, А. В. Петровский // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 3-8.
- 27.Бодалев А. А. О субъективных факторах творческой деятельности человека / А. А. Бодалев, Л. А. Рудкевич // Педагогика. – 1995. – № 3. – С. 19.
- 28.Будева Л. П. Человек: деятельность и общение / Л. П. Будева. – М. : Педагогика, 1978. – С. 54.
- 29.Варданян Ю.В. Структура и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием : (на материале подготовки педагога и психолога) : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Ю В. Варданян. – М., 1998. – 353 с.
- 30.Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
- 31.Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе. Контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с. – (Метод. пособие).

- 32.Верещагин Е. М. Приметы времени и места в идиоматике речемыслительной деятельности / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Язык : система и функционирование. – М.: Наука, 1988. – С. 54-61. – (Сб. научных трудов).
- 33.Видишко Н. В. Трансформація ПО в інформаційному суспільстві / Н. В. Видишко // Наук. записки. Серія : педагогіка і психологія. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2005. – Вип. 16. – С. 203-207.
- 34.Виноградов В. А. Создание информационной культуры для Европы / В. А. Виноградов, Л. В. Скворцов // Теория и практика обществ.-научн. информатики. – 1991. – № 2. – С. 5-29. – (Доклад на VI конференции ЕКССИД, 23-25 марта 1991 г. Кантербери, Великобритания).
- 35.Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. [для студентів вищих навчальних закладів]. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 576 с.
- 36.Воловик П. М. Теорія ймовірностей і математична статистика в педагогіці / П. М. Воловик. – К. : Рад. школа, 1969. – 224 с.
- 37.Вудкок М. Б. Раскрепощенный менеджер / М. Б. Вудкок, Д. Френсис. – М. : Дело, 1991. – 320 с.
- 38.Выготский Л. С. Проблема возраста / Л. С. Выготский. – М.: Высшая школа, 1984. – Т. 4. – 426 с. – (Собр. соч.).
- 39.Гапон Э. В. Педагогические условия повышения эффективности самостоятельной работы студентов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка і історія педагогіки” / Э. В. Гапон. – Киев, 1991. – 30 с.
- 40.Глоссарий терминов профессионального образования / [б.а.]. – Турин, 1998. – 26 с.
- 41.Глузман А. В. Университетское педагогическое образование : опыт системного исследования / А. В. Глузман. – К. : Либідь, 1997. – 307с.
- 42.Головатый Н. Ф. Учись учится / Н. Ф. Головатый. – К. : МАУП, 2000. – 76 с. – (Учебно-методичекая разработка).

43. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – 278 с.
44. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
45. Горобець С. А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста / С. А. Горобець // Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/3505/97/>.
46. Губенко О. В. Внутрішня свобода як умова активізації творчого потенціалу особистості / О. В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 10. – С. 1–5.
47. Гура О. І. Педагогіка вищої школи : вступ до спеціальності : навч. посіб. / О. І. Гура. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
48. Гуревич Р. С. Використання інформаційних технологій навчання як педагогічна проблема / Р. С. Гуревич // Наукові записки. Серія : педагогіка і психологія. – Вінниця : РВ ДП Державна картографічна фабрика, 2001. – Випуск 5. – С. 27–29.
49. Гуревич Р. С. Теоретичні і методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах [за ред. С. У. Гончаренка] / Р. С. Гуревич. – К. : Вища школа, 1998. – 229 с. – (Монографія).
50. Гуревич Р. С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах / Р. С. Гуревич. – Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – 410 с.
51. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 344 с.
52. Дементьева Н. В. Методическое обеспечение индивидуальной социально-педагогической работы с детьми и подростками из неполных семей: Опыт адаптации международной программы Большие Братья / Большие Сестры : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Н. В. Дементьева. – Тамбов, 2003. – 200 с.

53. Державна національна програма “Освіта” “Україна ХХІ століття” / Міністерство освіти і науки України // Освіта. – 1993. – № 44, 45, 46. – 38 с.
54. Державні стандарти професійної освіти : теорія і методика [за ред. Н. Г. Ничкало] / Н. Г. Ничкало. – Хмельницький : ТУП, 2002. – 334 с. – (Монографія).
55. Деркач А. А. Педагогическая эвристика : искусство овладения иностранным языком / А. А. Деркач, С. Ф. Щербак. – М. : Педагогика, 1991. – 224 с.
56. Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної педагогіки” / Л. М. Дибкова. – К., 2006. – 20 с.
57. Дидактика современной школы : [пособие для учителей / под ред. В. А. Онищука] / В. А. Онишук. – К. : Рад. шк., 1987. – 351 с.
58. Добрович А. В. Воспитателю о психологии общения / А. В. Добрович. – М. : Просвещение, 1987. – С. 32.
59. Друкер П. Ф. Рынок : как выйти в лидеры. Практика и принципы / П. Ф. Друкер. – М. : Дело, 1992. – 167 с.
60. Думко Ф. К. Підготовка курсантів до професійно-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної педагогіки” / Ф. К. Думко. – Одеса, 2000. – 20 с.
61. Журавлев В. К. Дидактическая модель учебного предмета / В. К. Журавлев, Л. Я. Зорина // Новые исследования в педагогических науках. – 1979. – № 1. – С. 33.
62. Заброцький М. М. Педагогічна психологія : курс лекцій / М. М. Заброцький. – К. : МАУП, 2000. – 100с.
63. Загальна психологія : підручник [за заг. ред. акад. С. Д. Максименка] / С. Д. Максименко. – [2-ге вид., переробл. і доп.]. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 704 с.

64. Закон України “Про вищу освіту” / [б.а.] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – № 20. – Ст. 134. – (Із змінами, внесеними згідно із Законом №380-IV (380-15) від 26.12.2002).
65. Закон України “Про Національну програму інформатизації” / [б.а.] // [ел. ресурс]. – www.osvita.org.ua.
66. Закон України “Про професійно-технічну освіту” / [б.а.] // Голос України. – 1998. – 9,10 березня. – С. 6.
67. Закон УРСР “Про освіту” / [б.а.] // Освіта. – № 51. – С. 7.
68. Занюк С. Психология мотивации / С. Занюк. – К. : Эльга-Н ; Ника-Центр, 2001. – 352 с.
69. Зигерт В. Руководитель без конфликтов / В. Зигерт, Л. Ланг. – М. : Экономика, 1990. – 335 с.
70. Зязюн І. А. Філософія свідомого і несвідомого у професійній освіті : [наук.-метод. зб.]. / І. А. Зязюн – К : ВПОЛ, 1994. – С. 3.
71. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 480 с.
72. Ильина Т. А. Педагогика: курс лекцій : учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов] / Т. А. Ильина. – М. : Просвещение, 1984. – 496 с.
73. Ильясова И. А. Культура общения : опыт философско-методологического анализа / И. А. Ильясова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ГУ, 1989. – 142 с.
74. Исламгалиев Э. Г. Профессиональная компетентность педагога : социологический анализ : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Э. Г. Исламгалиев. – Екатеринбург, 2003. – 176 с.
75. Кадемія М. Ю. Підготовка майбутнього педагога до формування його професійної компетентності в умовах використання інформаційно-телекомунікаційних технологій / М. Ю. Кадемія, О. В. Шестопалюк // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : [зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін.]. – Київ-Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – Випуск 17. – С. 328-332.

76. Каган М. С. Мир общения : проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
77. Калінін В.О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур : дис. ... кандидата пед. наук. : 13.00.04 / В. О. Калінін. – Житомир, 2005. – 311 с.
78. Камінський Б. Дидактичні комплекси у ПО : інтегративний підхід / Б. Камінський // Наук. зап. Терн. ДПУ. Серія : Педагогіка. – 2004. – № 5. – С. 57-61.
79. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Прогресс, 1990. – 342 с.
80. Капська А. Й. Педагогіка живого слова : навч.-метод. посібник / А. Й. Капська. – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
81. Кареліна О. В. Формування умінь з інформаційних технологій у процесі дистанційного навчання студентів вищих економічних навчальних закладів : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О.В. Кареліна. – Т., 2005. — 20 с.
82. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей / Д. Карнеги ; пер. с англ. [общ. ред. и предисловие В. П. Зінченко]. – М. : Прогресс, Пракситель, 1989. – 283 с.
83. Кисельгоф С. И. Формирование у студентов педагогических учений и навыков в условиях университетского образования / С. И. Кисельгоф. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 153 с.
84. Китайгородская Г. А. Метод активизации резервных возможностей обучаемого – методическая система интенсивного направления в обучении иностранным языкам / Г. А. Китайгородская // Активизация учебной деятельности. – М. : Просвещение, 1982. – Вып. 2. – 188 с.
85. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе / М. В. Кларин. – М. : Знание, 1989. – 225 с.

86. Кларк М. Технология образования или педагогическая технология? / М. Кларк // Перспективы. Вопросы образования. – № 2. – 1983. – С. 78.
87. Коваль Т. Професійна підготовка майбутніх менеджерів у вищих гуманітарних навчальних закладах: технологічний аспект / Т. Коваль // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – 2003. – № 2. – С. 119.
88. Козловська І. М. Дидактика в контексті інтегративного навчання : навч.-метод. посібник / І. М. Козловська. – Львів : ОНМЦ ПТО, 1999. – 48 с.
89. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Я. А. Коменский. – М. : Педагогіка, 1982. – Т. 1. – 656 с.
90. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти : лист М-ва освіти і науки України від 31 лип. 2008 р. № 1/9-484 : (додаток) / [б.а.]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>. – Назва з екрану.
91. Концепція державних стандартів професійно-технічної освіти / [б. а.] // Професійно-технічна освіта. – 1998. – № 2. – С. 3-5.
92. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні / [б.а.] // [ел. ресурс]. – www.osvita.org.ua.
93. Король В. М. Самостійна робота студентів університету як складова підготовки майбутнього фахівця / В. М. Король, О. П. Савченко // Організація самостійної роботи студентів [за заг. ред. В. М. Король, В. П. Мусієнко, Н. Т. Токової]. – Черкаси : Вид-во ЧДУ, 2003. – С. 9–29.
94. Кричевский В. Ю. Если Вы – руководитель. Элементы психологии менеджмента в повседневной работе / В. Ю. Кричевский. – М. : Дело, 1993. – 352 с.
95. Крылова Н. В. Философско-педагогические аспекты культуры воспитания / Н. В. Крылова // Базовая культура личности : теоретические и методологические проблемы : [сб. науч. тр. / под ред. О. С. Газмана]. – М. : Изд. АПН СССР, 1989. – 150 с.

96. Ксенофонтова А. Н. Проблемы речевой деятельности в педагогическом процессе : [учебное пособие к спецкурсу] / А. Н. Ксенофонтова. – Оренбург : Изд-во Оренбург. ГУ, 1995. – 143 с.
97. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, А. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
98. Кулагин П. Г. Межпредметные связи в процессе обучения / П. Г. Кулагин. – М. : Просвещение, 1980. – 186 с.
99. Кулюткин Ю. К. Эвристические методы в структуре решений / Ю. К. Кулюткин. – М. : Педагогика, 1970. – 325 с.
100. Кунц Г. Управление : системный и ситуационный анализ управленческих функций / Г. Кунц, С. О'Доннел. – М. : Мир, 1981. – С. 68.
101. Куровский В. Л. Система дидактических условий совершенствования процесса обучения / В. Л. Куровский. – М. : Молодая гвардия, 1978. – 238 с.
102. Кустовська І. М. Активні методи формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх фахівців у ВНЗ / Р.С.Гуревич, І. М. Кустовська // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали І Всеукраїнської науково–практичної конференції студентів та молодих науковців, 15–16 травня 2008 року, м. Рівне. – Рівне : РДГУ, 2008. – С. 49–51.
103. Кустовська І. М. Вивчення іноземної мови як засіб поліпшення професійної комунікативної компетенції майбутніх економістів / І. М. Кустовська // Шляхи підвищення ефективності навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі : матеріали науково–методичної конференції (24 листопада 2005р.). – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2005. – С. 92–97.
104. Кустовська І. М. Дидактика К. Д. Ушинського і сучасний процес формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів / І. М. Кустовська // Вісник Чернігівського державного педагогічного

університету імені Т. Г. Шевченка. – [випуск 56]. – [серія : педагогічні науки : збірник]. – № 56. – Чернігів : ЧДПУ, 2008. – С. 172–174.

105. Кустовська І. М. Дистанційна освіта як сучасна технологія підготовки майбутніх економістів / І. М. Кустовська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. [Серія : педагогіка]. – № 3. – 2008. – С. 165-170.
106. Кустовська І. М. Екологія і вивчення німецької мови на IV курсі спеціальностей “Міжнародна інформація” та “Міжнародні економічні відносини” / І. М. Кустовська // Збірник праць всеукраїнської науково-практичної конференції “Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих територій”, 30-31 жовтня 2003 р. – Хмельницький : ХДУ, 2003. – С. 185-187.
107. Кустовська І. М. Ефективність впровадження моделі формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх економістів у навчальний процес ВНЗ / І. М. Кустовська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: //Зб. наук. пр. – Випуск 21 / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ – Вінниця: ДОВ “Вінниця”, 2009. – 497 с. – С. 402 – 405.
108. Кустовська І. М. Застосування активних форм і методів навчання німецької мови майбутніх міжнародних економістів під час організації самостійної роботи / І. М. Кустовська // Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во ХНАДПСУ, 2004. – С. 122-123.
109. Кустовська І. М. Інтегративний підхід до професійного навчання майбутніх економістів / І. М. Кустовська // Методика використання досягнень науки та практики у підготовці фахівців для галузей економіки. – Збірка науково-методичних праць. / кол. авторів. / Вінниця: Вінницький кооперативний інститут, 2009.–196 с. – С. 131-134.

110. Кустовська І. М. Кооперативне навчання студентів економічних спеціальностей у контексті розвиваючого навчання / І. М. Кустовська // Соціально-гуманітарні та психолого-педагогічні науки : збірник наукових праць викладачів гуманітарного інституту. – Хмельницький : ХНУ, 2005. – С. 51-53.
111. Кустовська І. М. Методичні засади ефективного формування професійно значущих умінь та навичок майбутніх економістів [Методичні рекомендації для викладачів вищих економічних навчальних закладів] / І. М. Кустовська. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 43 с.
112. Кустовська І. М. Мотивація студентів до навчання як загальна психолого-педагогічна проблема / І. М. Кустовська // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2010. – Вип. 7.– 256 с. – С. 135-138.
113. Кустовська І. М. Особливості перекладу граматичних конструкцій. [методичні вказівки для студентів спеціальностей Міжнародна інформація”, “Міжнародні економічні відносини”] / І. М. Кустовська, С. І. Лябик. – Хмельницький : ТУП, 2002. – 25 с.
114. Кустовська І. М. Особливості перекладу лексико-граматичних конструкцій німецької мови (тексти для читання). [методичні вказівки для студентів спеціальностей Міжнародна інформація”, “Міжнародні економічні відносини”] / І. М. Кустовська, С. І. Лябик. – Хмельницький : ТУП, 2003. – 24 с.
115. Кустовська І. М. Проблематика формування у студентів престижу деяких професій / І. М. Кустовська // Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції “Соціальна робота – ознака демократизації суспільства”. – Хмельницький : ХНУ, 2004. – С. 138–140.
116. Кустовська І. М. Професійно значущі уміння та навички як основні категорії професійної педагогіки / І. М. Кустовська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. [зб. наук. праць ; серія : педагогіка і психологія]. – [випуск 24] – Редкол. :

- М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця : ТОВ “Планер”, 2008. – С. 140–145.
117. Кустовська І. М. Розвиток комунікативних навичок студентів-економістів засобами ділових ігор / І. М. Кустовська // Збірник праць Всеукраїнської наукової конференції, м. Хмельницький, 12–13 травня 2005 р., “Актуальні проблеми філології та перекладознавства”. – Хмельницький : ХНУ, 2005. – С. 266–268.
118. Кустовська І. М. Розвиток сучасної української вищої професійної освіти / І. М. Кустовська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : [зб. наук. пр.]. – [випуск 17] / Редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – С. 355–360.
119. Кустовська І. М. Соціолінгвістичний фактор вивчення іноземної мови / І. М. Кустовська // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Динаміка наукових досліджень ‘2003”. – [том 19 : філологічні науки] / під заг. ред. Шепеля Ю. О. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. – С. 76–77.
120. Кустовська І. М. Теорія та практика перекладу німецької мови [методичні вказівки для студентів III-IV курсів спеціальності “Переклад”] / І. М. Кустовська, С. І. Лябик, О. І. Марисик. – Хмельницький : ТУП, 2003. – 27 с.
121. Кустовська І. М. Формування комунікативної культури як важлива проблема підготовки майбутніх економістів / І. М. Кустовська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. [серія : педагогіка і психологія]. – № 16. – 2005. – С. 241-243.
122. Кустовська І. М. Формування професійно значущих умінь та навичок як основна складова процесу підготовки майбутніх економістів / І. М. Кустовська // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць [гол. ред. А. Й. Сиротенко]. – Вип. 3. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – С. 108–111.

123. Кустовська І. М. Формування творчої особистості майбутнього фахівця в процесі професійної підготовки / І. М. Кустовська // Актуальні проблеми гуманітарних і природничих наук [збірник наукових праць викладачів за підсумками НДР у 2006 році]. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – С. 24-25.
124. Кустовська І. М. Читання та переклад економічних текстів німецькою мовою. [методичні вказівки для студентів спеціальності “Міжнародні економічні відносини”] / І. М. Кустовська, С. І. Лябик, О. Є. Кулик. – Хмельницький : ХДУ, 2004. – 34 с.
125. Кустод Ю. А. Преимущество профессионально-технической и высшей школы / Ю. А. Кустод ; под ред. А. А. Кирсанова. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 117 с.
126. Лapidус Б. А. Прорыв! Курс американского варианта английского языка для русскоговорящих : учебник [для студентов вузов] / [Б. А. Лapidус, Т. Дж. Гарза, А. А. Барченков, С. Д. Толкачева] ; под ред. Д. Дэвидсона, Б. А. Лapidуса. – М. : Высшая школа, 1995. – 350 с.
127. Латышев Л. К. Технология перевода : учебное пособие [по подготовке переводчиков (с нем. языком)] / Л. К. Латышев. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 278 с.
128. Лененко Т. Н. Интеграция эмоционального и делового компонентов учебного взаимодействия студентов в контекстном обучении : автореферат дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теория и методика преподавания учебных дисциплин” / Т. Н. Лененко. – М., 1993. – 14 с.
129. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1971. – 278 с.
130. Лозова В. І. Проблема активізації пізнавальної діяльності студентів при вивченні психолого-педагогічних дисциплін / В. І. Лозова, С. Т. Золотухіна, В. М. Гриньова // Вища і середня педагогічна освіта. – Київ. – 1989. – № 14. – С. 63-68.

131. Ломов Б. Ф. Особенности познавательных процессов в условиях общения / Б. Ф. Ломов // Психологический журнал. – Т. 1. – № 5. – С. 26-34.
132. Мазоха Д. С. Педагогіка : навчальний посібник / Д. С. Мазоха, Н. І. Опанасенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
133. Максимова В. Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы / В. Н. Максимова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 28.
134. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посібник / С. П. Максимюк.– К. : Кондор, 2005. – 667 с.
135. Маркова А. К. Формирование мотивации учения : [кн. для учителя] / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
136. Материалы подгруппы “В” Европейского фонда образования / [б. а.]. – Турин, 1999. – 38 с.
137. Матушкин С. Е. Теория образования и обучения / С. Е. Матушкин. – Челябинск : ЧПГИ, 1975. – 124 с.
138. Махмутов М. И. Проблемное обучение : основные вопросы теории / М. И. Махмутов. – М. : Педагогика, 1975. – 367 с.
139. Мелибруда Е. Я, Ты – Мы / Е. Мелибруда. – М. : Просвещение, 1986. – С. 35.
140. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1992. – 844 с.
141. Методические рекомендации по классификации методов активного обучения / [б. а.]. – К. : Изд-во КГУ, 1982. – 15 с.
142. Методические указания по классификации методов активного обучения / Ю. С. Арутюнов, М. М. Бирштейн, В. Н. Бурков. – К. : КНТМЦ, 1989. – 13 с.
143. Милерян Е.А. Психология формирования общетрудовых политехнических умений/ Е.А. Милерян,- М.: Педагогика, 1973. - 297 с.

144. Мильман В. Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности / В. Э. Мильман // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 16.
145. Миньяр-Белоручева А. П. 300 тестовых заданий по английской грамматике / А. П. Миньяр-Белоручева. – М. : Моск. Лицей, 2001. – 60 с.
146. Миролубов А. А. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе / А. А. Миролубов, И. В. Рахманова, В. С. Цетлин. – М. : Просвещение, 1967. – 504 с.
147. Державний класифікатор України : класифікатор професій ДК 003-95 / [б. а.]. – К. : Держстандарт України, 1995.
148. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб / Н. Є. Мойсеюк. – [4-е видання, доповнене]. – К. : ВАТ КДНК, 2003. – 615 с.
149. Морозова Н. А. Учителю о познавательном интересе / Н. А. Морозова. – М. : Высшая школа, 1979. – 236 с.
150. Мудрик А. В. Коммуникативная культура личности / А. В. Мудрик // Базовая культура личности : теоретические и методические проблемы : [сб. науч. трудов / под ред. О. С. Газмана]. – М. : Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 56-68.
151. Нагорная Г. А. Формирование у студентов педагогических вузов профессионального мышления : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Г. А. Нагорная. – К., 1995. – 435 с.
152. Назарова Т.С. Педагогическая технология : новый этап эволюции / Т. С. Назарова // Педагогика. – 1997. – № 3. – С.20.
153. Никитина Г. В. Формирование творческих умений в процессе профессионального обучения / Г. В. Никитина, В. Н. Романенко. – СПб : Изд-во Санкт-Петербург. ГУ, 1992. – 168 с.
154. Ничкало Н. Г. Теоретико-методологічні проблеми і перспективи розвитку досліджень з неперервної професійної освіти : у 2 частинах / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта : теорія і практика :

- [збірник наукових праць / за редакцією І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало].
– К. : Либідь, 2001. – Ч. 1. – 392 с.
155. Новоселова С. Информатизация дошкольного уровня образования в России: начало положено в Москве / С. Новоселова, Л. Парамонова // Дошкольное воспитание. – 1998. – № 9. – С. 65-71.
  156. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : [учеб. пособие для студентов пед. вузов и системы повышения квалификации пед. кадров / под ред. Е. С. Полат]. – М. : Academia, 2001. – 271 с.
  157. Нор Е. Ф. Технология организации групповой учебной деятельности / Е. Ф. Нор. – Николаев : Пивд. Буг, 1998. – 75 с.
  158. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. чл.-корр. АН СРСР Н. Ю. Шведовой. – [18-е изд. стереотип.]. – М. : Рус. яз., 1986. – 797 с.
  159. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальностями напряму 0501 – “Економіка і підприємництво” [офіційне видання] / А. Ф. Павленко та ін. – К. : Аспект-Поліграф, 2006. – 126 с.
  160. Освітні технології : [навчально-методичний посібник] / [О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та інші ; за заг. ред. О. М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
  161. Основы профессиональной педагогики / [под ред. С. Я. Батишева и С. А. Шапоринского]. – [изд. 2-е, перераб. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1987. – 504 с. с ил.
  162. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Вид-во “Каравела”, 2007. – 576 с.
  163. Пальчук М. І. Педагогічні умови організації виробничої практики учнів вищих професійних училищ кулінарного профілю : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / М. І. Пальчук. – К., 2005. – 231 с.
  164. Панасюк Л. Ю. Управленческое общение / Л. Ю. Панасюк. – М. : Экономика, 1990. – 112 с.

165. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М. : Просвещение, 1987. – 178 с.
166. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1977. – 238 с.
167. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / [З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2005. – 399 с.
168. Педагогіка : навчальний посібник / [В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – Вінниця : “Книга-Вега”, 2003. – 416 с.
169. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / [гл. ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров и др.]. – М. : Советская Энциклопедия, 1966. – Т. 3. – 880 столб. с ил.
170. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / [гл. ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров и др.]. – М. : Советская Энциклопедия, 1968. – Т.4. – 912 столб. с ил.
171. Педагогічний пошук / [упоряд. І. М. Баженова] ; пер. з рос. – К. : Рад. шк., 1988. – 496 с.
172. Пейперт С. Переворот в сознании : Дети, компьютеры и плодотворные идеи / С. Пейперт ; пер. с англ. – М. : Педагогика, 1989. – 224 с.
173. Пермяков О. А. Педагогіка : навч. посіб. / О. А. Пермяков, В. В. Морозов. – К. : Знання, 2006. – 171 с.
174. Петровская Л. А. Компетентность в общении : социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
175. Питерс Г. В поисках эффективного управления / Г. Питерс, Р. Уотермен. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с.
176. Пінчук В. М. Психолого-педагогічні засади впровадження інноваційних технологій у вищій школі / В. М. Пінчук // Сучасна вища

- школа : психолого-педагогічний аспект : [монографія / за ред. Н. Г. Ничкало]. – К. : ВПОЛ, 1999. – С. 248-249.
177. Платов В. Я. Деловые игры : разработка, организация и проведение : [учебник] / В. Я. Платов. – М. : Профиздат, 1991. – 192 с.
178. Платонов К.К. О знаниях, навыках и умениях / К.К. Платонов // Сов. педагогика. – 1963. – № II. – С. 98-103.
179. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М. : Наука, 1972. – 312 с.
180. Подготовка экономистов в вузе : проблемы, опыт : [сборник статей / под ред. Л. И. Григорьевой, А. А. Федорченко]. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1991. – 200 с.
181. Подласый И. П. Педагогика. 100 вопросов – 100 ответов : [учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений] / И. П. Подласый. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 368 с.
182. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: Наказ МОУ № 161 від 2 червня 1993 р. / [б. а.] // Вища освіта України : нормативно-правове регулювання. – К., 2003. – С. 413–431.
183. Попов Г. Х. Проблемы теории управления / Г. Х. Попов. – М. : Экономика, 1974. – 240 с.
184. Постанова ВР України, № 3075-IV від 4 листопада 2005 р. Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2006-2008 роки [б.а.] // [ел. ресурс] – www.osvita.org.ua.
185. Поташник М. М. Управление развитием образовательного учреждения / М. М. Поташник // Педагогика. – 1995. – № 2. – С. 20-26.
186. Прокопенко І. Ф. Педагогічна технологія : посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Х. : Основа, 1995. – 548 с.
187. Професійна освіта : [словник / за ред. Н. Г. Ничкало]. – К. : Вища школа, 2000. – 153 с.
188. Профессиональная педагогика : [учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям]. – [2-е изд.,

- перераб. и доп. / Под общ. ред. С. Я. Батышева]. – М. : Ассоциация “Профессиональное образование”, 1999. – 90 с.
189. Психология и педагогика : уч. пос. / [Николаенко В. М., Залесов Г. М., Андриюшина Т. В. и др. ; отв. ред. канд. филос. наук, доцент В. М. Николаенко]. – М. : ИНФРА-М; Новосибирск : НТАЭиУ, 2000. – 175 с. – С.136.
190. Рабочая книга практического психолога : технология эффективной профессиональной деятельности : [пособие / науч. ред. А. А. Деркач]. – М. : Красная площадь, 1996. – 397 с.
191. Развивающие методы обучения в профессиональном образовании : учеб. пособие / [А. В. Дружкин, Е. В. Берднова, В. П. Корсунов и др.]. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2001. – 24 с.
192. Рибак В. Готуємо фахівців-економістів / В. Рибак // Освіта України. – №№ 44-45. – 8 червня 2004 р. – С. 12-20.
193. Рындак В. Г. Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя (теория взаимодействия) / В. Г. Рындак. – [монография]. – М. : Педагогический вестник, 1997. – 244 с.
194. Романишина Л. Моделювання як метод навчання в структурі нових інформаційних технологій / Л. Романишина, В. Арестенко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : педагогіка. – 2004. – № 5. – С. 157-159.
195. Савонько Е. И. Устойчивость мотивации как фактор овладения иностранным языком / Е. И. Савонько, З. М. Хизроева // Сб. науч. трудов Московского гос. пед. ин-та иностр. языков им. М. Тореза. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореза, 1988. – Вып. 282. – С. 13-22.
196. Савчин М. В. Вікова психологія : навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 2001. – 287 с.
197. Самородова Н. М. Форми і методи підвищення ефективності самостійної роботи студентів / Н. М. Самородова // Інтерактивні методи навчання у

- підготовці спеціалістів для банківської системи України : [збірник наукових праць]. – Х. : ХФУАБС, 2001. – С. 215–219.
198. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учебное пособие / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 589 с.
199. Сериков В. В. Личностный подход в образовании : концепция и технологии / В. В. Сериков. – Волгоград : ВГПИ, 1994. – 260 с.
200. Слостенин В. А. Педагогика / [В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов]. – М. : Высшая школа, 1998. – 326 с.
201. Сметанський М. І. Методологічні засади активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів / М. І. Сметанський // Шлях освіти. – К. – 2000. – № 4. – С. 9.– 13.
202. Смілянець О. Г. Психолого-педагогічні передумови використання нових інформаційних технологій для організації творчої діяльності студентів економічних спеціальностей / О. Г. Смілянець // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : [зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін.]. – Київ – Вінниця : ДОВ Вінниця, 2004. – Випуск 5. – С. 651–658.
203. Тихомирова Е. И. Вы стали руководителем : (практикум) / Е. И. Тихомирова. – Самара : Изд-во Самар. ГУ, 1997. – 48 с.
204. Тряпицына А. П. Организация творческой учебно-познавательной деятельности школьников / А. П. Тряпицына. – Л. : Нева, 1989. – 91 с.
205. Указ Президента України “Про національну доктрину розвитку освіти” від 17 квітня 2002р. №347\2002. / [б. а.] // Професійно-технічна освіта. – 2002. – № 2. – С. 2-8.
206. Усова А. В. Формирование у учащихся учебных умений / А. В. Усова, А. А. Бобров. – М. : Знание, 1987. – 80 с.
207. Уткин Э. А. Профессия – менеджер / Э. А. Уткин. – М. : Экономика, 1992. – 176 с.
208. Філіпова Л. Професійні компетенції фахівців з документальних комунікацій: освітній аспект / Л. Філіпова // Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkp/2009_1/st5.pdf

209. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник / М. М. Фіцула. – Тернопіль : “Навч. книга – Богдан”, 1997. – 192 с.
210. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула. – [видання 2-ге, виправлене, доповнене]. – К. : Академвидав, 2006. – 560 с.
211. Фоміна М. В. Структурування змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх інженерів машинобудівного профілю : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / М. В. Фоміна. – Х., 2004. – 247 с.
212. Хуторской А. В. Современная дидактика : учебник для вузов / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с. : ил. – (Серия “Учебник нового века”).
213. Чабан С. Нова стратегія / С. Чабан // Інноваційні технології навчання. – 2001. – № 2. – С. 34-39.
214. Чернецов П. И. Педагогические основы воспитания трудолюбия школьников : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теория преподавания учебных дисциплин” / П. И. Чернецов. – Челябинск, 1990. – 28 с.
215. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе : учеб. пособие для вузов / Д. В. Чернилевский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437 с.
216. Шадських Ю. Г. Психологія і педагогіка : навчальний посібник / Ю. Г. Шадських. – Львів : “Магнолія плюс”, 2005. – 320 с.
217. Шепель В. М. Имиджеология : секреты личного обаяния / В. М. Шепель. – М. : Культура и спорт ЮНИТИ, 1997. – 382 с.
218. Ширшов В. Д. Сущность и структура понятия “педагогическая коммуникация” / В. Д. Ширшов. – Екатеринбург : Изд-во Екатеринбург. ГУ, 1995. – С. 78-88. – (Понятийный аппарат педагогики и образования).
219. Щукина Г. И. Активация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 176 с.
220. Щукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1971. – 246 с.

221. Юдин В.В. Педагогическая технология / В. В. Юдин. – Ярославль : Время, 1997. – 146 с.
222. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.
223. Яковлев Н. М. Методика и техника урока в школе / Н. М. Яковлев, А. М. Сохор. – М. : Педагогика, 1985. – 237 с.
224. Якуба Ю. А. Диагностика качества практического (производственного) обучения / Ю. А. Якуба, В. А. Скакун. – М., 1995. – 186 с.
225. Adams D. Cooperative learning and educational media : collaborating with technology and each other / D. Adams, H. Carlson, & M. Hamm. // Educational technology publications. – N. Y. : Harper & Co., 2000. – 436 p.
226. Cole M. The supra-individual envelope of development : activity and practice ; [situation and context] / M. Cole // Cultural practices and contexts for development ; [I. Goodnow, P. Miller, F. Kessel (eds.)]. – San Francisco : Jossey-Bass, 2004. – 356 p.
227. Erskine J. A. Technics with cases / J. A. Erskine, M. R. Leenders // School of Business Administration. – London Canada : The University of Western Ontario, 2001. – 305 p.
228. Kainz F. Entwurf eines Systems der Sprachphilosophie / F. Kainz // Kant-Studien 41. – Berlin, 2006. – S. 380-402.
229. Johnson D. W. Learning together and alone / D. W. Johnson, R. T. Johnson. – N.Y. : Prentice Hill, 2004. – P. 26.
230. Merry Robert W. Preparation to teach a case / W. Merry Robert // The case method at the Harvard Business School ; [(ed.) McNair, M.P. with A.C. Hersum]. – New York : McGraw-Hill, 2004. – 454 p.
231. Okoń W. Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej / W. Okoń. – Warszawa : PWN, 2007. – 285 s.
232. Reynolds G. W. Information Systems for Managers / G. W. Reynolds. – New York : West, 2008. – 388 p.
233. Slavin R. Cooperative learning and student achievement / R. Slavin // Educational leadership. – 2008. – N. 46 (2). – P. 31–33.

234. Turkl Sh. The second self : computers and human spirit / Sh. Turkl. – N. Y. : Simon and Schuster, 2004. – 256 p.
235. baweb.np.edu.sg
236. www2.ncsu.edu
237. www.economistinte.org
238. www.ibiblio.org
239. www.intel.com
240. www.osvita.org.ua
241. www.stentonuniv.edu.ca.us
242. www.tss.swri.edu
243. www.vark-learn.com
244. www.vntu.org.edu
245. <http://www.metodist-r.ucoz.ru/metod/komp2.ppt>
246. <http://itdev.org.ua/index.php?menu=services&item=3>